UNIVERSITY OF SULAIMANI
1968
زانکۆی سلێمانی

CFS
Center for Future Studies

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پڕۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی
لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

سلێمانیی
٢٠١٧-٢٠١٨

ناوی کتێب:
ئایندەی کەرکوک؛ لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:
د. ئومێد ڕەفیق فەتاح
د. عابد خالید ڕەسول
د. زمکان عەلی سەلیم
د. جەلال حەسەن مستەفا
م. هەردی مەهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییو سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاساییو سیاسیی لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

دیزاینی ناوەو بەرگ: شێرکۆ خانزادی
فۆتۆی بەرگ: کەرکوک ناو

ساڵی چاپ: ٢٠١٨ چاپی یەکەم
ژمارەی سپاردن: ( )ی وەزارەتی رۆشنبیریی پێدراوە

راپۆرتی ژمارە (١) لە ئەیلولی ٢٠١٧
راپۆرتی ژمارە (٢) لە تشرینی دووەمی ٢٠١٧
راپۆرتی ژمارە (٣) لە شوباتی ٢٠١٨

ڕاپۆرتی ژمارە (١) لە پڕۆژەی:

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

....

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پڕۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی‌و

سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی

لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

.... سلێمانیی ....

مانگی ئەیلول/٢٠١٧

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (1)

دەستپێک ل١٠

باسی یەکەم: پێشینەیەکی مێژوویی پرسی کەرکوک ل١٢
یەکەم: سروشتی شوناس و گرنگیی کەرکوک ل١٢
دووەم: ڕیشەناسیی جوگرافیای مێژوویی کەرکوک ل١٣
سێیەم: مێژووی سیاسیی پێکهاتەکانی کەرکوک ل١٤
چوارەم: پەرەسەندنی ململانێ لەسەر شوناسی کەرکوک ل١٦

باسی دووەم: ئێستا و ئایندەی کەرکوک ل٢١
یەکەم: ئاڵۆزیی کێشەی کەرکوک ل٢١
دووەم: کەرکوک پێش داعش ل٢٣
سێیەم: کەرکوک دوای داعش ل٢٤
چوارەم: ئایندەی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک ل٢٤
پێنجەم: ئایندەی کەرکوک و پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان ل٢٦

باسی سێیەم: دۆخی ئاسایشی کەرکوک ل٢٨
یەکەم: ڕەهەندی جیۆستراتیژیی کەرکوک ل٢٨
دووەم: چیرۆکی دژبەیەک و ململانێی بەرژەوەندییەکان ل٢٩
سێیەم: کەرکوک، ناونیشانی ململانێی ئایندە ل٣٤
چوارەم: تێڕوانینی جێگرەوە ل٣٥

باسی چوارەم: ڕەهەندە هەرێمیی و نێودەوڵەتیەکانی پرسی کەرکوک ل٣٦
(ڕۆڵی تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا)
یەکەم: ڕۆڵی تورکیا لە پرسی کەرکوکدا ل٣٦
دووەم: ڕۆڵی ئێران لە پرسی کەرکوکدا ل٣٩
سێیەم: ڕۆڵی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە پرسی کەرکوکدا ل٤٠

کۆتایی و ئەنجام ل٤٢

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (2)

دەستپێک ل٤٧

باسی یەکەم: حوکمڕانیی هاوبەش، وەک چارەسەرێک بۆ کێشەی کەرکوک ل٤٩
یەکەم: کێشەی کەرکوک و ڕەهەندەکانی چارەسەرکردنی ل٤٩
دووەم: کەرکوک و بژاردەکانی دوای ڕیفراندۆم ل٥٠
سێیەم: ئاوەژووبونەوەی هاوسەنگیی هێز ل٥٤
چوارەم: گەمەی سفریی لەسەر کەرکوک ل٥٥
پێنجەم: کەرکوک و حوکمڕانیی هاوبەش ل٥٧

باسی دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک ل٦٠
یەکەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەر لە ١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧ .... ل٦٠
دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک دوای ١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧............................ ل٦١

باسی سێیەم: لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن کوردەوە ل٦٥
(ڕۆڵی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان)
یەکەم: تورکیا و هەرێمی کوردستان ل٦٦
دووەم: وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەرێمی کوردستان ل٧٠

باسی چوارەم: کەرکوک لە سیاسەتی گشتیی ئێراندا ل٧٤
یەکەم: گرنگیی جیۆسیاسیی کەرکوک لای ئێران ل٧٤
دووەم: لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە بۆ ئێران چی دەگەیەنێت؟ ل٧٦
سێیەم: هەرێم بێ کەرکوک ل٧٧

کۆتایی و ئەنجام ل٨١

هەواڵنامەی کتێب

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (3)

دەستپێک ل٨٥

باسی یەکەم: دۆسێی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی ل٨٧
یەکەم: حوکمڕانیی هاوبەش و چارەنووسی کەرکوک ل٨٧
دووەم: چارەسەری کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣ تا ٢٠١٨ .... ل٨٩
سێیەم: حوکمڕانیی هاوبەش وەک چارەسەری دۆسییەی کەرکوک ل٩٢
چوارەم: فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر دیموکراسی تەوافوقی لە کەرکوک ل٩٧
پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاسایی دۆسییەی کەرکوک ل٩٨

باسی دووەم: ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک ل١٠٦
یەکەم: تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک ل١٠٦
دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک ل١٠٧
سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گروپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک ل١٠٩

باسی سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا............. ل١١٠
یەکەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ل١١٠
دووەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی ئێراندا ل١١٥
سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا ل١٢٢

کۆتایی و ئەنجام ل١٢٥

کارنامەی توێژەران ل١٣٠
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی ل١٣١

هەواڵنامەی کتێب

دەستپێک

لـە دوای ئـەوەی کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع هاتـە ژێـر دەسـەڵاتی پیشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانەوە، لـە ئەنجامـی بەرەنگاربوونـەوەی فراوانخوازییەکانـی (داعـش) و پارسـتنی کەرکـوک لـە داگیرکارییەکانـی ئـەم هێـزە تیرۆرسـتە نیودەوڵەتییـە، چیـی دی ناتوانیـن بـە پێوەرەکانی بـەر لـە هاتنـی داعـش لـە ٢٠١٤ دا شرۆڤـەی پرسـی کەرکـوک بکەیـن، هـەروەک چۆن ناتوانیـن بـە ئامرازەکانـی دوای ڕوخانـی بەعـس چارەسـەری کیشـەکانی کەرکـوک بکەیـن. کاتێـک لـە ٢٠٠٣ ڕژێمی پێشـوو گـۆڕا، لـە چوارچێـوەی سـەرلەنوێ بونیادنـاوەی عێراقـدا، دوای چەندیـن سـاڵ لـە حوکمـی زۆرەملـێ و جەنـگ و قەدەغەکردنـی ئازادییـە گشـتییەکان وپێشـێلکردنی مافـە سـەرەتاییەکانی مـرۆڤ، چاوەڕواندەکـرا کێشـەی کەرکـوک وەک بەشـێکی گرنگـی ناوچـە جێناکۆکـەکان و وەک نمونەیەکـی بچوککـراوەی دۆخـی عێراقیـش، بـە گرتنەبـەری چەنـد ئامرازێکی سیاسـیی و دەسـتوری چارەسـەربکرێت. بـە شـێوەیەک کـە هەندێـک لـەو ئامرازانـە لە سـەر ئاسـتی عێـراق گشـتیی بوون، وەک تەبەنیکردنـی سیسـتەمی فیدراڵیـی و لامەرکەزیەتـی کارگێڕیـی وهەڵبژاردنـی نوێنەرایەتیـی ڕێژەیـی و حکومەتـی یەکڕیزیـی نیشـتمانیی بنکەفـراوان و سیسـتەمی سـازان و بەشـەبرایی تائیفیـی، هەندێکیـش لـەو ئامرازانـە تایبـەت بـوون لەسـەر ئاسـتی خـودی ناوچـە جێناکۆکـەکان، لـە ناویشـیاندا کەرکـوک، وەک مـادەی (٥٨)ی دەسـتوری کاتیـی ٢٠٠٤، کـە بـە (یاسـای بەڕێوەبردنی عێـراق بـۆ قۆناغـی گواسـتنەوە) نـاسراوە و مـادەی (١٤٠)ی دەسـتوری فیدراڵیـی سـاڵی ٢٠٠٥، کـە بـە (دەسـتوری کۆمـاری عێـراق) نـاسراوە.

بـەڵام بـە پێچەوانـەی ئـەو چاوەڕوانییـەی سـەرەوە، گرتنەبـەری هیـچ کام لـەو ئامرازانـە نەبوونـە هـۆکار بـۆ چەرسـەرکردنی کێشـەی کەرکـوک، هـاوکات کێشـەی هیـچ شـوێنێکی تـر لـە ناوچـە جێناکۆکەکانـی عێراقیـان یەکلایینەکـردەوە. بۆیـە ئـەم ڕاپۆرتـە، وەک بەشـێک لـە پرۆژەیەکـی فراوانـتر بـە ناونیشـانی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر و بەغـدادا)، هەوڵـدەدات جیـاواز لـە خوێندنەوەکانـی پێشـتر بـۆ پرسـی کەرکـوک و بـە دەر لـەو ئامرازانـەی، کـە پێشـتر بۆ چارەسـەرکردنی گیراونەتەبـەر، هەوڵـدەدات پاڵپشـت بـە خوێندنەوەیەکـی ئەکادیمیـی (سیاسـییی و مێژوویـی وئەمنیـی و نێودەوڵەتیـی) وەڵام بـۆ هەندێـک لـەو پرسـیارە نوێیانـە بدۆزێتـەوە، کـە لـە ئەنجامی دەرکەوتنـی پێـدراو و گـۆڕاوە نوێیەکانـی دۆخـی هەنوکەیـی کەرکوک لە ئـاراداون، هـاوکات هەندێک بەرچاوڕونیـی زانسـتیی نـوێ لەسـەر کێشـەکە بخاتـە بـەرد ەسـت لایەنـە پەیوەندیدارەکانـی.

پـرۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـدادا)، کـە لەلایـەن توێژەرانـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئایندەیـی)ەوە بـە هاوکاریـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی یاسـایی و سیاسـیی) کۆلێـژی یاسـا و ڕامیاریـی زانکـۆی سـلێمانیی جێبەجێدەکرێـت. مـاوەی ئەنجامدانـی ئـەم پرۆژەیـە (٦) مانگە، کـە گەڵاڵەکردنـی سـێ ڕاپـۆرت لەخۆدەگرێـت، هـەر (٢) مانـگ جارێـک ڕاپۆرتێـک، ئـەم ڕاپۆرتەیـش،

کە ئێستا لەبەردەستدایە، یەکەمین ڕاپۆرتیانە.

پرسیاری سەرەکیی ئەم پرۆژەیە، کە هاوکات چەقی ناوەڕۆکی هەرسێ ڕاپۆرتەکەیشە، ئەوەیە؛ کە ئایا ئایندەی کارگێڕیی و ئەمنیی کەرکوک لە دوای تێکشکانی داعش لە عێراقدا چی دەبێت؟

بۆیە پرۆژەکە لەسەر سێ ئاستی گرنگ بناغەی بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دارشتوە، بەم شێوەیە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئەمنیی لە کەرکوک
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی

گرنگییەکانی ئەم پرۆژەیەیش لەم خاڵانەدا بەدیدەکرێن:

یەکەم: بۆ یەکەم جارە لێکۆڵینەوەیەکی وا فراوان لەسەر کەرکوک بکرێت، بە تایبەت لەسەرهەڵدانی گۆڕانکارییە نوێکانی وەک شکستی داعش و ڕیفراندۆمی هەرێمی کوردستان.

دووەم: پرۆژەکە دەبێتە بەرچاوڕوونییەکی باش بۆ سیاسەتمەدار و ڕۆشنبیر و حیزبە کوردییەکان، بۆ ئەوەی لە داهاتوودا هۆشیارانە مامەڵە لەگەڵ کەیسی کەرکوکدا بکەن.

سێیەم: هەموو سەرچاوە زانستییەکانی توێژینەوەکە ڕەسەن دەبن و لە ڕێی ئەکادیمییە لۆکاڵییەکانی هەرێمی کوردستانەوە ئەنجامدەدرێن.

هەولێرنامەی کتێب

باسی یەکەم: پێشینەیەکی مێژوویی پرسی کەرکوک

یەکەم: سروشتی شوناس و گرنگیی کەرکوک:

بـە هـۆکاری جیۆپۆلەتیـک و سـنورەکەی، کێشـە شوناسـییەکان و ئابوریـی و نەوتی_بوونـی شـاری کەرکوکـەوە، ململانێیەکـی توند و نەبڕاوە لـە نێـوان ئاراسـتە سیاسـییەکانی عـەرەب و تورکـمان و کـورددا دروسـتبووە، کـە نـەک شوناسـی جوگرافیـای مێژوویـی شـارەکەی ڕوبـەڕوی چەندیـن ئاڵوگـۆڕ کردوەتـەوە، بگـرە ململانێکەیشـی گواسـتووەتەوە بـۆ چەقـی ناوەندەکانـی بڕیـاری سیاسـیی و بـە جۆرێـک گرێکوێرەکانـی نـاو پرۆسـەی سیاسـیی عێـراق و هەولێریشـی بـە خۆیـەوە گرێـداوە.

لـە بـارەی جوگرافیـا و شوناسـی شـاری کەرکوکـەوە، زانیاریـی سـەرچاوەکان جیـاواز و یەکلانەبووەوەیـە، سـەرچاوە ئاراسـتە نەتەوەییەکانـی کـورد لەلایـەک و قەڵەمـە نەتەوەییەکانـی تورکـمان و عەرەبیـش لەلایەکـی تـرەوە، هەریەکەیـان کەرکـوک بـە لای شوناسـی مێژوویـی خۆیـدا ڕادەکێشـێت. بـە جۆرێـک لەنـاو ئـەو سـەرچاوانەدا، کـە مەیلـی سیاسـیی و نەتەوەیـی زاڵـە، سێ مێـژووی کەرکـوک بەدیدەکرێـن، کەرکوکێکـی کوردسـتانیی و دوانـی تـری تورکمانیـی و عەرەبیـی. هەڵبـەت جیـا لـەوەی، کـە لـەم شـارەدا ئاشـوریەکان و پێکهاتـەی دیکـە بەدیدەکرێـن، کـە ئەوانیـش خـاک و ژینگـەکـەی بـە میراتـی هـەزاران سـاڵی ئیمپراتۆریەتەکەیـان دەزانـن.

لـە خـۆوە نەهاتـووە، کـە هەندێـک کەرکوکیـان بـە (عێراقـی بچـوک) و هەندێکـی دیـش بـە (بەرمیلێـک بـاروت) سـەیرکردوە. کەرکـوک لەنـاو ململانێـی سیاسـییدا کارتێـک بـووە، کـە ململانـێ نەتەوەییەکانـی لەنـاو پرۆسـەی سیاسـییدا توندترکـردووە، هـەر گروپێـک بانگەشـەی خاوەندارێتیـی شـارەکەی بەرزکردووەتـەوە، تـا نیـوەی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەم ململانێـی شـوناس لەنێـوان کـورد و تورکمانـدا بـوو، بـەڵام بەهـۆی سیاسـەتەکانی حکومەتـی کۆماریـی دووەمـی١٩٦٣ و ئەوانـی دواتـرەوە، بـە هـۆی جێگیرکردنـی عەشـایەری عەرەبـی باشـوور لـە کەرکـوک لەلایـەک و لەناوبـردن و دەرکـردن و ناسـنامەگۆڕینی کـورد و تورکمانەکانـەوە، عەرەبەکانیشـی بـە جۆرێـک کـردە بەشـێکی سـەرەکیی ململانێکـە.

پارێـزگای کەرکـوک، کـە شـاری کەرکـوک ناوەنـدی پارێزگاکەیـە، وەک یەکێـک لـە پارێزگاکانـی عێـراق، سـاڵی ١٩٧٦ لـە چوارچێـوەی هەڵمەتـی بەعەرەبکردنـی شـوناس و خەڵکـی شـارەکەدا ناوەکـەی لـە کەرکوکـەوە کـرا بـە (تأمیـم) و ئێسـتا کراوەتـەوە بـە کەرکـوک. دەکەوێتـە سـەر هێڵەکانـی (٣٥)ی پانیـی و (٤٤)ی درێژیـی، (٢٥٠کـم) لـە باکـوری شـاری بەغدادەوەیـە، بـە پێـی ئامـاری سـاڵی ٢٠٠٣، دانیشـتوانەکەی (٧٥٥،٧٠٠) کـەس بـووە[١]. بـەڵام ئامـاری سـاڵی ٢٠١٢ی وەزارەتـی پلاندانـان و ئامـاری عێـراق دانیشـتوانەکەی بـە (١٣٣٢٠٢٥) کـەس لەقەڵەمـداوە.

١ علیرضا چکنگی، فرهنگنامهء تطبیقی، چ ٣، (تهران: آستان قدس رضوی، ١٣٨٧)، ص٢٤٠.

ڕووبەری گشتیی شارەکە (٩٦٧٩کم٢) ە. هەریەک لە پارێزگاکانی موسڵ، دیالە، سەڵاحەدین، سلیمانیی و هەولێر لە دراوسێکانی ئەم شارەن. جیا لە سەرچاوە نەوتییەکانی، بە ڕووبەری (٢٥٠٠٠٠٠دۆنم) زەویی کشتوکاڵیی هەیە. خاوەنی شوێنەوارە مێژووییەکانی وەک قەڵای مێژوویی کەرکوک، چەرمۆ، مزگەوتی نەبی دانیال و بازاڕی دێرینی کەرکوکە [٢].

ساڵی ١٩٢٥ یەکەمین مافی ئیمتیاز درایە کۆمپانیای نەوتی تورک، کە لەو کۆمپانیایەدا کۆمپانیاکانی نەوتی بەریتانیا، ڕۆیاڵ داچ-شل و نەوتی فەرەنسا، کە دواتر ناوەکەی بە تۆتاڵ فینالف گۆڕا، خاوەنی پشکی بەرچاو بوون. لەو مێژووەوە تا ئێستا دۆسیێ کەرکوک بووەتە تەوەری سەرەکیی و وشەی کلیلی پەیوەندییە ئاڵۆزەکانی کوردستان و بەغداد. نەوتی_بوونی شاری کەرکوک یەکێک بووە لە هۆکارەکانی پەرەگرتنی ململانێکان و پێفشاری حکومەتەکانی عێراق و جوڵانەوە سیاسییەکانی کوردستان و تورکمانەکان. ئاماژە هەیە، کە لە ساڵی١٩٢٠ەوە هەوڵدراوە تا ئاڵوگۆڕ لە شوناسی دانیشتوانی کەرکودا ئەنجامبدرێت، تا بەو ئەنجامە بگەن، کە کورد، تورکمان و ئاشوری لە خاوەندارێتیی ناوچەکەدا کەمڕەنگتر بکەن. لەبەرئەوە گرێ سیاسییەکانی پەیوەست بە کەرکوک بەرهەمی ئەمڕۆ نین [٣].

دووەم: ڕیشەناسیی جوگرافیای مێژوویی کەرکوک:

ناوچەی کەرکوک یەکێکە لە ناوچە دێرینەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و عێراق. شارێکی بازرگانیی و ڕەگێکی ئابوریی عێراقیشە. لەبارەی بنچوینەوانی شاری کەرکوکەوە کە چ گەلێک بنیادینابێت، جیاوازیی بۆچوون هەیە. لەگەڵ ئەوەیشدا ئەوە ناشاردرێتەوە کە زانیارییە شوێنەوارییەکان ئەوە دەردەخەن، کە قەڵای کەرکوک نەتەوە دێرینەکانی ناوچەکە لە نێوان ساڵانی (٤٥٠٠-٣٥٠٠پ.ز) بنیادیاناوە. لەناو نوسراوە دێرینەکانی نوزیەکاندا ئاماژە بە گۆتییەکان کراوە، کە لە نەتەوە دێرینەکانی ناوچەی کەرکوکن [٤]. لەوەیش زیاتر پێگەی شاری دێرینی ئارابخا لە ژێر قەڵای کەرکوکدایە، کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی شارەکەوە [٥].

هەندێک لە سەرچاوەکان بیناکردنی ئەم شارە دەدەنە پاڵ لۆلۆییەکان و حورییەکان، کە دوو نەتەوەی دێرینی ناوچەی دۆڵی دووئاوان بوون و لە پێکهاتن و گەڵاڵەبوونی شوناسی سەرەتایی زمانیی و نەتەوەیی کورددا بە پێکهێنەرێکی سەرەکیی دادەنرێن. کەرکوکی ئێستا لەسەرچاوە دێرینەکاندا بە ناوی دیکەوە ناسێنراوە. لۆلۆییەکان لە کۆندا دانیشتوانی کەرکوک

---

٢ بڕوانە: سایتی فەرمیی پارێزگای کەرکوک / ئینسکلۆپیدیا، لەم بەستەرە: kirkuk.gov.iq/encyclopedia.htm

٣ امینی حسینی، «ناسیونالیزم کرد و تاثیر آن بر موضع گیری ترکیه در قبال ژئوئلتیک کرکوک»، پایان نامه ای کارشناسی ارشد روابط بین الملل، (تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه، ١٣٩٢)، ص٦٢.

٤ گوران ابراهیم سالح، کورد لە سە ردە می دە ولە تی عوسمانیدا.چ ١، (سلیمانی: حمدی، ٢٠٠٧)، ص١٧.

٥ جمال رشيد و رشيد فوزي، تاريخ كرد القديم، ط ١. (اربيل: ١٩٩٠)، ص ٣٥.

بوون و لە سەردەمی ئەواندا کەرکوک بە ناوەکانی ئارابخا و ئەلیلانی (شاری خوا) ناسراوە. لە سالانی دواتردا و لە سەردەمی گۆتییەکاندا ئارابخا پایتەختی ناوچەیەک بووە، کە سنورەکەی نێوان زێی گەورە و زێی بچوک بووە، کە گۆتییەکان حوکمڕانی بوون. گەرچی لەسەردەمی سۆمەرییەکاندا ناوی کەرکوک یان نابینرێت، یان لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی ئەواندا بووە، لە ناو شارە دیارەکانی سۆمەریدا ناوچەیەک بەناوی کەرکوکەوە نەناسێنراوە، بەڵام ئەوە ناگەیەنێت، کە شاری ئارابخا (کەرکوک) بوونی نەبووبێت، یەکەم؛ لەبەرئەوەی سۆمەرییەکان زۆرتر ئاماژەیان بە ناوی ئەو شارانە داوە، کە شاکانی خۆیان بنیادیاننـاوە، دووەم؛ لەبەرئەوەی لە سەرچاوە مێژووییە تۆمارکراوەکانی کاتی جەنگەکانی نێوان گۆتیی، سۆمەریی، ئەکەدیی و ئاشورییدا تۆمارکراوە، کە گۆتییەکان پاش ئەوەی لە هەزارەی سێیەمی پێش زایندا بابل داگیردەکەن، شوێنەوار و کەلوپەلی ئەوشارەیان بۆ ئارابخا گواستوەتەوە [٦].

لە سەردەمەکانی دواتردا ئارابخا بوو بە ئارافا، لەسەردەمی هاوچەرخیشدا لە چوارچێوەی پرۆسەی (بەعەرەبکردن)دا سود لە ئاواز و ڕیتم وشەکە وەرگیرا و ناوی (عەرەفە)یش وەک ناوی گەڕەکێکی ئێستای شارەکە لەلایەن عەرەبەکان و حکومەتی عێراقەوە بەکارهات. لەدەقە کۆنە یۆنانیەکانیشدا ئارابخا بە وشەی (ئاراپخیوس) هاتووە، بەڵام بلوتارخ ئەم ناوچەیەی بە (کورکورا) ناوبردووە. بەتلیمۆس-یش (کورخورا)ی بەکارهێناوە، سەرچاوە ئارامییەکانیش (کەرخا) (بیت سلوک) و (کرخ سلوک)یان لە جیاتی کورکورا و ئارابخا بەکارهێناوە و ئەمەیش بە واتای شاری سلۆکس هاتووە، وەک دانەپاڵی شارەکە بۆ ئیمپراتۆریەکەی سلۆکس (٣١١-٣٨١پ.ز). بەڵام لە هەندێک لە سەرچاوەکانی مێژوونوسە موسڵمانەکاندا ئەم شارەیان بە (کەرخینی) ناوبردوە. بەڵام عەلی یەزدی لە کتێبی (ظفرنامە)دا یەکەمین کەسێک بووە، کە وشەی (کەرکوک)ی لە سەدەی ١٥ی زاینیدا بەکارهێناوە. مێژوونوسێکی عەرەبی وەک (تەها باقر) باوەڕی وایە، کە وشەی کەرکوک لە کەرخ سلوکەوە سەرچاوەیگرتووە. بەڵام (جەمال ئەحمەد ڕەشید)ی مێژوونوسی کورد وا بۆیدەچێت، کە ناوی کەرکوک لە هەمان (کورکورا-گورگوڕا)[٧]وە هاتووە، کە بلوتارخ ئاماژەیپێداوە، بەڵام لە سەردەمی ماددەکاندا گۆڕانی بەسەرداهاتووە و بووەتە (کورکورک) و پاشتر بووەتە «کەرکوک» [٨].

سێیەم: مێژووی سیاسیی پێکهاتەکانی کەرکوک:

ئەگەر گۆتیی و لۆلۆیی و حورییەکان لە نەتەوە دێرینەکانی بونیادنەری کەرکوک بن،

---

٦ کمال مظهر أحمد، کرکوک و توابعها حکم التاریخ و الضمیر، ط ١ (اربیل: ٢٠٠٤)، ص٥.

٧ گورگوڕ لە زمانی کوردیدا بە مانای ناوچەیەکی ئاگری دێت وناوچەیەکی نەوتی کەرکوکیش هەر بەناوی «باباگوڕگوڕ»ەوەیە.

٨ عبدالرقیب یوسف، حدود کردستان الجنوبیة تاریخیا وجغرافیا خلال خمسة آلاف عام، ط ٢، (سلیمانیە: شفان، ٢٠٠٥)، ص٢٨٠.

کـە هـاوکات ئـەم نەتەوانـە بنچینـەی پێکهاتـن و گەڵاڵەبوونـی شوناسـی سـەرەتایی زمانیـی و نەتەوەیـی کوردبـن، ئـەوە کـورد بـە پێکهێنەرێکـی دێرینـی سـەرەکیی کەرکـوک دادەنرێـت. سـەبارەت بـە عەرەبـەکان بـۆ یەکـەم جـار لەگـەڵ هێرشـی سـوپای موسـڵمانەکانی دورگـەی عەرەبییـدا لـە سـاڵی (١٦ک) دا دێنـە کەرکـوک و کەرکـوک دەکەنـە بەشـێک لـە ویلایەتـی شـارەزوور.[٩]

لەبـارەی دانیشـتوانی ناوچەکـەوە، هەریـەک لـە مێژوونوسـان و جوگرافیناسـانی وەک قەلقەشـەندیی، ئیبـن خەردازبـە، قودامـە، قەزوینیـی و یاقوتـی حەمەویـی، ناوچەکانـی داقـوق و کرخینیـی و ویلایەتـی شـارەزوور، کـە کەرکـوک ناوەنـدی ئـەو ناوچانـە بـووە، بـە ناوچەیەکـی کوردنشـینیان ناوبـردووە.[١٠]

لـە ململانێـی عوسـمانیی و سەفەوییشـدا لـە سـاڵی ١٦٣٨ کەرکـوک لـە چوارچێـوەی کارگێڕیـی عوسـمانییدا جێگیرکـرا، لـە نێـو ویلایەتـە عوسـمانییەکەی شـارەزوردا کەرکـوک کرایـە پایتەختـی کارگێڕیـی ناوچەکـە.[١١]

لـە چوارچێـوەی ململانێـی میرنشـینە کوردییەکانـی مێـژووی نوێیشـدا، کەرکـوک هەندێـک جـار سـەر بـە بابانیـی (١١٠٦-١٢٦٧هـ) لاگیـری عوسـمانیی و هەندێـک جاریـش سـەربە ئەردەڵانیـی (٦١٧-١٢٨٤ هـ) لاگیـری سـەفەویی بـووە. لـە دائیرەتولمەعاریفـی ئیسلامییشـدا لەبـارەی کەرکوکـەوە نـوسراوە: کەرکـوک لـە سەدەی (١٨.ز) دا ناوەنـدی ویلایەتـی شـارەزوور بـووە، هەریـەک لـە شـارەکانی کەرکـوک، هەولێـر و سلێمانیی لەخۆگرتـووە، لـە کۆتایـی ١٨٧٩دا عوسـمانییەکان ویلایەتـی موسـڵیان پێکهێنـا، لـەم رێکخسـتنە نوێیـەدا کەرکـوک وەک شـارێکی سـەربازیی ژیانـی شـاریی خـۆی درێـژە پێـدا.[١٢]

لـە کۆتایـی جەنگـی یەکەمـی جیهانییـدا بـە هـۆکاری بوونـی نـەوت لـە ویلایەتـی موسـڵ بـە گشـتیی و کەرکـوک وەک شـارێکی سـەرەکیی ئـەو ویلایەتـە بـە تایبەتیـی، بەریتانیـا پـاش ئاگربەسـتیش دەسـتی لێهەڵنەگـرت و ئـەو ویلایەتـەی داگیرکـرد، هـەر بەهـۆی بوونـی نەوتـی ویلایەتـی موسـڵ و شـاری کەرکوکـەوە نەخشـەی سیاسـیی سـایکس-بیکۆی بەریتانیـا و فەرەنسـا گۆڕانکاریـی بەسـەرداهات و کـۆی نەخشـەی ناوچەکەیشـی گـۆڕی و فەرەنسـا سازشـی لـەم ویلایەتـە لەبەرژەوەندیـی بەریتانیـا کـرد و لەبەرانبەریشـدا سـوریا و لوبنـان لـە پشـکی بەریتانیـا درایـە فەرەنسـا.[١٣]

---

٩ گوران ابراهیم سالح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٣٠..

١٠ کمال مظهر أحمد، المصدر السابق، ص٢١-٢٣.

١١ گوران ابراهیم سالح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٣٤.

١٢ مجموعة مؤلفین، کرکوک مدینه القومیات المتأخیة، ط ١، (اربیل: آراس، ٢٠٠٩)، ص١٠١.

١٣ لیـام اندرسـون وگاریـس ستانسـفیلد، تـە نگژەی کەرکـوک. وەرگێڕانـی: ئومیـد عثـمان، چ ١، (اربیـل: موکریـان، ٢٠١٣)، ص٤٤.

لەدەیـەی سـەرەتای دامەزراندنـی عێراقیشـدا کەرکـوک وەک چالنجێکـی کاریگـەر لەبـەردەم جەمسـەرەکانی ململانێـی عێـراق و کوردسـتان و ئینگلیـزدا قووتبـووەوە. بـۆ یەکـەم جاریـش لەسـەردەمی حکومەتەکـەی مەحمـودی حەفیـددا وەک بەشـێک لـە پرسـی جوڵانـەوەی سیاسـی کـورد کەرکـوک خـۆی نوانـد، ناوبـراو پێفشـاری لەسـەر کەرکـوک دەکـرد، تـا بخرێتـە سـەر ناوچەکانـی قەڵەمـڕەوی حکومەتەکـەی.

کریـس کۆچیـرا، مێژوونوسـی فەرەنسـیی ڕای وایـە، کـە لـەو دەمـەدا ئینگلیـزەکان ڕێگربـوون لـەوەی کەرکـوک ببێتـە بەشـێک لـە قەڵەمـڕەوی مەلیـک مەحمـوود، ئینگلیـز لەسـەر ئـەوە سـوربوو، کـە کەرکـوک والیەکـی تـورک بەڕێوەیبەرێـت، بـەڵام لـە ژێـر سەرپەرشـتیی خۆیـدا بێـت. بـەڵام زۆری نەخایانـد بـە فشـاری شـا فەیسـەڵ و لـە فەرمانێکـی شـاهانەیدا لـە سـاڵی ١٩٢٢ کەرکـوک وەک بەشـێکی عێـراق ناسـێنرا. لـە بەرانبـەر ئـەم کارەی فەیسـەڵ و ئینگلیـزەکان، کـوردەکان و شـێخ مەحمـوود تورەیـی خۆیـان و نارەزاییـان زیاتـر دەربـڕی [١٤].

دەکرێـت ئەمـە یەکەمیـن ململانێـی کـورد بێـت لەسـەر دەسـتگرتن بـە کوردسـتانی_بوونی شوناسـی کەرکوکـەوە، کـە سـەرەتا لەگـەڵ بەریتانیـادا دەسـتیپێکرد و دواتـر لەگـەڵ عێراقـدا تـا ئەمـڕۆ ململانێکـە درێژەیکێشـا.

بۆیەکـەم جاریـش لـە سـاڵی ١٩٢٤ ئـاڵای عێراق لەسـەر بینا حکومییەکانـی کەرکوکدا هەڵکرا، بەڵام لـە ڕووی دەسـتورییەوە ئەودەمەبـوو کەرکـوک شوناسـی عێراقـی وەرگـرت، کـە ویلایەتـی موسـڵ وەک بەشـێک لـە عێـراق (١٩٢٥) لەنێـوان تورکیـا و بەریتانیـا و عێـراق و کۆمەڵـەی گەلانـدا ناسـێنرا [١٥]. بـەڵام لـە سـاڵانی بیسـتەکانەوە (١٩٢٠-١٩٥٨) لەبەرئـەوەی دەوڵەتـی ناوەندیـی عێـراق هێنـدە بەهێـز نەبـوو، هـاوکات سروشـتی پێکهاتنیشـی جیابـوو، نەیتوانـی وەک تورکیـای ئەتاتورک و ئێرانی ڕەزاشـای دراوسـێی، نەتەوەسـازیی و ناوەندگەرێتیـی بەسـەر پێکهاتەکانـی عێراقـدا بسـەپێنێت و فۆرمێکـی ناسیۆنالیسـتانەی پەرگیـر وەربگرێـت. ئـەم لاوازییـەی ناوەنـد و کێشـەکانی خـودی دەسـەڵات لـە هەرەمـی بەڕێوەبردنـی عێراقـدا درێژەیانکێشـا، تـا دەرکەوتنـی حکومەتـە بەعسـییەکانی عێـراق. بـەڵام بـە شـێوەیەکی تایبەت و ڕێکخـراو ململانێیـەک، کـە کەرکـوک هـەم کاریگـەر بێـت و هـەم کارتێکراویـش بێـت، لـە سـاڵی ١٩٦٣ بـەدواوە دەسـتپێدەکات و جێکەوتـەی قووڵـی خـۆی لەسـەر جوگرافیـا و دانیشـتوان و شوناسـی کلتـوری کەرکـوک جێدەهێڵێـت و جەمسـەرەکانی ململانێیـش لەسـەر ئـەم شـارە توندتـر دەبـن.

چوارەم: پەرەسەندنی ململانێ لەسەر شوناسی کەرکوک:

لـە ئێسـتادا لـە ڕووی ئێتنیکیـەوە کـورد، تورکـمان، عـەرەب و ئاشـوریی لـە کەرکـوک دەژیـن. هـاوکات لـەڕووی ئایینـی و مەزهەبییشـەوە دابەشـبوونی دیکـە هەیـە، چونکـە کەرکوکییـەکان لـە

---

١٤ كريس كوچرا، جنبش ملی كرد، ترجمە: ابراهيم يونسى، چ ٢، (تهران: نگاه، ١٣٧٧)، ص٨٤و٩٧.

١٥ ينظر: مجموعة مؤلفين، المصدر السابق، ص١٠٥.

هەواڵنامەی کێتر

نێوان ئیسلام (سوننە/شیعە)، مەسیحیی و کاکەییدا دابەشبوون. هەریەک لەم شوناسە ئیتنیکیی و مەزهەبییانە بانگەشەی خاوەندارێتیی و ڕەسەنێتیی لە شارەکەدا دەکەن. بەڵام هاوڕێ لەگەڵ پرۆسەکانی کۆچی زۆرەملێ (ڕاگواستن - ترحیل)، بەعەرەبکردن و جینۆساید، هێشتا ئامار و هەڵبژاردنەکان دەرخەری ئەو داکەوتەیەن کە کوردەکان گەورەترین پێکهاتەی پارێزگاکەن.

لە سەدەی بیستەمدا تەنها سێ ئاماری ڕەسمی و دەوڵەتی بۆ سەرانسەری عێراق بوونی هەیە، کە ئامارەکانی ١٩٥٧، ١٩٦٥ و ١٩٧٧ن، گەرچی بەهۆی جەنگەوە، شۆڕشەکان، کۆچی بەردەوام و کلتوری خێڵەکیی ناوچەکەوە ئامارەکان دەرخەری دۆخی ڕاستەقینەی دانیشتوان نابن، بەڵام نزیکترین پێوەرن بۆ تێگەیشتن لە واقیعی کەرکوک.

لە ئاماری عێراقی ١٩٥٧دا، کە لەسەر بنەمای زمانی دایک جێگیرکراوە، دانیشتوانی پارێزگا (لیوا)ی کەرکوک (٣٨٨٨٣٩) و لە ناوەندی شارەکەش (١٢٠٤٠٢) کەسن. کوردەکان لە کۆی پارێزگا (١٨٧٥٩٣) و لە ناوەندی شار (٤٠٠٤٧) کەسن. تورکمان لە ئاستی پارێزگا (٨٣٣٧١) و لە ناوەندی شار (٤٥٣٠٦) کەسن، بەڵام عەرەبەکان لە کۆی پارێزگاکە (١٠٩٦٢٠) و لە ناوەندی پارێزگا (١٥٠٩) کەسن. (بڕوانە شێوەی ژمارە-١-؟؟؟)

بەم شێوەیە دەردەکەوێت لەئاماری ١٩٥٧ کورد یەکەم، تورکمان دووەم و عەرەب سێیەم پێکهاتەی ئاستی پارێزگاکەن. بەڵام لە ئاستی ناوەندی شارەکەدا تورکمان یەکەم، کورد دووەم و عەرەب سێیەمی شارەکەن. (بڕوانە خشتەی ژمارە-١-ی ئاماری کەرکوک١٩٥٧).

شاکر خەسباک، مێژوونوسی عێراقییش، لەبارەی دەیەی پەنجای سەدەی بیستهەمەوە کوردەکانی بە ٥٥٪ ی دانیشتوانی کەرکوک لەقەڵەمداوە [١٦].

لە ساڵی ١٩٦٣ لەڕێی حیزبی بەعسەوە کودەتایەکی سەرکەوتوو ئەنجامدرا، جوڵانەوەی سیاسیی کورد (شۆڕشی ئەیلول) بە ئومێدی ڕێککەوتن لەگەڵ بەغدادا کەوتنە گفتوگۆ، بەڵام بەهۆێ کەرکوک و هەندێک ناوچەی موسڵەوە (کە بەغداد ڕازی نەبوو ببێتە بەشێک لەو ئۆتۆنۆمیەی کوردەکان داوایاندەکرد) گفتوگۆ شکستیهێنا و جەنگ دەستیپێکردەوە [١٧].

لە نێوان ساڵانی ١٩٦٣-١٩٦٨ حکومەتی عێراق پرۆسەیەکی ڕێکخراوی سەربازیی-ئابوریی-کلتوریی بۆ ئاڵوگۆڕی شوناسی کەرکوک دەستپێکرد. کە خۆی لە هێنانی عەرەبی خوارووە بۆ کەرکوک و گواستنەوەی دانیشتوانی کەرکوک بۆ باشوور، گۆڕینی کرێکارانی کوردی کارگەی نەوت بە عەرەب، دامەزراندنی چەندین بنکەی سەربازیی لە کەرکوک و ناوانی ئەو ناوچانە بە ناوچەی ئەمنیی و بەو بیانووەوە خاڵیکردنی لە دانیشتوانی کورد، پێدانی چەک بە خێڵە عەرەبەکان و هاندانیان دژی شۆڕشی کوردەکان و گۆڕینی ناوە کۆنە تورکمانیی و کوردییەکانی شار بە ناوی نوێی عەرەبییدا دەبینیەوە [١٨].

---

١٦ جبار قادر، قضايا كردية معاصرة... كركوك – الانفال - الكرد وتركيا، ط ١، (اربيل: دار آراس، ٢٠٠٦)، ص٣١.

١٧ کریم یلدیز، کردها در عراق، چ ١، (تهران: توکلی، ١٣٩١)، ص٥٠.

١٨ کریم یلدیز، کردها در عراق، چ ١، (تهران: توکلی، ١٣٩١)، ص٥٠.

خشتەی ژمارە -١- ئاماری ١٩٥٧ لیوای کەرکوک

ژ	زمانی دایک	کەرکوک	ناوچەکانی تری لیوای کەرکوک	کۆی لیوای کەرکوک
١	عەرەبیی	٢٧١٢٧	٨٢٤٩٣	١٠٩٦٢٠
٢	کوردیی	٤٠٠٤٧	١٤٧٥٤٦	١٨٧٥٩٣
٣	فارس	١٠١	٢٢	١٢٣
٤	تورکمان	٤٥٣٠٦	٣٨٠٦٥	٨٣٣٧١
٥	ئینگلیز	٦٣٤	٦٣	٦٩٧
٦	فەرەنسیی	٣٥	٦	٤١
٧	هندیی	٧٩	٨	٨٧
٨	کلدانیی وسریانیی	١٥٠٩	٩٦	١٦٠٥
٩	زمانی دیکە	٤١٤	-	٤١٨
١٠	نەزانراو	٥١٤٦	١٣٨	٥٢٨٤
	کۆ	١٢٠٤٠٢	٢٦٨٤٣٧	٣٨٨٨٣٩

سەرچاوە: (قادر، ٢٠٠٦: ٣٠)

بەعسییەکان پاش دورخستنەوەیان لەلایەن عارفەکانەوە، ساڵی ١٩٦٨ جارێکی تر لە رێی کودەتایەکەوە بەسەرکردایەتیی ئەحمەد حەسەن بەکر و سەدام حسێن گەڕانەوە لوتکەی هەرەمی دەسەڵات، سەردەمی ١١ ساڵەی بەکر سەردەمێکی ناجێگیربوو، لەم سەردەمەیشدا ئاڵوگۆڕێکی دیار بەسەر شوناسی کەرکوک لەناوچە کوردیی و تورکمانییەکاندا هات[١٩].

لە کۆتایی ساڵی١٩٦٩گفتوگۆی چڕی دانوستاندنی نێوان بەغداد و جوڵانەوەی کورد (ئەیلول) دەستیپێکردەوە، تا لە کۆتاییدا لە ١١ ئازاری ١٩٧٠ بە رێککەوتنی ١٥ خاڵی ئازار کۆتاییهات، بەڵام بۆ کورد و بۆ بەغداش دیسان کەرکوک گرێکوێرەی جێبەجێکردنی رێککەوتنەکە بوو، تا چوارساڵ رێککەوتن درێژەیکێشا، بەڵام نە کورد سازشی لە کەرکوک کرد و نە بەغدادیش کەرکوکی خستە چوارچێوە ئۆتۆنۆمییە بڕیارلێدراوەکەی رێککەوتنی ئازاری١٩٧٠ەوە. بۆیە جارێکیتر لەسەر کەرکوک کوردەکان رویانکردەوە شاخ و شۆڕشیان هەڵگیرساندەوە[٢٠].

بەهۆی بەهێزبوونی شۆڕشی کورد (بە کۆمەکی ئێران) و فشاری زۆری لەسەر بەغداد بۆ رازیبوون بەوەی، کە کەرکوک ببێتە بەشێک لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی، حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٧٥ ناچارکرد لەبەر کەرکوک واز لە هەندێک بەرژەوەندیی خۆی لە شەتولعەرەب بۆ

---

١٩ فريد أسسرد، المسألة الكردية بعد قانون ادارة الدولة العراقية، ط ١، (سليمانية: مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، ٢٠٠٤)، ص٩٠.

٢٠ کریس کوچرا، سەرچاوەی پیشوو، ص٣٤٥.

ئێران بهێنێت، تا کۆمەکەکانی لە شۆڕشی کورد ببڕێت و کەرکوک و کوردستان لەدەستنەدات. لە کۆتاییدا لە ساڵی ١٩٧٥ لە ڕێی ڕێککەوتنی جەزائیرەوە، بە نێوانگیریی میسر و جەزائیر، ئێران و عێراق ڕێککەوتن. لە ئەنجامدا کوردەکان پشتیوانیی ئێرانیان لەدەستدا و لە ناوچە سنورییەکانی عێراقیش وەدەرنران"[٢١].

بەهۆی سیاسەتی بەعەرەبکردن و سەرکوتکاریی بەغداوە کەرکوک گۆڕانکاریی دانیشتوان و شناسی ڕیشەیی بەسەرداهێنرا. لە ساڵانی ١٩٧٥و١٩٧٦دا عێراق هەریەک لە قەزاکانی چەمچەماڵ، کەلار، کفری و دوزخورماتوی لە کەرکوک جیاکردەوە، دووناوچەی عەرەبنشینیشی بەناوەکانی زاب و سرکاران-ەوە بیناکرد"[٢٢].

کەرکوک لەڕوی ڕوبەرەوە لە ساڵی ١٩٧٧ لەژێر کاریگەریی سیاسەتەکانی بەغدادا لە ٢٠٣٥٥کم٢ ەوە بۆ ٩٤٢٦کم٢ کەمکرایەوە. (بڕوانە نەخشەکانی ژمارە -١و٢)

نەخشەی ژمارە ٢ کرکوک ١٩٥٧

نەخشەی ژمارە ٣ کرکوک ١٩٨٧

(سەرچاوە: سایتی ڕەسمیی ماددەی ١٤٠، ئەنجومەنی وەزیران، ٢٠١٣)

لە ڕووی دانیشتوانیشەوە دیسان بەهۆی سیاسەتی بەعسەوە، ئاڵوگۆڕ بەسەر ڕێژەی دانیشتوانی کەرکوکدا هات، بە جۆرێک کورد و تورکمان لە ڕێژەی (٤٨٪) و(٢١٪) کەرکوکەوە کەمبوونەوە بۆ (٣٧٪) و (١٦٪)ی ڕێژەی دانیشتوان بە پێچەوانەوە عەرەب لە (٢٨٪)ەوە گەیەنرایە (٤٤٪)ی دانیشتوانی کەرکوک و کرانە پێکهاتەی یەکەم. (بڕوانە خشتەی ژمارە -٢-)"[٢٣].

---

٢١ هەمان سەرچاوە، ص٣٩٧

٢٢ آزاد عثمان، مسألة محافظة كركوك المجزأة، ط ١، (اربيل: موكريان، ٢٠١٣)، ص٧.

٢٣ شاخەوان شورش، پاکتاوی رە گەزی کورد، چ ١، (سلیمانی: ٢٠٠٣)، ص٢٠.

خشتەی ژمارە (٢) ئاماری ڕەسمیی دەوڵەتی عێراق ١٩٥٧ و ١٩٧٧ لەسەر بنەمای ئیتنیک

نەتەوە	سەرژمێریی ساڵی ١٩٥٧	سەرژمێریی ساڵی ١٩٧٧
کورد	٪٤٨	٪٣٧
تورکمان	٪٢١	٪١٦
عەرەب	٪٢٨	٪٤٤

سەرچاوە: (شۆڕش، ٢٠٠٣: ٢٠)

لە ساڵانی هەشتاکان و پاشتردا کەرکوک، ڕوبەڕوی شاڵاوی جینۆساید و سەرکوتکاریی بووەوە، لە ساڵی ١٩٩١یشدا بەزۆرملێ کۆچی بە زیاتر لە (٣٠٠٠) کوردی شاری کەرکوک کرد، ئەم هەڵمەتی کۆچپێکردنە (ڕاگواستنە) درێژەی کێشا، بە جۆرێک ڕێژەی ئاوارەبووانی کوردی کەرکوک گەیشتنە (١٠٨٠٠٠) کەس.[٢٤] ئەمە جیا لەوەی (٧٧٩) لادێی کورد و تورکماننشینی ناوچەی کەرکوکی وێرانکرد.[٢٥] عەلی حەسەن مەجید لە چوارچێوەی ئەنفالدا لە ڕێی شاڵاوی ئەنفالەوە کوردی کەمکردەوە و عەرەبی کردە پێکهاتەی یەکەمی شارەکە.[٢٦] لە چوارچێوەی بەعەرەبکردنیشدا هەریەک لەگەڕەکەکانی شۆرجە و ئەلماسی کورد و تورکماننشینی وێرانکرد.[٢٧]

لە ئەنجامدا لە ڕوی ڕوبەریشەوە وادەکەوێتەوە، کە کەرکوک لە ساڵی ١٩٦٣تا ١٩٨٧ زیاد لە نیوەی ڕوبەری خۆی لەدەستدەدات. (بڕوانە نەخشەکانی ژمارە ٢ و ٣) بە جۆرێک ڕوبەری کەرکوک لە (٢٠٣٥٥ کم٢)ەوە بۆ (١٠٢٨٢ کم٢) کەمدەکرێتەوە.[٢٨]

---

٢٤ مجموعة مؤلفين، المصدر السابق، ص١١٥-١١٨.

٢٥ عبد الرقيب يوسف، المصدر السابق، ٣٣١.

٢٦ امینی حسینی، سەرچاوەی پێشوو، ٦٦.

٢٧ مجموعة مؤلفين، المصدر السابق، ١١٦.

٢٨ بڕوانە: سایتی ڕەسمی ماددەی ١٤٠، ئەنجومەنی وەزیران، ٢٠١٣:
http://www.com140.com/paper.php?source=akbar&page=15

باسی دووەم: ئێستا و ئایندەی کەرکوک

یەکەم: ئاڵۆزیی کێشەی کەرکوک:

ئەو فاکتەرە بنەڕەتیانەی، کە کێشەی ئەو ناوچانە قووڵتردەکەنەوە، کە دابەشبوون بەسەر چەند نەتەوە و مەزهەب و زمان و کەلتوری جیادا، ئەمانەن: کێشەی شوناسی خەڵک و خاک و بونی سەرچاوە دەگمەنەکان و گۆڕانکارییە دیمۆگرافیی و کارگێڕییەکان و بەسیاسیکردنی ئەو دابەشبونەیە. گرفتی سەرەکییش ئەوەیە، کە بونی هەر یەکێک لەو فاکتەرانە چارەسەرەکانی داهاتوو ئاڵۆزدەکەن. لەوەیش مەترسیدارتر ئەوەیە، کە زۆرینە، یان هەموو ئەو فاکتەرانە لە کەیسێکدا بونیان هەبێت. ئەگەر تەنها یەکێک لەم فاکتەرانە هۆکاری قەیران و ئاڵۆزییەکان بێت لە ناوچەیەکدا، ئەوە ڕەنگە چارەسەرکردنی تا ڕادەیەک ئاسان بێت. بۆ نمونە ئەگەر کێشە لەسەر بونی سەرچاوە دەگمەنەکانی وەک ئاو، نەوت، ئەڵماس، ئاڵتون و سەرچاوەکانی تر بێت، ئەوە دەکرێت لە ڕێی ڕێکەوتنێکەوە لایەنەکان بگەنە دابەشکردنێکی دادپەروەرانەی ئەو سەرچاوانە. یاخود ئەگەر گۆڕانکاریی دیموگرافیی و کارگێڕیی بە مەبەستی کەمکردنەوەی ڕێژەی یەکێک لە پێکهاتەکان و یان زیادکردنی ڕێژەی پێکهاتەیەکی تر کرابێت، ئەوە دەکرێت بە چەند ڕێکارێکی یاسایی و سیاسیی و دارایی بارودۆخەکە تا ڕادەیەکی بەرچاو ئاساییبکرێتەوە و نزیکبکرێتەوە لە دۆخی پێش گۆڕانکارییەکە. دوان لەو فاکتەرانەی سەرەوە چارەسەرکردنیان تا ڕادەیەکی زۆر ئاستەمە، کە ئەوانیش کێشەی شوناس و بەسیاسیکردنی دابەشبونەکانە. دەتوانین نمونەی شاری قودس بۆ خستنەڕووی فاکتەرێکی شوناسیی بهێنینەوە. لە ئێستادا هەریەک لە ئیسرائیلی و فەلەستینەکانیش شاری قودس بە بەشێک لە خاک و مێژوو و هەست و نەستی خۆیان دادەنێن. هەریەک لە خاک و مێژوو و هەست و نەستیش پێکهاتەی سەرەکیی شوناسن و دەستهەڵگرتن لێیان کارێکی تا ڕادەیەک ئاستەمە. تەنها چارەسەرێکی دیموکراسیی بۆ کێشەی شوناس ئەوەیە، کە هەموو پێکهێنەرە نەتەوەیی یان ئاینیی یان مەزهەبییەکان پێیرازیبن، ئەوەیش زۆر ئاستەمە.

ئەگەر بە وردیی بڕوانینە کێشەی کەرکوک، ئەوە بە ڕونیی ئامادەبونی هەموو ئەو فاکتەرانە دەبینین. کەرکوک بە قووڵیی دابەشبووە بەسەر پێکهاتە نەتەوەییەکانی کورد و تورکمان و عەرەبدا. هەرچەندە لەم پارێزگایەدا پێکهاتەی ئاینیی (وەک مەسیحیی و مەزهەبیی (وەک شیعە و سوننە) هەن، بەڵام کاریگەرییان زۆر کەمترە لە ڕەهەندە نەتەوەییەکان. کەرکوک کێشەی شوناسە بۆ پێکهاتەکانی. کورد خۆی بە خاوەنی خاکی کەرکوک دەزانێت و لەم پێناوەدا قوربانیی زۆری داوە و خاکی کەرکوک بووەتە بەشێک لە مێژوو و هەستی نەتەوەیی کوردیی. بۆ پشتڕاستکردنەوەی شوناسی کوردییانەی کەرکوک،

کورده‌کان پشت به‌ هه‌ندێک به‌ڵگه‌نامه‌ی مێژوویی سه‌رده‌می عوسمانیی و هه‌ندێک نه‌خشه و نوسراوی گه‌ڕیده‌کان ده‌به‌ستن. یه‌کێک له‌و کێشانه‌ی، که‌ بووه‌ هۆی هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی ڕێکه‌وتنی ئازاری ١٩٧٠ی نێوان حکومه‌تی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان، بریتیبوو له‌ خاوه‌ندارێتی ئه‌م شاره‌. حکومه‌ته‌کانی عێراق، به‌ تایبه‌ت له‌ دوای ١٩٦٨ ەوه‌، ویستوویانه‌ ئه‌م هه‌ستی شوناسه‌ کوردییه‌ی که‌رکوکییه‌کان لاوازبکه‌ن، له‌ ڕێگه‌ی هێنانی عه‌ره‌ب و نیشته‌جێکردنیان له‌ که‌رکوک و ده‌رکردنی کورده‌کان و به‌ عه‌ره‌بیکردنی زمانی خوێندن و به‌ به‌عسیکردنی که‌لتور و بیرکردنه‌وه‌ی کورده‌کانی که‌رکوکه‌وه‌، به‌ڵام ئه‌م هه‌وڵانه‌ کاردانه‌وه‌ی پێچه‌وانه‌یان لێکه‌وته‌وه‌ و زیاتر په‌یوه‌ندیی شوناسی نێوان کورد و که‌رکوکی بته‌وترکردووه‌. تورکمانه‌کانیش وه‌ک به‌شێک له‌ شوناسی خۆیان سه‌یری شاری که‌رکوک ده‌که‌ن و پێیانوایه‌ شارێکی تورکمانییه‌ و به‌شێکه‌ له‌وه‌ی، که‌ پێیده‌ڵێن (تورکمان ئێلیی - زێدی تورکمانه‌کان) و بۆ ئه‌مه‌یش پشت به‌ گێڕانه‌وه‌ی گه‌ڕیده‌کان وهه‌ندێک به‌ڵگه‌نامه‌ی مێژوویی ده‌به‌ستن.

له‌ هه‌مان کاتدا، که‌رکوک کێشه‌ی سه‌رچاوه‌ ده‌گمه‌نه‌که‌یه‌تی، که‌ بونی ڕێژه‌یه‌کی به‌رچاوی یه‌ده‌گی جیهانیی نه‌وته‌. به‌پێی هه‌ندێک له‌ سه‌رچاوه‌کان؛ که‌رکوک خاوه‌نی (٥ ,٧٪) یه‌ده‌گی نه‌وتی جیهانه‌. له‌ بنه‌ڕه‌تدا، بونی سه‌رچاوه‌ ده‌گمه‌نه‌کان له‌و ناوچانه‌دا، که‌ جێناکۆکن، گرفتێکی گه‌وره‌ دروستده‌کات و ئه‌گه‌ری هه‌ڵکشان و به‌ره‌و توندیی ڕۆیشتنی ململانێ ئیتنیی و نه‌ته‌وه‌ییه‌کان دروستده‌کات. بونی ئه‌م سه‌رچاوه‌ ده‌گمه‌نانه‌ تا ڕاده‌یه‌کی به‌رچاو چاره‌سه‌ره‌ کارگێڕیی سیاسییه‌کان قورسترده‌که‌ن، ئه‌گه‌ر یه‌کێک یان زیاتر له‌ فاکته‌ره‌کانی تری له‌گه‌ڵدا بێت. حکومه‌ته‌کانی عێراق، به‌ تایبه‌ت له‌کاتی فه‌رمانڕه‌وایه‌تیی به‌عسدا، چه‌ندین گۆڕانکاریی دیموگرافیی و کارگێڕیی له‌ که‌رکوکدا کردووه‌، به‌ مه‌به‌ستی زاڵکردنی شوناسی عه‌ره‌بیی و لاوازکردنی شوناسی کوردیی تیایدا، که‌ ئه‌مه‌ش یه‌کێکی تره‌ له‌و فاکته‌رانه‌ی، که‌ ململانێکان به‌ره‌و ئاستێکی توند ده‌بات و چاره‌سه‌ره‌کانی داهاتویش قورستر و ئاسته‌متر ده‌کات. به‌پێی چه‌ندان به‌ڵگه‌نامه‌ی به‌رده‌ست، حکومه‌تی عێراق هه‌ستاوه‌ به‌ ده‌رکردنی ئه‌و کوردانه‌ی، که‌ له‌ باپیرانیانه‌وه‌ نیشته‌جێی که‌رکوک بوون و له‌ هه‌مان کاتیشدا عه‌ره‌بی له‌ ناوه‌ڕاست و باشوری عێراقه‌وه‌ هێناوه‌ و له‌ که‌رکوک نیشته‌جێیکردوون و هه‌موو پێداویستییه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی وه‌ک خانوو و ئیشوکاری بۆ دابینکردوون. ئه‌م پرۆسه‌یه‌ به‌شێک بووه‌ له‌ پرۆسه‌ی به‌عه‌ره‌بکردنی که‌رکوک و به‌به‌عسیکردنی بیرکردنه‌وه‌ی خه‌ڵک. یه‌کێک له‌ ڕێگاکانی تری به‌عه‌ره‌بکردن بریتیی بووه‌ له‌وه‌ی، که‌ له‌ ڕووی کارگێڕییه‌وه‌ هه‌ندێک له‌ قه‌زا کوردییه‌کانی که‌رکوکیان خسته‌ سه‌ر پارێزگاکانی سلێمانیی و دیاله‌ و هه‌ندێک له‌ قه‌زا عه‌ره‌بییه‌کانیان خسته‌ سه‌ر که‌رکوک، به‌مه‌یش توانییان ژماره‌ی دانیشتوانی کورد له‌ که‌رکوکدا که‌متربکه‌نه‌وه‌. ڕێگایه‌کی تری به‌عه‌ره‌بکردن بریتیی بوو له‌ گۆڕینی ناوی کوردیی هه‌ندێک له‌ گه‌ڕه‌که‌کانی که‌رکوک بۆ ناوی عه‌ره‌بیی و ته‌نانه‌ت ناوی که‌رکوکیشیان له‌ ساڵی ١٩٧٦ دا گۆڕی به‌ ته‌ئمیم (التأميم).

دوا فاکتەر، کە کێشەی کەرکوکی ئاڵۆزکردووە، بریتییە لە بە سیاسیکردنی ئەو فاکتەرانەی سەرەوە. بە سیاسیکردن ئەو پرۆسەیەیە، کە تیایدا جیاوازییەکان (وەک شوناس و بونی فرەیی ئیتنیی و فرەئاینیی و فرەزمانیی) دەکرێنە هۆکار لە پێناو باڵادەستبونی گروپێک لە دەوڵەتێکدا و تواندنەوە، یان لاوازکردنی گروپێکی تر. بونی گروپی ئیتنیی جیاواز خودی خۆی نابێتە هۆی ململانێی توندوتیژ و کۆمەڵگا دابەشناکات. بۆ نمونە لە سویسرا، زیاتر لە چوار زمانی تایبەت قسەیانپێدەکرێت و هەریەک لەم زمانانەیش درواسێی دەوڵەتێکن، کە تیایاندا هەمان زمان بە فەرمیی تەبەنیکراوە، کەچی ئەم فرەزمانییە بووەتە هۆکاری هێز و بەیەکەوە نەتەوەی سویسریان دروستکردووە. لە ئێستادا، سویسرا یەکێکە لەو دەوڵەتانەی، کە لە ڕیزی پێشەوەی ئەو دەوڵەتانەیە، کە خۆشگوزەرانیی تیایاندا لەئاستێکی بەرزدایە. بونی نەتەوە و مەزهەب و ئاین و زمانی جیاواز، کاتێک کێشەیە، کە هەوڵبدرێت دەوڵەت لەسەر بنەمای یەکێک لەو جیاوازیانە بونیادبنرێت. ئەوەی لە مێژوی ٩٠ ساڵی ڕابوردوودا کەم و زۆر ڕویداوە، بە سیاسییکردنی کێشەی کەرکوک بووە لە پێناو دروستکردنی شوناسێکی عێراقییانەی عەرەبیی بۆی، ئەمەیش لە ئێستادا کاردانەوەیەکی نێگەتیڤی بەرانبەر شوناسی عێراقی_بوون لای کورد دروستکردووە.

دووەم: کەرکوک، پێش داعش:

لە پارێزگای کەرکوکدا تەنها یەک هەڵبژاردنی ناوخۆیی بۆ (ئەنجومەنی پارێزگا) ئەنجامدراوە، ئەویش لە ساڵی ٢٠٠٥ بوو. لەم هەڵبژاردنەدا لیستی برایەتیی کوردی لە (٥٩٪) ی دەنگەکانی بەدەستهێنا و لە کۆی (٤١) کورسیی ئەنجومەن بووە خاوەنی (٢٨) کورسیی. تورکمانەکان بوونە خاوەنی (٩) کورسیی و عەرەبەکانیش توانییان (٦) کورسیی بەدەستبهێنن. ئیدارەی پارێزگاکەیش وەک ڕەنگدانەوەی ئەو هەڵبژاردنە چووە دەستی کوردەوە، لە دوای ٢٠٠٣ وە تا ئێستا کەرکوک دوو پارێزگاری کوردی هەبووە، ئەوانیش (عەبدولڕەحمان مستەفا ٢٠٠٣-٢٠١١) و (نەجمەدین کەریم لە ٢٠١١ بەدواوە) بوون. بڕیاردانی سیاسیی لە ئەنجومەنی پارێزگادا لە ڕێی زۆرینە و کەمینەوە یەکلاییکراوەتەوە. لەبەر هەستیاریی بارودۆخی سیاسیی کەرکوک نەتوانراوە وەک پارێزگاکانی تر هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکانی تێدا ئەنجامبدرێت. هۆکاری سەرەکییش ئەوەیە، کە کەرکوک بە پێی دەستوری عێراقی ناوچەیەکی جێناکۆکە و دەبوایە بەپێی مادەی (٥٨) دەستوری کاتی ٢٠٠٤ و مادەی (١٤٠) ی دەستوری هەمیشەیی ٢٠٠٥، بارودۆخی کەرکوک لە ڕێی هەر سێ هەنگاوی ئاساییکردنەوە و سەرژمێریی و ڕیفراندۆمەوە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ دا یەکلاییبکرایەتەوە.

هەواڵنامەی کێتر

سێیەم: کەرکوک، دوای داعش:

دوای ئـەوەی هێزەکانـی پێشـمەرگە توانییـان کەرکـوک لـە داگیرکاریـی داعـش بپارێـزن و توانییـان بەرەنـگاری فراوانخوازییەکەیـان ببنـەوە، کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع کەوتـە ژێـر دەسـەڵاتی پێشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانەوە. هێـزە عێراقییـەکان نەیانتوانـی بەرگـەی هێرشـی داعـش بگـرن، نـەک تەنها کەرکوکیـان بـۆ داعـش بەجێهێشـت، بەڵکـو لـە مانگـی ٦ ی ٢٠١٤دا موسـڵ و زۆرینـەی ناوچـە سـوننیەکانیش کەوتنـە دەسـتی داعشـەوە. هێـزە عێراقییـەکان بـە ویسـتی خۆیان و لـە ترسـی هێرشـی داعشـدا ئـەو ناوچانەیان چۆڵکرد و پێشـمەرگەیش بـە قوربانیـدان توانیـی ئـەو ناوچانـە بـە کەرکویشـەوە بپارێزێـت و جەلـەولا و هەندێـک ناوچـەی تـری بەرفراوانیشـیان لـە ژێـر دەسـتی داعـش دەرهێنـا. لـە ئێسـتادا بـە ئەمـری واقیـع (de facto) کەرکـوک و بەشـێکی بەرفـراوان لـە ناوچـە جێناکۆکـەکان لـە ژێردەسـتی حکومەتـی هەرێمـدان، بـەڵام بـە حوکمـی یاسا (de jure) لـە ژێر سـایەی حکومەتی فیدراڵیـی عێراقـدان و بودجـە و موچـەی فەرمانبەرانـی لای ئـەوەوە دابینـدەکرێـن. مەسـعود بارزانیـی لـە چەندیـن بۆنەبـەدا و لـە دوای دەستبەسـەرداگرتنی کەرکـوک ڕایگەیانـدوە، کـە کەرکـوک و ناوچـە دەستبەسـەرداگیراوەکان چیـی تـر ناوچـەی جێناکـۆک نیـن، بەڵکـو بەشـێکن لـە هەرێمـی کوردسـتان. لـە هەفتـەی کۆتایـی ئابـی ٢٠١٧ یشـدا ئەنجومەنـی پارێـزگای کەرکـوک بـە دەنگـی زۆرینـەی ئەندامانـی، بـە بایکۆتـی تورکـمان و هەندێـک لـە عەرەبـەکان، بڕیاریانـدا، کـە ڕیفراندۆمـی سـەربەخۆیی هەرێمـی کوردسـتان، کـە وا بڕیـارە لـە ٢٠١٧/٩/٢٥ دا ئەنجامبدرێـت، پارێـزگای کەرکویـش بگرێتـەوە. بـەڵام پرسـیاری سـەرەکیی لێـرەدا ئەوەیـە، کـە ئایا بـە دەسـتگرتن بەسـەر کەرکوکـدا بـە ئەمـری واقیـع و بـە زەبـری هێـز، دەتوانرێـت بـە ئاسـانیی تەنهـا لـە ڕێـی ئەنجامدانـی ڕیفراندۆمێکـەوە، کـە تـا ڕادەیەکـی زۆر یەکلایەنانەیـە، بگۆڕدرێـت بـە حوکمـی یاسـا؟ ئـەی ئایا لـە دوای ڕیفرانـدۆم ئاینـدەی کارگێڕیـی سیاسـیی کەرکـوک چـی دەبێـت؟

چوارەم: ئایندەی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک:

لـە ئێسـتادا داعـش لـە عێراقـدا لـە تێکشـکان و پاشەکشـەیەکی گەورەدایـە و لـە شـاری موسـڵی پایتەختـی خەلافەتەکەیـان و لـە تەلەعفەریـش وەدەرنـراون و تاکـە ناوچەیەکـی گرنـگ بەدەسـتیانەوە مابێـت قـەزای حەویجەیـە. ئـەم گۆڕانکارییـە نوێیانـە کاریگەریـی خۆیـان لەسـەر کـۆی پرۆسـەی سیاسـیی لـە عێراقـدا دروسـتدەکەن، بێگومـان ئاینـدەی سیاسـیی و کارگێڕیـی پارێـزگای کەرکوکیـش لـەم کاریگەرییـە بـەدەر نیـە. ئـەو پرسـیارەی ڕووبـەڕوی هەمـووان دەبێتـەوە دەربـارەی کەرکـوک ئەوەیـە، کـە ئایا ئاینـدەی ئـەم پارێزگایـە چـی دەبێـت؟ بـە گشـتیی چەنـد بژاردەیـەک بـۆ داهاتـوی حوکـم لـە کەرکوکـدا هـەن ، کـە ئەمانـەن:

- یەکەم، کەرکوک وەک دۆخی ئێستای بمێنێتەوە و پارێزگایەک بێت وەک پارێزگاکانی تری دەرەوەی هەرێمی کوردستان.

- دووەم، پارێزگای کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ و هەمان دەسەڵاتەکانی هەرێمی کوردستانی هەبێت.

- سێیەم، کەرکوک بلکێنرێت بە هەرێمی کوردستانەوە (لێرەدا ڕەنگە کەرکوک لەلایەن هەرێمی کوردستانەوە وەک پارێزگاکانی تر مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، یان وەک حاڵەتێکی تایبەت مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و دەسەڵاتە کارگێڕیی و داراییەکانی لە چاو پارێزگاکانی تردا فراوانبکرێت).

- چوارەم، کەرکوک ببێتە پارێزگایەک لەو هەرێمە سوننییەی، کە دەشێت لە داهاتوودا لە پارێزگا سوننەنشینەکانی عێراق پێکبهێنرێت. یان لانی کەم کەرکوک دەبێتە ناوچەی ململانێیەکی توند لە نێوان هەرێمی کوردستان و ئەو هەرێمە سوننیە پێشبینیکراوەدا.

- پێنجەم، کەرکوک بکرێتە ناوچەیەکی پارێزراوی نێودەوڵەتیی بەسەرپەرشتیی لایەنێکی هەرێمیی یان نێودەوڵەتیی، وەک نەتەوە یەکگرتووەکان یان کۆمکاری عەرەبیی، یان سەرپەرشتیی چەند دەوڵەتێک، کە کەرکوک جێی گرنگیپێدانیانە، وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و تورکیا و یەکێتی ئەوروپا بەڕێوەببرێت، مامەڵەی دۆخێکی ڕاگوزەریی درێژخایەنی لەگەڵدا بکرێت، تا ئەوکاتەی کێشەکانی یەکلاییدەکرێنەوە.

هەرچەندە لەوانەیە جێبەجێکردنی هەندێک لەم بژاردانە تارادەیەکی زۆر دوور و ئەستەم بن، بەتایبەت بژاردەی چوارەم وپێنجەم، بەڵام بەگشتیی سێ بژاردەکەی یەکەم زیاتر شیاوی جێبەجێکردنن و هەریەکەیان لەلایەن یەکێک لە پێکهاتەکانی کەرکوکەوە پشتگیریدەکرێت. کەرکوک سێ پێکهاتەی سەرەکیی تێدایە، ئەوانیش کورد و تورکمان و عەرەبن. کەرکوک لە وێنەیەکی بچووککراوەی عێراق دەچێت (a miniature Iraq). عەرەبەکان بە گشتیی پشتگیریی لە بژاردەی یەکەم دەکەن و پێیانخۆشە کەرکوک لە ژێر سایە و دەسەڵاتی بەغدادا بمێنێتەوە، تورکمانەکان بە گشتیی پشتگیریی لەوە دەکەن، کە کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ و خاوەن دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەریی خۆی بێت. کوردەکان پشتگیریی بژاردەی سێیەم دەکەن و دەیانەوێت کەرکوک ببێتە بەشێک لە هەرێمی کوردستان. بەڵام ئایا کام لەم ئەگەرانە بەهێزترن و دەکرێت داهاتوی کەرکوک بن؟

ئێمە لەم پرۆژەیەدا هەوڵدەدەین بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەدا بگەڕێین، کە ئایا ئایندەی کەرکوک لە کام لەم ئەگەرانەوە نزیکترە؟ بە تایبەت لە دوای ئەوەی، کە هێزەکانی پێشمەرگە توانییان بەشێکی زۆری پارێزگاکە لە دەستی داعش دەربهێنن و بە ئەمری واقیع کەرکوک کەوتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمەوە.

پێنجەم: ئایندەی کەرکوک و پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان:

لەژێر سایەی ئەو دۆخە نوێیەدا، کە ئێستا کەرکوک هەیەتی، جێی خۆیەتی ئەو پرسیارە بوروژێنرێت، کە ئایا دوای سەربەخۆیی لە عێراق چۆن دەکرێت کەرکوک بەڕێوەببرێت؟

وەڵامی ئەم پرسیارە بەندە بە ئەوەوە، کە ئایا هەرێمی کوردستان سەربەخۆیی رادەگەیەنێت یان نا؟ پاشان، ئایا بەبێ کەرکوک سەربەخۆیی رادەگەیەنێت یان بە کەرکوکەوە؟ هەرچەندە هەتا ئێستا دڵنیایی تەواو لە ئارادا نییە، کە ریفراندۆم بۆ پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان سەرکەوتوو دەبێت یان نا، هەروەها دڵنیایی تەواویش نییە، کە تا چ رادەیەک ئەنجامدانی ریفراندۆم و ئەنجامەکەیشی، ئەگەر سەرکەوتوو بێت، بۆ راگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بەکاردەهێنرێت یان نا، بەڵام ئەگەر وا گریمانەبکەین، کە ریفراندۆمەکە سەرکەوتوو دەبێت و دوای ئەوەیش هەرێم پاڵپشت بەم ئەنجامە سەربەخۆیی خۆی لە عێراق رادەگەیەنێت، ئەوە سەبارەت بە پرسی ئایندەی کەرکوک دوو سیناریۆ شیاوی گریمانەکردنن، بەم شێوەیە:

- سیناریۆی یەکەم: راگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بەبێ کەرکوک و بەشێکی زۆر لە ناوچە جێناکۆکەکان. هەرچەندە هەلی سەرکەوتنی ئەم سیناریۆیە بۆ هەرێمی کوردستان زۆرترە و مەترسیی روبەڕوبونەوەشی لەگەڵ عێراق و هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانیش کەمترە، بەڵام ئەگەری پەسەندکردنی لەلایەن کوردەوە زۆر ئەستەمە، چونکە وەک پێشتر باسمانکردووە هەمیشە پرسی کەرکوک گرێکوێرەی پەیوەندییەکانی نێوان کوردو بەغداد بووە. هەر ئەم پرسەیش هۆکاری مێژوویی بووە بۆ نەگەیشتن بە هیچ رێکەوتنێک بۆ کێشەی کورد لە عیراقدا، بۆیە لە ئێستایشدا مەحاڵە کورد دەستبەرداری کەرکوک ببێت و بەبێ ئەو سەربەخۆیی رابگەیەنێت، بەتایبەت کە ئێستا بەشێکی زۆری پارێزگاکە و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، دوای سەندنەوەیان لە داعش، بە ئەمری واقیع لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدان.

- سیناریۆی دووەم: راگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بە کەرکوک و بەشێک لە ناوچە جێناکۆکەکانەوە. دیارە ئەم سیناریۆیە ئەگەری رەوایەتیی و پەسەندکردنی لای کورد زۆرە، بەڵام هاوکات مەترسیی و ئاڵانگارییەکانیشی زۆرن، هەر لە نارەزایی بەشێک لە پێکهاتەکانی ناو کەرکوکەوە، تا ئەگەری روبەڕوبونەوەی چەکداریی لەگەڵ عێراق و بەشێک لەو میلیشیا و هێزە چەکدارییانەی هەندێک لە وڵاتانی ئیقلیمیی (ئێران) پشتیوانییاندەکەن، ئەمە جگە لە نارونیی لە هەڵوێستی لایەنە نێودەوڵەتییەکانی وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

دیارە بەپێی جێبەجێبونی هەریەک لەم دوو سیناریۆیە، چارەنوسی سیاسیی و داهاتووی کارگێڕیی کەرکوکیش دەگۆرێت، بەڵام ئەوەی کە گومانی تێدا نییە ئەوەیە، کە وەک چۆن لە عیراقدا، بە حوکمی فرە پێکهاتەییەکەی، بەڕێوەبردنی تاکلایەنە بێ رەچاوکردنی پێکهاتەکانی

تـر یـان پەراوێزخسـتنی هەندێکیـان هـۆکاری هەڵگیرسـانی ململانێـی خێڵەکیـی و ئـاژاوە و لێکهەڵوەشـانەوەی یەکڕیزیـی نیشـتمانیی بـووە، ئاوهایـش بەڕێوەبردنـی کەرکـوک بەهەمـان تـەرزی حوکم داهاتوویەکـی پڕ قەیـران و ئـاژاوەی دەبێـت، ئەگـەر کـورد دەیەوێت سـەربەخۆیی بـە کەرکوکـەوە ڕابگەیەنێـت، ئـەوە دەبێـت ڕەچـاوی تایبەتمەندییـە ئیتنییەکانیشـی بـکات، هـاوکات ئامادەیـش بێـت لـە ڕووی مـاف و ئازادیـی و دڵنیایـی و ئاسـایش و خزمەتگوزارییـەوە، زۆر لـەوە زیاتـر بـە پێکهاتەکانـی کەرکـوک ببەخشـێت، کـە تائێسـتا بەغـداد پێیبەخشـیون. یەکێـک لـە ئامـرازە هـەرە باشـەکان بـۆ دەسـتەبەرکردنی سـەرکەوتن لـە بەڕێوەبردنـی داهاتـووی کەرکوکـدا بریتییـە لـە پیادەکردنـی بنەمـای (لامەرکەزیـەت) لـە سـەرجەم ئاسـتەکاندا، وەک لامەرکەزیـی ڕۆشـنبیریی (بـۆ چارەسـەری کێشـەی شـوناس و پـەروەردە)، لامەرکەزیـی کارگێڕیـی (بـۆ هێنانەدیـی دادپەروەریـی لـە دابینکردنـی خزمەتگوزارییـەکان) دا، لامەرکەزیـی ئابووریـی (لـە فرۆشـتنی نـەوت و دەسـتکەوتنی داهاتـدا)، لامەرکەزیـی ئاسایشـیی (دروسـتکردنی هێزێکـی چەکـداری تایبـەت بـە پاراسـتنی کەرکـوک، کـە سـەرجەم پێکهاتەکانـی لەخۆبگرێـت).

هەواڵنامەی کتێب

باسی سێیەم: دۆخی ئاسایشی کەرکوک

ئەم باسە کار بۆ وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێکی دیاریکراو دەکات، کە تایبەتن بە باری ئاسایشەوە، بە واتا فراوانەکەی، لە پارێزگای کەرکوك، لەوانە: ئایا کەرکوک لە رووی ئاسایشەوە هەڕەشەی لەسەرە؟ یاخود ئاسایشی هاوڵاتییان لەژێر مەترسیدایە؟ ئەو هۆکارانە چین، کە وایان کردووە هەست بەم مەترسییە بکرێت؟ جیاوازیی بیروڕا هەیە لەسەر ئایندەی ئاسایشی شاری کەرکوك؟ یاخود ئاسایش وەکو چەمکێکی ڕەها سەیریدەکرێت؟ چۆن بیر لە ئاسایشی کەرکوك بکرێتەوە؟

دیارە، کە باس لە ئاسایش دەکرێت لە واتا فراوانەکەیدا باسدەکرێت، ئەمەیش لە چەندا ئاستێکدا دەخەینەڕوو، بەم شێوەیە:

یەکەم: ڕەهەندی جیۆستراتیژیی کەرکوك:

سنوری کەرکوك بریتییە لە (٩٤٢٦ کم٢) و دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی بەغدادەوە، لە باکورو ڕۆژهەڵاتەوە شاخی زاگرۆس و لە ڕۆژئاواوە زێی بچوك و پارێزگای سەڵاحەدین، لە باشورەوە پارێزگای دیالە و بەرزاییەکانی حەمرین دەوریانداوە. ئەگەر لەڕووی ستراتیژییەوە سەیری شوێن و پێگەی کەرکوك بکەین، گرنگیی پێگەکەی لەو خاڵەوە دەستپێدەکات، کە خاڵی بەیەکگەیاندنی تورکیا و عێراق و ئێرانە، ئەمە سەرەڕای شوێنەکەی سەبارەت بە ناوخۆی عێراق، کە چەقی بەیەکداچونێکی ستراتیژیی نێوان پێکهاتەی سونەی عێراقە، هەروەها سێکوچکەی نائارامیی هەرێمییە پەیوەست بە هەریەك لە (عێراق و سوریا و تورکیا)وە، یەکگرتنی ئەم دوو خاڵە ستراتیژییە وای کردووە، کە کەرکوك وەکو گۆڕەپانێکی کراوە وابێت بۆ هەڵکشانی نائارامیی لەم دوو سێکوچکە نائارامەدا. بۆیە زۆر کات ئەوە گوتراوە، کە ئەم ناوچەیە هێڵی نزیکی جیۆشارستانییە لە نێوان کلتورو ناوچەی جیاوازدا، ئەمەیش واتای ئەوەیە، کە هەرکەس دەسەڵاتی بەسەر ئەم ناوچەیەدا هەبێت، دەتوانێت دەسەڵاتی بەسەر ئێستا و ئایندەی عێراقیشدا هەبێت[٢٩].

بۆ یەکەم جار لە عێراق، کە نەوت وەکو دەرامەتی سروشتیی پیشەسازیی بەرهەمهێنراوی وزە گەشەدەکات، یەکەم بیرە نەوت لە کەرکوك لە ساڵی ١٩٢٧ لە کێڵگەی باباگوڕگوڕ لەلایەن کۆمپانیای نەوتی تورکیی (TPC) ەوە لێدراوە[٣٠]. توێژینەوە جیۆفیزیاییەکان جەخت

---

٢٩ جهاد صالح، كركوك: صراع القوميات، مقال منشور بتأريخ ٢٤ـ٨ـ٢٠٠٥، على الموقع الإليكتروني الآتي:
www.rojava.netechihadsalah_kerkuk.htm

٣٠ تغريد سليمان داود، تاريخ النفط في العراق، على موقع الإليكتروني الآتي: http://www.uobabylon.edu.iq/publications

لەوە دەکەنەوە، کە یەدەکی نەوتی کەرکوك زیاتر لە (١٠) ملیار بەرمیلە، واتە بەرێژەی (٥ ,٧٪) کۆی گشتیی یەدەکی جیهانییە"[٣١]. لە دوای دۆزینەوەی یورانیۆمەوە لەم ناوچەیە، کاریگەریی کەرکوك تەنها لە ڕەهەندە ناوخۆییە هەرێمییەکەیەوە سەیرناکرێت، بەڵکو ڕەهەندێکی جیهانیی هەیە.

ئەم پێشەکییە گرنگە بۆ ئەوەیە، کە لەوە تێبگەین ململانێ لەسەر کەرکوك کێشەی ئابوریی و ستراتیژیی کەرکوکە، یاخود کێشەی شوناسی خاك و جوگرافیا و مێژوو و نەتەوەیە. یاخود هەموو فاکتەرەکانە بەیەکەوە، بێگومان هەموو فاکتەرەکان بەیەکەوە ڕۆڵی گرنگیان لە توندبونی ململانێکان و نەبونی متمانە و دڵنیایی هەیە، بۆیە کەرکوك بەبەردەوام چاوەڕوانی سیاسەتی سڕینەوەی مێژووی بووە و بە میکانیزمی جیاواز هەوڵی شێواندنی دراوە.

دووەم: چیرۆکی دژبەیەك و ململانێی بەرژەوەندییەکان:

بەرژەوەندیی پێکهاتەکانی کەرکوك و ئەو هێزانەی، کە ململانێدەکەن لەسەر ئایندەی کەرکوك، لەسەر هەندێك پانتایی، کە فراوانە و کەم نیە، دژ بەیەکن و لە دوریانێکدان و هاوتەریب نین، لە هەندێك وێستگەدا دوو پێکهاتە زیاتر بەرژەوەندییان هەیە و پێکهاتەیەکی تر پەراوێزدەخرێت، ئەم وێنەیە جولێنەر و بەرهەمهێنەری بەردەوامیی ململانێیەکە، کە تا ئاستێکی دیاریکراویش دەستتێوەردان و ئاراستەکردنی تێدا بەدیدەکرێت.

هەر نەتەوە و ئاینێك لە کەرکوك چیرۆکی مێژویی و سیاسیی تایبەت بە خۆی هەیە، بۆیە جیاوازیی چیرۆکەکان بەئەندازەی دووریی تێروانینی نەتەوە و ئاینەکانە بۆ دروستکردنی ئایندەی خۆیان، هەر بۆیە بەرژەوەندییەکانی نەتەوە و ئاینەکان لە کەرکوك چیرۆکی سیاسیی و پرۆژەی نوسی بەرهەمهێناوە، دەرئەنجامیش پرۆژە نێواندژەکان بوون بە هۆکاری بەرهەمهێنانی ململانێی جیاواز، لە هەموو ململانێکانیشدا میکانیزمی توندوتیژی بەکارهێنراوە بۆ گۆڕینی واقیعی دیموگرافیی و مێژووی شارەکە، ئەمە لەمێژووی نزیکدا بەعس لە ڕێگەی سیاسەتی (تعریب وترحیل)ی پێکهاتەی کورد و تورکمانەوە کاری لەسەرکەمکردنەوەی ژمارەی دانیشتوان کردووە، لە ڕووی کارگێڕییشەوە هەریەك لە قەزاکانی (چەمچەماڵ، کفری، دوزخورماتوو)ی لە کەرکوك کردەوە و لکاندنی بە پارێزگاکانی (سلێمانیی، دیالە، سەلاحەدین)ەوە، هەروەها لە دوای ساڵی ٢٠٠٣ و لە دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعسەوە، لایەنی تورکمانیی هەرێمی کوردستان بەوە تاوانبار دەکات، کە هەوڵی پیادەکردنی سیاسەتی (بەکوردکردن) ی پارێزگای کەرکوکی داوە"[٣٢].

هەواڵنامەی کتێب

---

٣١ المصدر نفسه الموقع نفسه.

٣٢ د. جنید منکو، خارطة طریق ترکمان العراق، مقال منشور علی الموقع الإلکتروني الآتي:
http://afkarhura.com/?p=3228

بـۆ دۆزینـەوەی چارەسـەرێکی یاسـایی دەسـتوریی، کـە جێگـەی ڕەزامەندیـی هەمـوو پێکهاتەکانـی کەرکـوك بێـت و تەنها پێکهاتەیـەك زاڵ نەبێـت، وەکـو هەندێـك لایـەن پێانوایـە، کـە کـورد لـە دوای ٢٠٠٣ ەوە هاوکێشـەکەی لـە ڕووی ئەمنیـەوە هەڵگێڕایـەوە، ئێسـتا دۆسـیەی ئاسایشـی کەرکـوك بـە تەواوەتیـی لەلایـەن کـوردەوە بەڕێوەدەبرێـت، بـۆ ئـەم مەبەسـتە مـادەی (٥٨) لـە (یاسـایی بەڕێوەبردنـی دەوڵەتـی عێـراق بـۆ قۆناغـی ڕاگوزەریـی سـاڵی ٢٠٠٤) چارەسـەرێکی بـۆ کێشـەی ئـەو ناوچانـەی، کـە جێناکۆکـن دارشـت، پاشـان میکانیزمەکانـی هەمـان ئـەم چارەسـەرە لـە مـادەی (١٤٠)ی دەسـتوری هەمیشـەیی عێـراق لـە سـاڵی ٢٠٠٥ جێگیرکـرا، وەکـو کلیلـی چارەسـەری ئاڵۆزتریـن کێشـە و بونیادنانـەوەی عێراقـی تـازە لـە ڕێگـەی ئـەم مـادە دەسـتورییەوە[٣٣]، هـەوڵ بـۆ کۆتاییهێنـان بـە چیرۆکـە نێوانـدژەکان درا، تـا واقیعـی دانیشـتوان لـە کێشـەکەدا قسـەی ڕاسـتەقینەی خـۆی بـکات و ڕ ێگـە لـە توندوتیژیـی و شـەڕی ناوخۆیـی و دەمارگیریـی نەتەوەیـی و ئاینیـی بگرێـت و سـازان و گفتوگۆ جێگـەی توندوتیژیـی بگرێتـەوە. بـەڵام لەگـەڵ بەگەڕخسـتنی ئـەم چارەسەرانەیشـدا، هێشـتا تێڕوانینـی پێکهاتـەکان لەسـەر شوناسـی کەرکـوك دوور و جیـاوازە، بـە جۆرێـك، کـە ڕەنگـە لـە ئاکامـدا کاریگەریـی گـەورە لەسـەر دۆخـی ئاسایشـی کەرکـوك هەبێـت، بـەو شـێوەیەی، کـە لـە خـوارەوە لـە ناوەڕۆکـی تێڕوانینـی هـەر پێکهاتەیەکـی سـەرەکیی کەرکوکـدا خراوەتـەڕوو:

١ـ تێڕوانینی سیاسیی کورد:

تێڕوانینـی کـورد لەسـەر کەرکـوك تـا ڕادەیەکـی زۆر یەکگرتـووە، بۆیـە ئـەوەی بەدیدەکرێـت لـە گوتـاری سیاسـیی کوردییـدا، لـە گۆشـەنیگای سـتراتیژی کەرکوکـەوە نییـە، بەڵکـو لـە ڕوانگـەی نەتەوەیـی و مێژوییەوەیـە، کـە بەدرێژایـی مێـژوو کێشـەی سـەپاندنی دەسـەڵاتی کەمینەیـە بەسـەر خـاك و نەتەوەیەکـی زۆرینـەی کوردییـدا[٣٤]. هەڵوێسـتی فەرمیـی کوردیـی ئەوەیـە، کـە کەرکـوك شـارێکی کوردسـتانیە لەگـەڵ پاراسـتن و ڕێزگرتـن لـە شوناسـی پێهاتەکانـی تـری تورکمان و عـەرەب، گێڕانـەوەی کەرکـوك بـۆ سـەر هەرێمـی کوردسـتان بـە واتـای گێڕانـەوەی شوناسـی ڕاسـتەقینەی مێژویـی کەرکوکـە. بۆیـە مەسـعود بارزانیـی لەبـارەی کەرکوکـەوە دەڵێـت، ڕێکەوتنێك لەبـارەی کەرکوکـەوە هەیـە (ئاسـاییکردنەوەی بـارودۆخ، سـەرژمێریی، ئینجا ڕیفرانـدۆم) کـە تیایدا خەڵکـی کەرکـوك خۆیـان بڕیـار لـە ئاینـدەی دەدەن، بۆیـە ئێمـە هیـچ مۆرکێکـی دیاریکراومـان بەسـەر کەرکوکـدا نەسـەپاندووە، بەڵکـو پاراسـتمان و چارەسـەری کەرکوکیـش بەپێـی دەسـتورە،

---

٣٣ هادی حسن محسن، المناطق المتنازع علیها، علی الموقع الإلکتروني الآتي:
https://iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=75765

٣٤ لیـام اندرسـن وغاریـت ستانسـفلد، ازمـة كركـوك : السیاسـة الاثنیـة في النـزاع والحلـول التوافقیـة، ترجمـة: عبـد الالـه النعیمـي، مركز دراسـات عراقیـة، بـیروت،٢٠٠٩، ص١٢١.

کە خودی دانیشتوانی شارەکە بڕیاری لەسەر دەدەن و ئێمە ڕێز لە بڕیارەکە دەگرین[٣٥].

کورد بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە چەندەها ڕێگەو ئامرازی بەکارهێناوە، لەوانە؛ هەر لە ساڵی ٢٠٠٣ ەوە لە دوو دەرفەتدا توانیویەتی دەسەڵاتی ئەمنیی بەتەواویی بەسەر شارەکەدا بسەپێنێت، یەکەمیان لە دوای پرۆسەی ڕزگارکردنی عێراق، دووەمیان لە دوای ساڵی ٢٠١٤، کە ڕێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامیی لە عێراق و شام دەستی بەسەر ناوچەکانی باشورو ڕۆژئاوای کەرکوکدا گرت، فیرقەی دوازدەی سوپای عێراق ناوچەکانی بە جێهێشت، پێشمەرگە کۆنترۆڵی ئەو ناوچانەی کرد و سەنگەریلێدا و دەستی بەسەر هەموو ڕەگەزە گرنگەکانی ئاسایشی وزە و پێگە زیندوە ستراتیژییەکاندا گرت، لەو ساتەوەختەوە تاوەکو ئێستا داعش بەبەردەوامیی هەڕەشەی ئەمنیی لەسەر کەرکوك دروستکردووە. ئەم دەرفەتە لەلای لایەنی کوردییەوە وا ڕاڤەدەکرێت، کە بۆ پاراستنی کەرکوك بووە بە هەموو پێکهاتەکانەوە، بەڵام پێکهاتەکانی تر سەرارەی نەشاردنەوەی ئەم ڕاستییە، بە فەرزکردنی دیفاکتۆی دەزانن[٣٦].

٢ـ تێڕوانینی سیاسیی تورکمان:

گوتاری سیاسیی تورکمانیی لەسەر کەرکوك گوتارێکی یەکگرتوو نیە، لەبەر دوو هۆکار، یەکەم، بوونی جیاوازیی مەزهەبیی لەناو تورکمانەکانی کەرکوکدا، دووەم، بوونی حیزبی تورکمانیی جیاواز، کە تێڕوانینیان لەسەر ئایندەی ئەمنیی شارەکە جیاوازە، هەندێکیان دژ بە گەڕانەوەی کەرکون بۆ هەرێمی کوردستان، ئەم لایەنە هەوڵیداوە تورکیا دەستوەربداتە ناو کێشەی کەرکوکەوە لە هەردوو بڕیاری ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك لە مارسی ٢٠١٧، کە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك بڕیاریدا ئاڵای کوردستان هاوشانی ئاڵای عێراق لەسەر فەرمانگەکانی حکومەت بەرزبکرێتەوە، هەروەها لە بڕیاری ئەنجومەنی پارێزگا لە ٢٠١٧/٨/٢٩ بە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم، بۆ یەکەمیان پەنایان بۆ دادگای فیدراڵیی عێراق برد و بۆ دووەمیش نارەزایەتییان دەربڕی. پێیانوابوو ئەمە جێگیرکردنی سیاسەتی دیفاکتۆیە و جێگەی قبوڵ نیە[٣٧]. لەگەڵ ئەوەیشدا تورکمانەکانی کەرکوك باس لەوە دەکەن، کە بوونی هێزەکانی (پارتی کرێکارانی کوردستان) لە بەرەکانی شەڕی کەرکوك جێی نیگەرانیی تورکمانەکانی کەرکوکە،

---

٣٥ مەسعود بارزانی پێشمەرگەیەك لە پێگەی سەرۆکی هەرێمدا، بەرگی شەشەم، هەولێر، ٢٠١٦، ل١٨٥.

٣٦ ارشد صالحي، سياسة الامر الواقع لن تغير واقع تركمان كركوك، من الموقعالإليكتروني الآتي:
http://aa.com.tr/ar/%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A/%D9%86%D8%A7%D8%A6%D8%A8-
-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A

٣٧ ارشد صالحي، سياسة الامر الواقع لن تغير واقع تركمان كركوك، من الموقعالإليكتروني الآتي:
http://aa.com.tr/ar/%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A/%D9%86%D8%A7%D8%A6%D8%A8-
-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A

چونکە حکومەتی تورکیا وەکو هێزی تیرۆریستیی مامەڵە لەگەڵ ئەم هێزانەدا دەکات [٣٨].

لایەنەکەی تری تورکمان ڕازییە بە بریاری گەڕانەوەی کەرکوك بۆ سەر هەرێمی کوردستان، تەنانەت پێشوازیی لێدەکات. بەڵام بەگشتیی تێڕوانینی تورکمانیی دەکرێت لەو بەڵگەنامەیەدا بخرێتەڕوو، کە زۆرینەی حیزب و کەسایەتیی و ڕۆشنبیرانی تورکمان بە ناوی (ڕێکەوتننامەی کەرکوك) ەوە بۆ جوڵانەوەی تورکمانیی لە ئایندەدا دەریانکردووە و ناوەڕۆکەکەی لەم خاڵانەدا خراوەتەڕوو [٣٩]:

١- کەرکوك ناونیشانی پرس و مافەکانی تورکمانە، هەر سازشکردنێك لەبارەیەوە بە تێپەڕاندن لە مافە ڕەواکانی تورکمان دادەنرێت.

٢- کارکردن بە هەموو ئامرازە ئاشتییەکان بۆ چارەسەرکردنێکی دادپەروەرانەی پرسی کەرکوك، کە شوناس و فرەیی کەرکوك بپارێزێت و پشتگیریی لە پێکەوەیی ئاشتییانە بکات.

٣- مکوڕبوون لەسەر پاراستنی کەرکوك لە تۆوی جیاکاریی و دەمارگیریی و تەکفیرکردن و باشترکردنی ڕەوشی کۆمەڵایەتیی و پێکەوەگرێدراوی مێژوییی.

٤- کەرکوك بۆ هەموو نەوەکانی لە هەموو نەتەوە و پێکهاتەکانی، کە ئەرك و بەرپرسیارێتیی بەرگریکردنی لە یەکگرتویی و فرەیی و ئاوێتەییەکەی دەکەوێتەئەستۆ.

٥- کەرکوك ڕەگەزی پێکەوەیی لە نێوان هێزو حیزب و کەسایەتییە تورکمانەکانە.

٦- هەر چارەسەرێك بۆ کەرکوك دەبێت بە ڕێگەی سازانی نێوان نوێنەری پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکودا تێبپەڕێت.

٧- بەشداریی لەهەر دانوستاندنێك بۆ چارەسەری کەرکوك دەبێت لە ڕێگەی ئیرادەیەکی تورکانیی هاوبەشەوە بێت، بە ڕێگەی هەڵوێستی یەکگرتووەوە بێت بە بێ بڕیاری تاکلایەنە.

٨- بەڵێندان بە پاراستنی تایبەتمەندبی کەرکوك لە ڕووی کارگێڕیی و فرەشوناسیی کۆمەڵایەتیی کلتوریی.

٩- پرۆژەی کەرکوك وەکو هەرێمێکی سەربەخۆ بکرێت بەپرۆژەیەك و بەرگریی لێبکرێت لە بۆنە سیاسیی و نێودەوڵەتییەکاندا.

١٠ پێگەی کەرکوك پێشینەی پێبدرێت لە هەموو چالاکییە سیاسیی و ڕاگەیاندنەکانی هێزە تورکمانییەکاندا بە هەموو ئاراستەکانیانەوە.

١١- کارکردن بۆ سڕینەوەی هەموو ئەو ئازارانەی بە تورکمان گەیشتووە لە کەرکوك.

١٢- جوڵاندنەوە بە هەموو ئاراستەکانەوە بۆ ڕاگرتنی ئەو هەوڵە مەبەستدارانەی، کە بۆ

---

٣٨ جيسي روزنفيلد، ت: عبدالرحمن الحسيني، بؤرة الحرب الأهلية التالية في العراق، على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://www.alghad.com/articles/855162%D9%83%D8%B1%D9%83%D9%88%D9%83-%D8%A8%D8%A4%D8%B1%D8%A9-

39 د. جنيد منكو، المصدر السابق، على الموقع الإليكتروني المذكور سابقا.

گۆڕینی پێکهاتە و دیمۆگرافیای کەرکوك دەدرێن.

١٣- سووربوون لەسەر هاوسەنگیی لە بەڕێوەبردنی کەرکوك بەشێوەیەکی هاوسەنگ لە هەموو ئاستەکاندا و بۆ هەموو نەتەوەکان، تا کاتی ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی تری پاك لەژێر چاودێریی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئامادەبونی چاودێریی بێلایەن.

١٤- کارکردن بۆ ئەوەی تورکمان ڕۆڵێکی گرنگ و سەرەکیی بگێڕێت، پلەو پایەی سیادیی هەبێت، بە شێوەیەك ڕێژەیان لە (٣٢٪) و کەمتر نەبێت.

١٥- یەکخستنی گوتاری ڕاگەیاندنی تورکمان لەبارەی پرسی کەرکوکەوە، ئاڕاستەکردنیان، کە هەوڵەکانیان لە قۆناغی ئێستادا لەسەر کەرکوك چڕبکەنەوە.

١٦- جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی، کە کەرکوك شارێکی عێراقییە و جێگەی بایەخی هەموو عێراقییەکانە، سامان و دەرامەتە سروشتییەکانی سامانی گەلی عێراقە، کێشەکەیشی کێشەیەکی نیشتمانییە، کە پەیوەستە بە یەکپارچەیی خاکی عێراقەوە، هەروەها پێویستە کارلێك لەگەڵ حکومەتی یەکگرتووی نیشتمانییدا بکرێت لە هەڵوێستە دادگەرییەکانیدا لەسەر کێشەی کەرکوك، کە سوورە لەسەر چارەسەری بێلایەنانە بۆ هەموو لایەنەکان.

١٧- کارکردن بۆ پێویستیی بەشداریکردنی تورکمان لە ڕێگەی نوێنەراکانیانەوە لە هەر گفتوگۆ و دانوستاندنێکی حکومیی یان ناحکومیی بۆ نەخشەکێشانی سنوری کارگێڕیی کەرکوك.

١٨- بەخشینی تایبەتمەندیی (تایبەتمەندیی تایبەت) لە دەستوردا، هەروەکو چۆن لەیاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت لە مادەی (٥٣) دا هاتبوو.

ئەم ڕێکەوتننامەیە بەڵگەنامەیەکی فرەلایەنە، کە تاڕادەیەکی زۆر گوزارشت لە مەترسیی و خواستەکانی تورکمان دەکات. جگە لەمە تورکمانەکان زیاتر لە جارێك داوای پێکهێنانی هێزی تورکمانییان کردووە بۆ پاراستنی پێکهاتەی تورکمانیی شارەکە، بەڵام پارێزگاری کەرکوك ئەمەی ڕەتکردووەتەوە و پێیڕاگەیاندوون، کە پاراستنی هاوڵاتییانی کەرکوك لە ئەستۆی هێزەکانی پێشمەرگە و پۆلیس و ئاسایشدایە، هەرکەس دەیەوێت بەشێوەی خۆبەخشیی و یاسایی بچێتە ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگە و ئاسایش و هێزە ئەمنیەکانەوە، ئەوە دەرگا کراوەیە، بۆ بەشداریکردن لە بونیادنانەوەی سیستەمی ئەمنیی و پاراستنی ئاسایش و ئارامیی شارەکە و بەرەنگاریی ئەو ئاڵنگارییانەی ڕوبەڕوی شارەکە دەبنەوە، بە تایبەتیی کردارە تیرۆریستییەکانی داعش[٤٠].

---

٤٠ بيان صادر من مكتب محافظ كركوك على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://www.nrttv.com/Ar/Details.aspx?Jimare=52578

٣ـ تێڕوانینی عەرەبە سوننەکانی عێراق:

زۆرینـەی زۆری پێکهاتـەی عەرەبـی کەرکـوك، لـە دروسـتبونی دەوڵەتـی عێراقـی نوێـوە و لـە سـەرەتای پرۆسـەی ئازادیـی عێراقیشـەوە تێڕوانینیـان بـۆ کەرکـوك گۆڕانـی بەسـەردانەهاتووە و پێیانوایـە، کـە کەرکـوك خاکێکـی بنەڕەتـی عێراقـە و هـەر هەوڵێـك بـۆ دابڕینـی لـە عێـراق، دەبێت ڕێگریـی لێبکرێـت، بـەڵام لـە دوای هاتنـی داعـش و داگیرکردنـی ناوچـە سـوننییەکانەوە، دوبـارە ڕزگارکردنەوەیـان لەسـەر دەسـتی هێزەکانـی حەشـدی شـەعبیی، گـۆڕان بەسـەر تێڕوانینیانـدا هاتـووە. لـە ئێسـتادا لـە مەترسـیی حەشـدی شـەعبیی و نەمانـی نوێنەرایەتیـی ڕاسـتەقینەی هێـزە سـوننیەکان و بێمتمانەیـی بەرانبـەر بـە کـورد، دیدێکـی ڕاسـتەقینەیان نییـە و پێیانوایـە کـورد زیادەڕۆیـی دەکات لـە گرتـن و ئاوارەبونیـان و هەروەهـا ڕوخاندنـی بەشـێك لـە دێهاتەکانیـان [٤١].

سێیەم: کەرکوك، ناونیشانی ململانێی ئایندە:

زۆربـەی بۆچونـەکان لـە دوای تەواوبونـی داعـش ئـەوەن، کـە کەرکـوك وێسـتەگەی داهاتـووی ململانێیەکـی توندوتیـژە لـە نێـوان لایەنـی کوردیـی و عەرەبییـدا، لەسـەر ئـەم دۆسـیانە:

١ـ نەبونی ڕێکەوتن لەسەر ئەو ناوچانەی، کە پێشمەرگەی لێجێگیرکراوە.

٢ـ بوونـی هێزەکانـی حەشـدی شـەعبیی لـە باشـوری کەرکـوك، کـە لـە ئێسـتادا دوو لیـوای چەکـدارن.

٣ـ نەوتـی کەرکـوك، کـە لـە ئێسـتادا حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان لـە ڕێگـەی بۆریـی نەوتـی جەیهانـەوە تاکلایەنـە دەیفرۆشـێت.

٤ـ نەبوونـی بەرپرسـیارێتیی ئەمنیـی دیاریکـراو، هەروەهـا نەبوونـی هێزێکـی ئەمنیـی یەکگرتـوو لـە نێـوان هێزەکانـی ئاسـایش و تەنانـەت میحوەرەکانـی پێشمەرگەیشـدا، کـە بەسـەر میحوەرەکانـدا بەشـێوەیەکی حیزبیـی دابەشـکراون.

٥ـ شـەڕی حەویجـە، کـە بەدووردەزانرێـت هەماهەنگیـی سـەربازیی هەبێـت لەگـەڵ پێشـمەرگەدا.

٦ـ ئەنجامدانـی ڕیفرانـدۆم لـەم ناوچانـە بەبـێ گەڕانـەوە بـۆ بەغـداد، گیروگرفتـی ئەمنیـی دروسـتدەکات.

٧ـ نەبونی گفتوگۆی ڕاسـتەوخۆی لایەنـەکان لەگـەڵ یەکتر، بـە تایبەتـی ئـەو لایەنانـەی، کـە مەترسـییان لـە توانـەوەی شـوناس هەیـە و گرەنتیـی یاساییان دەوێـت.

٤١ احمد جويد، كركوك والنوايا الكامنة، مقالة منشور على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://annabaa.org/nbanews/2009/04/249.htm

چوارەم: تێڕوانینی جێگرەوە:

لەم وێنە گشتییەوە، کە باسکرا، دەکرێت سەبارەت بەوەی، کە چی بکرێت بۆ ئەوەی هەڕەشەکان بگۆڕێن بۆ گفتوگۆ ڕەچاوکردنی ئەم خاڵانە گرنگن:

١ـ دانیشتنی ڕاستەوخۆ لەگەڵ پێکهاتەکان و پێدانی گرەنتیی.

٢ـ هێزێکی تایبەت بە کەرکوک دروستبکرێت لەهەموو پێکهاتەکانی کەرکوك، بە پێی سیستەمی بەکارخستنی خۆبەخشیی.

٣ـ دەرامەتی نەوتی کەرکوك بخرێتە خزمەتی شارەکەوە.

٤ـ بەشدارییپێکردنی ڕاستەقینەی پێکهاتەکان لە بڕیاردان لە ئایندەی کەرکوك.

باسی چوارەم:
ڕەهەندە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانی پرسی کەرکوک
(ڕۆڵی تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا)

کەرکوک تەنها پێگەی ململانێی نێوان کورد و عەرەب نییە لە عێراقدا. کێشەی کەرکوک ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی هەیە، بەو پێیەی کەوا هێزە هەرێمییەکانی وەك تورکیا و ئێران و هەروەها هێزە جیهانییەکانی وەك وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕۆڵیانبینیوە (یاخود هەوڵیانداوە، کە ڕۆڵببینن) لە بڕیاردان لەسەر چارەنوسی کەرکوك لە نێوان دەسەڵاتدارانی کورد و بەغدادا لە دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعسەوە لە ٢٠٠٣دا. هەریەك لەم هێزانە بە ئامانج بوون، کە بەپێی بەرژەوەندیی ناوخۆیی و دەرەکیی خۆیان ململانێی نێوان کورد و عەرەب لەسەر کەرکوك ئاراستە بکەن. دەکرێت بە کورتیی بەرژەوەندیی و سیاسەتی هەردوو هێزە هەرێمییە سەرەکییەکە لە ٢٠٠٣ ەوە هەتا ئێستا بەم شێوەیەی خوارەوە دیاریبکرێن:

یەکەم: ڕۆڵی تورکیا لە پرسی کەرکوکدا:

حکومەتی تورکیا زۆرترین بەرژەوەندیی لەسەر دۆزی کەرکوك لە عێراق نیشانداوە، بەو پێیەی ئاراستەی زاڵ لە ناو کۆمەڵگا و ناوەندە ئەمنیی و سیاسییەکاندا ئەوەبووە، کە کەرکوك و بوونی ڕێژەیەکی گەورە لە نەوت و گاز لە شارەکەدا ڕێگەدەدات بە کوردەکانی عێراق لە دژی بەرژەوەندییە ئەمنیی و ناوخۆییەکانی ئەنکەرە دەوڵەتێکی سەربەخۆ دروستبکەن. میکانیزمەکانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێگریکردن لە بەدەستهێنانی دەسەڵاتی فەرمیی و تەواو بەسەر کەرکوکدا لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە ٢٠٠٣ ەوە تا ئێستا گۆڕانکارییان بەسەرداهاتووە، بەڵام هەڵوێستەی سەرەکیی (یاخود ستراتیژی سەرەکیی) حکومەتی تورکیا جۆرێك لە بەردەوامیی بەخۆیەوە بینیوە لەوەدا، کە کەرکوك ناکرێت بەتەواویی بهێنرێتە ژێر دەسەڵاتی هەولێرەوە.

کاردانەوە و سیاسەتەکانی تورکیا تا ئێستا ئەم شێوانەی لەخۆگرتووە: (١) هەڕەشەی بەکارهێنانی هێزی سەربازیی بۆ پارێزگاریکردن لە سەربەخۆیی کەرکوك لە کۆنترۆڵکردنی تەواو و فەرمیی لەلایەن کوردەوە. (٢) هاوکاریکردن و بەکارهێنانی پێکهاتەی تورکمانیی لە کەرکوك لە پێناو ڕێگریکردن لە هەیمەنەی سیاسیی و کارگێڕیی کورد بەسەر کەرکوکدا. (٣) جەختکردنەوەی گوتاری فەرمیی حکومەتی تورکیا لە عێراقی_بوون و فرە ئەتنیك_بوونی کەرکوك. (٤) نیشاندانی بێدەنگیی لە هەناردەکردنی نەوتی کەرکوك لەلایەن هەولێرەوە بە هۆکاری دروستبوونی پەیوەندییەکی بتەو لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و حکومەتی تورکیادا بە سەرکردایەتیی پارتی داد و گەشەپێدان و هەروەها سوودوەرگرتنی ئابووریی

توركیا لە فرۆشتنی نەوتی كەركوك لەلایەن دەسەڵاتدارانی كوردەوە.

لە دوای ساڵی ٢٠٠٧ وە گۆڕانكاریی گەورە بەسەر سیاسەتی دەرەوەی توركیا بەرانبەر بە هەرێمی كوردستاندا هاتووە، بەشێوەیەك، كە هەندێك لە چاودێر و شرۆڤەكاران باس لەوە بكەن، كە توركیا نەك تەنها دژایەتیی سەربەخۆیی هەرێمی كوردستان ناكات، بەڵكو ئەنكەرە و هەڵوێستەكانی دە ساڵی ڕابوردووی بەرانبەر بە هەولێر نیشانەن بۆ ئەوەی، كە دەوڵەتی توركیا ئامادەیە بۆئەوەی سەربەخۆیی تەواوی هەرێمی كوردستان لە عێراق قبوڵبكات[٤٢].

لە بەرانبەردا، ئەم گۆڕانكارییە لە هەڵوێستی توركیادا لێكەوتەی گرنگی دەبێت بۆ ئایندەی كەركوك، بەو پێیەی، كە لەمپەرێكی بەهێزی دەرەكیی لادەبات لەبەردەم بەدەستهێنانی دەسەڵاتی تەواو و فەرمیی كورد بەسەر شاری كەركوكدا.

ئەم بۆچوونە لەسەر سیاسەتی توركیا بەرانبەر بە هەرێمی كوردستان لەسەر چەند بیرۆكەو پەرەسەندنێكی كردەیی بونیادنراوە. یەكەم؛ بریتییە لە گۆڕانكاریی لە دیدو سیاسەتی توركیا بەرانبەر بە پرسی كورد لە ناوخۆو دەرەوەی ئەو وڵاتەدا، بە تایبەتیی لە سەردەمی حوكمی پارتی داد و گەشەپێداندا (ئاكەپە). بە پێچەوانەی ڕوانگەی كەمالیستییە-نەتەوەییەكانی توركیاوە، كە هێزی باڵادەست بوون لە دامەزراوە سیاسیی و ئەمنیی و سەربازییەكانی وڵاتدا هەتا پێش ساڵی ٢٠٠٧ و دەسەڵاتی كوردی عێراقیان وەك هەڕەشە تەماشادەكرد، ئاكەپە هەرێمی كوردستانی وەك هەل تەماشاكردووە و ئاستی پەیوەندییەكانی لەگەڵ ئەم هەرێمەدا بەرزكردووەتەوە بۆ ئاستی هاوپەیمانێتییەكی جیۆستراتیژیی[٤٣].

دووەم؛ هۆكاری گۆڕانكاریی لە سیاسەتی دەرەوەی توركیادا پێویستییەكی زۆری ئەو وڵاتەیە بە سەرچاوەكانی وزە (نەوت و گاز)، كە بە ڕێژەیەكی زۆر لە هەرێمی كوردستاندا دەستدەكەون. بەردەوامیی پەرەسەندنی ئابووریی پیشەسازیی توركیا و ئامانجی ئەو وڵاتە بۆ بوون بە ناوەندێكی سەرەكیی وزەی جیهانیی، كە ڕۆژهەڵاتی بەرهەمهێنەری وزە و ڕۆژئاوای بەكاربەری وزە پێكەوە ببەستێتەوە، پاڵنەری سەرەكی بوون بۆ ئەنكەرە لە پەرەپێدانی پەیوەندییەكانی لەگەڵ هەرێمی كوردستاندا، بە تایبەتی لە بواری نەوت و گازدا[٤٤]. بە كورتیی، زاڵبوونی بەرژەوەندیی ئابووریی بەسەر مەترسییە ئەمنییەكانی توركیادا- مەترسیی دروستبوونی دەوڵەتی كوردیی و كاریگەرییەكانی لەسەر ڕەوتی سیاسیی و سەربازیی كورد لە توركیا، پاڵی

---

42 Cağaptay, Soner, “Turkey’s Kurdish Buffer,” Foreign Affairs, July 1, 2014, available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2014-07-01/turkeys-kurdish-buffer

43 Tol, Gonül, “A New Era in Turkey’s Civil-Military Relations,” Middle East Institute, August 30, 2010. As of May 4, 2016, available at:http://www.mei.edu/content/new-era-turkeys-civil-military-relations

44 Tol, Gonül , “Turkey’s KRG Energy Partnership,” Foreign Policy, January 29, 2013, available at: http://foreignpolicy.com/2013/01/29/turkeys-krg-energy-partnership/

بـە ئەنکـەرەوە نـاوە بـۆ هاوپەیمانێتییەکـی بەهێـز لەگـەڵ هەولێـردا، تەنانـەت بـە پێچەوانـەی ویسـت و خواسـتەکانی حکومەتـی عێـراق و وڵاتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکاوە، کـە هـەردووال ئـەم هەڵسـوکەوتەی حکومەتـی تورکیـا بـە هەڕەشـە دەزانـن لەسـەر یەکێتیـی خاکـی عێـراق.

لـە ڕوانگـەی بەرژەوەنـدی و پێویسـتییە زۆرەکانـی ئەنکـەرەوە بـۆ وزە، بەسـتنی پەیوەندیـی ئابووریـی لەگـەڵ هەرێمـی کوردسـتان قازانجێکـی گەورەتـری هەیە بۆ تورکیـا وەك لـە دژایەتیکردنی هەولێـر و بینینـی وەك سـەرچاوەی هەڕەشـە بۆسـەر بەرژەوەندییـە ئەمنییەکانـی تورکیـا. حکومەتـی تورکیـا دەزانێـت، کـە زەحمەتـە بـۆ دەسـەڵاتدارانی هەرێـم – بە تواناکانـی سـەربازیی و تەکنەلۆژیی کەمـەوە بتوانـن لـە جیاتـی تورکیـا شـەڕی هێزەکانـی پارتـی کرێـکاران (پەکەکـە) بکـەن [٤٥]. ئـەو ڕاسـتییەی، کـە دەسـەڵاتدارانی هەرێـم – بـە تایبەتیـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان- هاوکاریـی پەکەکـە ناکـەن و بانگهێشـتی کـوردی تورکیـا ناکـەن بـۆ دژایەتیکردنی حکومەتـی تورکیـا ئاماژەیەکی بەهێـز بـووە بـۆ ڕەواندنـەوەی نیگەرانییەکانـی ئەنکـەرە بەرانبـەر بـە هەرێمـی کوردسـتان [٤٦].

بـە پێچەوانـەوە، دەسـەڵاتدارانی هەرێـم هەوڵـی نێوەندگیریانـداوە لـە نێـوان ئەنقـەرەو کـوردی تورکیـا بـۆ چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد لـەو وڵاتـەدا بـە شـێوەیەکی ئاشـتیانە و لـە چوارچێـوەی ویسـتەکانی حکومەتـی تورکیـادا [٤٧]. لەمەیـش زیاتـر، ئەنکـەرە ئـەو ڕاسـتیە دەزانێـت، کـە بەرژەوەندییـە ئابووریـی و ئەمنییەکانـی لـە عێـراق لـە ئێسـتادا لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی شـیعەی عێراقیـەوە جێبەجێنابـن. باڵادەسـتبوونی ئێـران – ڕکابەریـی هەرێمیـی تورکیـا- بەسـەر سیاسـەتی بەغـداد و ناجێگیریـی ئاسـایش و بەرزبوونـەوەی پێکدادانـە خێڵەکییـەکان لـە خـواروی عێـراق جێگـەی نیگەرانیـی تورکیـان و هـۆکار بـوون بـۆ نزیکبوونـەوەی ئەنکـەرە لـە هەرێمـی کوردسـتان [٤٨]. بەغدادێکـی لاواز و سـەرقاڵ بـە ململانێـی خێڵەکیـی و ژێردەسـتەی ئێـران، نـە توانـای دابینکردنـی وزەی پێویسـتی بـۆ تورکیـا هەیـە و نـە دەسـەڵات و توانـای هەیـە بـۆ بەرەنگاربوونـەوەی پەکەکـە لـە هەرێمـی کوردسـتان. ئەمـە لـە کاتێکـدا، کـە پەیوەندیـی

45 Park, Bill, “Turkey-Kurdish Regional Government Relations After the US Withdrawal From Iraq: Putting the Kurds on the map? , US Army College, 2014, available at: https://www.files.ethz.ch/isn/177967/pub1190.pdf

46 Al-Jazeera.com, “Kurdish Leader Asks PKK to withdraw from northern Iraq’, 02/08/2015, available at: http://www.aljazeera.com/news/2015/07/kurdish-leader-asks-pkk-withdraw-northern-iraq-150730193413866.html

47 Romano, David , ‘Iraqi Kurdistan and Turkey: Temporary Marrige?’, ‘Middle East Policy’, Vol. XXII, No.1, pp. 89-101.

48 Stansfield, Gareth, “Kurdistan Rising: To Acknowledge or Ignore the Unraveling of Iraq,” in Middle East Memo, Washington, D.C.: Brookings Institution, 2014, available at: https://www.brookings.edu/research/kurdistan-rising-to-acknowledge-or-ignore-the-unraveling-of-iraq/

سـەربازیی و ئابوریـی عێـراق دەبێـت بـە هەرێمـی کوردسـتاندا تێپەڕێـت و ڕەزامەندیـی و هاوکاریـی دەسـەڵاتدارانی هەرێمیـان لەسـەر بێـت.

ئـەم نەرمی_نواندنـەی تورکیا بەرانبـەر بـە هەرێمـی کوردسـتان، پـاش بەهێزبوونـی ئاکەپـە دێـت بەسـەر نەیـار و ڕکابـەرە ناوخۆییەکانیـدا، کـە زۆریـان هەرێمـی کوردسـتان بـە هەڕەشـە دەزانـن و هیواخـوازن، کـە ئەنکـەرە هەڵوێسـتی توند بەرانبـەر بـە هەولێـر بگرێتەبـەر و لـە ڕووی ئابووریـی و سـەربازییەوە هەوڵـی گۆشـەگیرکردنی بـدات[49]. بـەڵام تـا ئێسـتا ئەنکـەرە لـە ژێـر کۆنترۆڵـی ئاکەپـەدا هەرێمـی کوردسـتان بـە ڕێـگا دەزانێـت نـەك تەنها بـۆ گەیشـتن بـە ئامانجـە ئابووریـی و ئەمنییەکانـی لـە عێـراق، بەڵکـو لـە پێنـاو هاوسـەنگکردنی دەسـەڵات و نفـوزی ئێـران بەسـەر عێراقـدا.

دووەم: ڕۆڵی ئێران لە پرسی کەرکوکدا:

هاوشـێوەی تورکیـا، ئێـران نیگەرانـە لـە کۆنترۆڵکردنـی کەرکـوك لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی کـوردەوە، کـە لـە ڕوانگـەی تارانـەوە ئەگـەری دروسـتبوونی دەوڵەتێکـی کوردیـی هاوسـنوری ئێـران زیاتـردەکات. بـە شـێوەیەکی فەرمیـی حکومەتـی ئێرانـی پشـتگیریی چارەسـەری ئاشـتیانەی کـردووە بـۆ دۆزی کـورد لـە عێـراق، بـەڵام ئاشـکرایە، کە تـاران پاڵپشـتی سـەرەکیی دەسـەڵاتدارانی شـیعەی بەغـدادن، کـە ئامـادەی جێبەجێکردنـی مـاددەی (١٤٠)ی دەسـتوری عێراقیـی نەبـوون.
ئێـران لـە دوو ڕێگـەوە دەسـەڵاتی بەسـەر چارەنوسـی کەرکوکـدا هەیـە، کـە ئەمانـەن:

هاوپەیمانێتیـی بتـەوی نێـوان بەغـداد و تـاران، کـە ڕێگـە بـە ئێـران دەدات کاریگەریی لەسـەر داهاتـوی کەرکـوك هەبێـت.

پاڵپشـتیی تـاران بـۆ هێزەکانـی حەشـدی شـەعبیی لـە نزیـك کەرکـوك، کـە یارمەتیـی کۆمـاری ئیسـلامیی دەدات بـۆ کاریگەریـی دروسـتکردن لەسـەر ڕەوشـی ئاسایشـی کەرکـوك و ململانێـکان لەسـەر کۆنترۆڵکردنـی ئـەو شـارە.

نیگەرانییەکانـی ئێـران لـە بەدەسـتهێنانی کەرکـوك لەلایـەن کـوردی عێراقـەوە لـەوەوە سـەرچاوەدەگرێت، کـە بەهێزبوونـی کـورد و هەوڵـدان بـۆ دروسـتکردنی دەوڵەتـی کوردیـی ڕێـگا خۆشـدەکات بـۆ لێکهەڵوەشـانی سەرتاسـەری عێـراق و دواتـر لاوازبوونـی دەسـەڵاتی شـیعە لـە عێـراق، کـە هاوپەیمانـی سـەرەکیی ئێرانـن. جیابوونـەوەی کـورد لـە عێـراق جیابوونـەوەی سـوننە بـەدوای خۆیـدا دەهێنێـت، ئەمـەش نفـوز و دەسـەڵاتی هەرێمیـی ئێـران سـنورداردەکات بـە سـنوری دەوڵەتێکـی عێراقـی شـیعەی لاواز و قـەوارە بچووکـەوە.

---

49 International Crisis Group, ‘ Turkey and Iraqi Kurds: Conflict or Cooperation?’, 2008, available at: http://old.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/iraq-iran-gulf/iraq/081-turkey-and-iraqi-kurds-conflict-or-cooperation.html

لەسەروو ئەمەیشەوە، ئێران بە تەواویی نیگەرانە لە پەیوەندیی بەهێزی نێوان هەولێر و تورکیا، بەشێوەیەك، کە ئەنکەرە دەسەڵاتی بەسەر هەرێمی کوردستان و سەرچاوە گازیی و نەوتییەکانیدا بەرفراوانکردووە. بە هەمان شێوە، کۆماری ئیسلامیی نیگەرانە لەوەی، کە کوردستانی سەربەخۆ نفوز و دەسەڵاتی ئەمریکا و ئیسرائیل دەگەیەنێتە سەر سنورەکانی ئێران.

لەسەروو نیگەرانیی ئاسایشیی و جیۆستراتیژییەوە، ئێران هاوشێوەی تورکیا چاوی لە سەرچاوە نەوتییەکانی کەرکوکە. بە پێچەوانەی ویست و ئارەزووی هەولێرەوە، ئێران بە هاوکاریی حکومەتی بەغداد لە هەوڵی جێبەجێکردنی پرۆژەدایە بۆ گواستنەوەی نەوتی کەرکوك بۆ ناوەڕاستی ئێران [٥٠]. بە کورتی، ئێران بە تەواویی دژایەتیی خۆی خستوەتەڕوو بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە کەرکوك و بە هۆکاری دادەنێت بۆ دروستبوونی جەنگ و ململانێ لەو شارە و لە سەرتاسەری عێراقدا. کۆماری ئیسلامیی ئەم هەڵوێستەی بە فەرمیی دەربڕیوە و ئاماژەیە بۆ ئەوەی، کە تاران ڕوبەڕوی پلانەکانی کورد ببێتەوە لە کەرکوك لە ڕێگەی حکومەتی بەغداد و هەروەها هێزەکانی حەشدی شەعبییەوە، کە لە دەوروبەری پارێزگای کەرکوك بونیان هەیە [٥١].

سێیەم: ڕۆڵی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە پرسی کەرکوکدا:

لەدوای ڕوخاندنی ڕژێمی بەعسەوە لە ٢٠٠٣ تا ئێستا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا سوورە لەسەر پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق و هەر لەو ڕوانگەیەیشەوە واشینتۆن ناڕازی بووە بە سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان. بە پێچەوانەی تورك و ئێرانییەکانەوە، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە ئاشکرا دژایەتیی کۆنترۆڵی کوردی نەکردووە بۆ کەرکوك، بەڵام فشاری نەخستووەتە سەر دەسەڵاتدارانی بەغداد بۆ جێبەجێکردنی ماددەی (١٤٠)ی دەستور، لەگەڵ ئەوەی، کە ئاشکرابوو دەسەڵاتدارانی شیعەی عێراق ئامادەی پابەندبوون بەو ماددە دەستوریەوە نەبوون.

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نیگەرانیی خۆی بە ئاشکرا دەربڕی بۆ پەرەسەندنی

50 Press TV, “Iran, Iraq reach deal over Kirkuk pipeline”, 31/07/2017, available at: http://www.presstv.ir/Detail/2017/07/31/530224/Iran-Iraq-reach-deal-over-Kirkuk-pipeline

51 Press TV, “ Iran Warns Iraq’s Kirkuk decision to Back Kurdish Referendum Provocative”, 30/08/2017, available at: http://www.presstv.ir/Detail/2017/08/30/533466/Iran-Iraq-Kurdistan-referendum-Kirkuk-Bahram-Qassemi-UAE-Yemen-war

پەیوەندییەکانی نێوان ئەنکەرە و هەولێر، بە تایبەتیی لە بواری نەوت و گازدا، کە لە روانگەی دەسەڵاتدارانی واشینتۆنەوە (بە تایبەتیی لەسەردەمی ئیدارەی ئۆباما‌دا) ڕێگای بە کورد دەدا بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی [٥٢].

بەڵام هاوپەیمانێتیی سەربازیی نێوان کورد و ئەمریکا لە دژی گروپی دەوڵەتی ئیسلامیی هۆکارێك بووە بۆ بێدەنگیی واشینتۆن لە بەرانبەر بەدەستهێنانی کۆنترۆڵی سەربازیی کورد لەسەر کەرکوك. ئیدارەی نوێی ئەمریکا بە ئاشکرا داوای لە هەولێر کردووە، کە پرۆسەی ڕیفراندۆم دوابخات، بەو پێیەی، کە ئەو پرۆسەیە دەبێتە کێشە بۆ هاوپەیمانێتیی نێودەوڵەتیی دژی داعش و هەوڵەکانی بۆ تێکشکاندنی ئەو گروپە بە تەواویی. بەڵام بە پێچەوانەی تورکیا و ئێرانەوە، ئەمریکا تا ئێستا هەڵوێستی نیشاننەداوە بەرانبەر بەوەی، کە ڕیفراندۆم شاری کەرکوکیش دەگرێتەوە.

لەسایەی بارودۆخی نوێدا، بەتایبەتیی بوونی کۆنترۆڵی سەربازیی کورد بەسەر کەرکوکدا و هەروەها هەوڵی هەولێر بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی لە شارەکەدا، تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ئێستا و داهاتوودا، لە پێناو بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیان لە کەرکوك چ جۆرە سیاسەتێك دەگرنەبەر؟

52 Park, 2014, p. 44.

کۆتایی و ئەنجام

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا، دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵەبکەین، کە وەک چەند خاڵێکی سەرەتایی بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی کەرکوک بیخەینەڕوو، بەم شێوەیە:

١- هەرچەندە بەڵگەنامە مێژووییەکان یەکلاکەرەوە نین سەبارەت بەوەی، کە خاوەندارێتیی کەرکوک یەکەم جار هیی چ پێکهاتەیەکە لە پێکهاتە ئیتنییە سەرەکییەکانی کەرکوک (کورد و تورکمان و عەرەب)، بەڵام هەر ئەم بەڵگەنامانەیش ئەوەیان سەلماندووە، کە چەندین نەتەوەی دێرینی وەک گۆتیی و لۆلۆیی و حورییەکان لە بونیادنەرە یەکەمینەکانی کەرکوکن، بۆیە کاتێک کە ئەم نەتەوە دێرینانەیش بنچینەی گەڵاڵەبوونی شوناسی سەرەتایی زمانیی و نەتەوەیی کوردبن، ئەوە کورد بە دامەزرێنەرێکی دێرینی سەرەکیی شوناسی کەرکوک دادەنرێت.

٢- هەرچەندە مێژووی کۆچکردنی تورکمان و عەرەبەکان بۆ کەرکوک و نیشتەجێبوونیان تیایدا، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لە ناوچەکانی کوردستاندا، کەمتر نییە لە هەزار ساڵ و چەند سەدەیەکیش، ئەمەیش بنچینەی ڕێزگرتنی مافەکانیانە لەم شارەدا، بەڵام ناکرێت نکوڵی لەوە بکرێت، کە هەڵچوونی داواکاریی ئەم دوو پێکهاتەیە لە سەر خاوەندارێتیی شوناسی کەرکوک بەدەربوویێت لە ئامانج و ئەجێندای ئەو هێزە هەرێمیی و ناوخۆییانەی، کە لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژوودا، هەژموونیان لە حوکمکردنی کەرکوکدا هەبووە، وەک دەوڵەتی عوسمانیی و ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق، بەتایبەت لە سەدەی بیستدا و بەتایبەتتریش لە ماوەی حوکمڕانیی بەعسدا، کە بە چەندین ئامرازی نامرۆییانە (ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و بە بەعسیکردن) کاری لەسەر گۆڕین و شێواندنی پێکهاتەی زمانیی و ئیتنیی و سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک کردووە، ئەمەیش چاوگی هەڵچوونی ململانێی نێوان ئەو پێکهاتانە بووە لەگەڵ کورد لەسەر خاوەندارێتیی و شوناسی کەرکوک.

٣- بە بەراوردکردن لە نێوان خواست و بەرژەوەندیی پێکهاتەکانی کەرکوک بەشێوەیەک، کە (کورد) لە لایەک بێت و (تورکمان وعەرەب) یش لەلایەکیوتر بێت، بژاردەی (بەهەرێمکردنی کەرکوک) بۆ لایەک لەو دوولایە ناهاوسەنگ دەشکێتەوە، چونکە ئەم بژاردەیە جگەڵەوەی، کە چارەسەرێکی باشتر لە چاو ئەوەی کە مادەی (١٤٠)ی دەستور خستویەتیەڕوو بەدەستناخات، هاوکات بژاردەیەکی نالۆژیکییشە، کاتێک بزانین کە بەهەرێمکردنی کەرکوک نەک کێشەکان چارەسەرناکات، بەڵکو بەپێی ئەو ئەزموونەی، کە تا ئێستا تێپەڕیوە و لەژێر ڕۆشنایی ئەو پێشهاتانەیش، کە لەم ڕاپۆرتەدا خراوەتەڕوو، ململانێیکان قووڵتر و ڕوو لە توندوتیژیی دەکات.

٤- ئەگەر کورد ناچاربێت لەم دوو بژاردەیە یەکێکیان هەڵبژێرێت، (یەکەم: سەربەخۆبوونی هەرێم بەبێ کەرکوک) بەمەرجی ڕازیبوون یان بێدەنگبوونی عێراق، (دووەم: سەربەخۆبوونی هەرێم بە کەرکوکەوە) لەگەڵ ئەگەری ڕووبەڕووبونەوەی چەکداریی لەگەڵ هێزی سەربازیی نیزامی عێراق، یان هەر هێزێکی چەکداریی نانیزامیی لەعێراقدا، ئەمە جگە لە ناڕازیبوونی زۆرێک لە هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان، باشتر وایە، کە کورد بە هیچ شێوەیەک دوودڵ نەبێت لە هەڵبژاردنی بژاردەی دووەمدا.

٥- دەستەبەریی دروستیی ئەو هەڵبژاردنەی سەرەوەیش تەنها ئەوە نییە، کە ئێستا کەرکوک بەحوکمی ئەمری واقیع لەژێر دەستی هێزی پێشمەرگەدایە و حوکمی زۆربەی سێکتەرە ئەمنیی و کارگێڕیی و ئابووریی و سیاسییەکانی کەرکوک و بەشێک لە ناوچە جێناکۆکەکانیش لە دەستی کورددایە، بەڵکو چەندین فاکتەر و پێدراوی ناوخۆیی و هەرێمیی و نێودەڵەتیی نوێیە، کە دوای هاتنی داعش و تێکشکاندنی، هەلی دەستبردنی کوردی بۆ ئەو هەڵبژاردنە زیاتر شیاوکردووە، وەک فرە لاوازیی سەربازیی، ئابوریی و سیاسیی عێراق، نەرمبوونی هەڵوێستی تورکیا بەرانبەر پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان، زیادبوونی ئاگایی ئەمریکا بۆ سوودوەرگرتن لە پێگەی جیۆسیاسیی هەرێمی کوردستان وەک ئامرازێک لە ئامرازەکانی سنوردارکردنی هەژموونی ئێران لە عێراق و ناوچەکەدا.

٦- تەنها ئەو دەستەبەریی و پێدراوانەی سەرەوە بەس نین بۆ ئەوەی، کە کورد سەرکەوتن لە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم و لکاندنی کەرکوک و چەند بەشێکی تری ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمەوە بەدەستبهێنێت، بەڵکو پێویستە چەند پێداویستییەکی تریش فەراهەمبکرێن، وەک کارکردنی جدیی بۆ سەرلەنوێ توندکردنەوەی یەکڕیزیی نەتەوەیی کورد لە نێوان هێزە سیاسییەکانی کوردستاندا، هەروەها سەرلەنوێ بایەخگێڕانەوە بۆ ئامرازە دیموکراتییەکانی ئیدارەدانی ژیانی سیاسیی لە هەرێم و لەو ناوچانەیشدا کە دەخرێنەوە سەر هەرێم دوای ڕیفراندۆم و ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی، بەتایبەت لەبەرئەوەی، کە کەرکوک و ئەو ناوچانە بەحوکمی پێکهاتە فرەییەکەیان، ناکرێت بە ئیدارەی تاکلایەنە، بێ_ڕەچاوکردنی پێکهاتەکانی تر، یان پەراوێزخستنی هەندێکیان حوکمبکرێت، بەڵکو دەبێت بە ڕوحی هاوبەشیی ڕاستەقینە لە ئاستی تیۆریی و پراکتیکدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت، ئەگەر نا، دەبێت وەک عێراق چاوەڕوانی هەڵگیرسانی ململانێی خێڵەکیی و ئاژاوە و لێکهەڵوەشانەوەی یەکڕیی نیشتمانیی بکەین.

٧- ئەگەر کورد دەیەوێت کەرکوک و ئەو بەشانەی تری ناوچە جێناکۆکەکان، کە لەژێر دەستیدان بلکێنێت بە هەرێمەوە، جا سەربەخۆیی ڕابگەیەنێت یان نا، چونکە دەکرێت ئەنجامی ڕیفراندۆم، ئەگەر سەرکەوتنی هێنا، تەنها بۆ ئەوەبێت، کە کورد بیکاتە پشتیوانییەکی ڕەوایەتیی لکاندنەوەی کەرکوک و ئەو ناوچانە بەهەرێمەوە، ئەگەر کورد

ئەمە ویستی بێت، ئەوە دەبێت ڕەچاوی خواستی پێکهاتە ئیتنییەکانی ئەو ناوچانەیش بکات، ترسی لە پێدانی پۆست و پلە پێیان نەبێت، هاوکات ئامادەیش بێت لە ڕووی ماف و ئازادیی و دڵنیایی و ئاسایش و خزمەتگوزارییەوە، وەک هاوبەشی چارەنوس، زۆر لەوە زیاتر بۆ پێکهاتەکانی کەرکوک ئەو ناوچانە دابینبکرێت، کە تائێستا بەغداد پێیبەخشیوون.

٨- یەکێک لە ئامرازە هەرە باشەکان بۆ دەستەبەرکردنی سەرکەوتن لە بەڕێوەبردنی داهاتووی کەرکوک و حوکمکردنیدا بریتییە لە پیادەکردنی بنەمای (لامەرکەزیەت) لە سەرجەم سێکتەر و ئاستەکاندا، وەک لامەرکەزیی ڕۆشنبیریی و پەروەردە (بۆ چارەسەری کێشەی شوناس)، لامەرکەزیی ئیداریی (بۆ هێنانەدیی دادپەروەریی لە دابینکردنی خزمەتگوزارییەکاندا)، لامەرکەزیی ئابووریی (لە فرۆشتنی نەوت و دەستکەوتنی داهاتدا)، لامەرکەزیی ئەمنیی (بە دروستکردنی هێزێکی چەکداری تایبەت بە پاراستنی کەرکوک خۆی، کە سەرجەم پێکهاتەکان لەخۆبگرێت).

ڕاپۆرتی ژمارە (٢) لە پڕۆژەی:

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پڕۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەو

سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی

لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

سلێمانیی

مانگی تشرینی دوهەم/٢٠١٧

دەستپێک

پـڕۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـدادا) لەلایـەن توێژەرانـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئایندەیـی) بـە هاوکاریـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی یاسـایی و سیاسـیی) کۆلێـژی یاسـا و ڕامیاریـی زانکـۆی سـلێمانیی جیبەجێدەکرێـت. مـاوەی ئەنجامدانـی ئـەم پڕۆژەیـە (٦) مانگـە، کـە گەڵاڵەکردنـی سـێ ڕاپـۆرت لەخۆدەگرێـت، هـەر (٢) مانـگ جارێـک ڕاپۆرتێـک، ئـەم ڕاپۆرتەیـش کـە ئێسـتا لەبـەر دەسـتدان، دووەمیـن ڕاپۆرتیانـە. ڕاپۆرتـی یەکـەم دوومانـگ لەمەوبـەر لـە مانگـی ئەیلولـی / ٢٠١٧ دا ئامادەکـراوە.

ئـەم پڕۆژەیـە، وەک پڕۆژەیەکـی فراوانـی چەنـد قۆناغیـی، هەوڵـدەدات لەچوارچێـوەی خوێندنەوەیەکـی زانسـتیی (سیاسـیی و مێژوویـی و ئەمنیـی و نێودەوڵەتیـی) دا بـۆ پرسـی کەرکوک وەڵام بـۆ هەندێـک لـەو پرسـیارە نوێیانـە بدۆزێتـەوە، کـە لـە ئەنجامـی دەرکەوتنـی پێـدراو و گـۆڕاوە نوێیەکانـی دۆخـی هەنوکـەی کەرکـوک لـە ئـارادان، هـاوکات هەندێـک بەرچاوڕونیـی زانسـتیی نـوێ لەسـەر کێشـەکە و ئامرازەکانـی چارەسـەرکردنی بخاتـە بـەردەسـت لایەنـە پەیوەندیدارەکانـی.

پرسـیاری سـەرەکیی ئـەم پڕۆژەیـە، کـە هـاوکات چەقـی ناوەڕۆکـی هەرسـێ ڕاپۆرتەکەیشـە، ئەوەیـە کـە: ئایـا چارەنوسـی کارگێڕیـی و ئەمنیـی کەرکـوک لـە دوای تێکشـکانی داعـش لـە عێراقـدا چـی دەبێـت؟

بۆیـە پڕۆژەکـە لەسـەر سـێ ئاسـتی گرنـگ بناغـەی بـۆ وەڵامدانـەی ئـەم پرسـیارە دارشـتووە، بـەم شـێوەیە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئەمنیی لە کەرکوک
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی.

گرنگییەکانی ئەم پڕۆژەیەیش لەم خاڵانەدا بەدیدەکرێن:

یەکـەم: بـۆ یەکـەم جـارە لێکۆڵینەوەیەکـی وا فـراوان لەسـەر کەرکـوک بکرێـت، بـە تایبـەت لەسـەرهەڵدانی گۆڕانکارییـە نوێیەکانـی وەک شکسـتی داعـش و ڕیفراندۆمـی هەرێمی کوردسـتان.

دووەم: پڕۆژەکـە دەبێتـە بەرچاوڕونییەکـی بـاش بـۆ سیاسـەتمەدار و ڕۆشـنبیر و حیزبـە کوردییـەکان، بـۆ ئـەوەی هۆشـیارانە مامەڵـە لەگـەڵ ناوچـە جێناکۆکەکانـدا بکـەن لـە داهاتـودا.

سـێیەم: هەمـوو سـەرچاوە زانسـتیی و ئەکادیمیـی توێژینەوەکـە ئوریجنـاڵ دەبـن و لـە ڕێـی ئەکادیمییـە لۆکاڵییەکانـی هەرێمـی کوردسـتانەوە ئەنجامدەدرێـت.

بەگشـتیی تێڕوانیـن و دەرئەنجامەکانـی ئـەم ڕاپۆرتـەی دووەمـی پڕۆژەکـە، کـە مانگـی (تشرینـی دووەم/ ٢٠١٧) ئامادەکـراوە، لـەڕووی پێوانەکردنـی میتۆدییـەوە ئەڵقەیەکـی تەواوکـەرە

بـۆ تێڕوانیـن و ئەنجامەکانـی ڕاپۆرتـی یەکەمـی پرۆژەکـە، کـە لـە مانگـی (ئەیلـول/ ٢٠١٧) ئامادەکرابـوو. ئـەوەی ئـەم پرۆژەیـە دەیخوازێـت، توێژینەوەیە لە کۆی تایبەتمەندییەکانی کێشـەی کەرکـوک و ڕەهەنـدە ناوخۆیـی و دەرەکییـە جیاوازەکانـی لـە ماوەیەکـی زەمەنیـی دیاریکـراودا، کـە (شـەش مانـگ)ە، گرنگتریـن تایبەتمەندییـش بریتییـە لـە سروشـتی ناجێگیـری کێشـەکە بـە گرفـت و چارەسەرەکانیشـیەوە. بۆیـە دەبینیـن کاتێـک ڕاپۆرتـی یەکەمـی ئـەم پرۆژەیـە ئامادەکـرا، کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع لـە ژێـر دەسـەڵاتی پێشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتاندا بـوو، ئەمەیـش ئەنجامـی بەرەنگاربوونـەوەی فراوانخوازییەکانـی (داعـش) و پاراسـتنی کەرکـوک بـوو لـە داگیرکارییەکانـی ئـەم هێـزە تیرۆرسـتییە نێودەوڵەتییـە لـە هاوینـی ٢٠١٤ ەوە، لەسـایەی ئـەم دۆخەیشـدا وا چاوەڕواندەکـرا، کـە کـورد چیـی دی بـە وئامرازانـە قایـل نەبێـت، کـە پێشـتر بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـی تـر خراونەتەگـەڕ، بەتایبەتییـش مادەی (١٤٠)ی دەسـتوری فیدراڵیـی کۆمـاری عێراقـی سـاڵی ٢٠٠٥، بـەڵام بەپێچەوانـەی ئـەو دۆخـەی، کـە لـە کاتـی ئامادەکردنـی ڕاپۆرتـی پێشـوودا هەبـوو، لـە مـاوەی ئامادەکردنـی ئـەم ڕاپۆرتـەدا و بەتایبەتییـش لـە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) گۆڕانکاریـی گـەورە بەسـەر ئـەو دۆخـەدا هـات، بەشـێوەیەک، کـە دوای ئـەوەی پێشـمەرگە لـە تـەواوی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـی تـر پاشەکشـێیکرد لـەو بـەروارەوە ئـەو ناوچانـە کەوتنـەوە ژێـر ڕکێفـی بەغـداد، بەمەیـش کێشـەی کەرکـوک و ئاسـۆی چارەسـەرکردنی پێینایـە قۆناغێکـی نوێـوە. بۆیـە ئـەم ڕاپۆرتـە وەک قۆناغـی دووەمـی پـرۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر و بەغـدادا)، هەوڵـدەدات لەسـایەی ئـەم دۆخـە نوێیـەدا سـەرلەنوێ پێداچووەنـەوە بـۆ لایـەن و ڕەهەندەکانـی پرسـی کەرکـوک بکاتـەوە و لێکدانەوەیـش بـۆ ئـەو چارەسـەرانە بـکات، کـە هەنووکـە بـۆ یەکالاکردنـەوەی کێشـەکە پێشـنیارکراون.

باسی یەکەم:
حوکمڕانیی هاوبەش، وەک چارەسەرێک بۆ کێشەی کەرکوک

یەکەم: کێشەی کەرکوک و ڕەهەندەکانی چارەسەرکردنی:

کێشەی کەرکوک ئاڵۆزە و چەندین ڕەهەندی جیاوازی هەیە، بەڵام ئەو چارەسەرانەی، کە تا ئێستا پێشکەشکراون نەیانتوانیوە پڕ بە پێستی ئەو ئاڵۆزییانە بن. بۆ ئەوەی کێشەی کەرکوک بەرەو چارەسەرێکی بنەڕەتیی بڕوات، پێویستە بە وردیی لێکۆڵینەوە لە ئاڵۆزییەکانی ئەم کێشەیە بکرێت و پاشان میکانیزم و ستراتیجییەکی گونجاو دابنرێت، بۆ ئەوەی بتوانرێت کێشەکە بە شێوەیەک چارەسەربکرێت، کە تیایدا خەڵکی کەرکوک بە کۆی پێکهاتەکانیانەوە دووربن لە جەنگ وماڵوێرانیی و ئاوارەیی و خەڵکی عێراق و هەرێمی کوردستانیش هێندە سەرقاڵنەکرێن بەم کێشەیەوە بە ناوی هەستی نەتەوەیی و یەکپارچەیی خاکی عێراقەوە.

دەتوانین ئەو کێشە ئاڵۆزانەی کەرکوک بۆ سەر دوو بەشی سەرەکیی پۆلێنبکەین، کێشە وابەستەکان بە ناوخۆی کەرکوک و عێراق و کێشە دەرەکییەکان. کێشە ناوخۆییەکان دەکرێت لە سێ ئاستدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت لە ئاڵۆزترینەوە بۆ ئاسایی. ئاستی یەکەم چارەسەری زۆر ئاڵۆزە و ڕەنگە نەتوانرێت یەکلاییبکرێتەوە. ئاستی دووەم ئاڵۆزە، بەڵام هەندێک ئاسانترە لە ئاستی یەکەم. بەڵام ئاستی سێیەم تا ڕادەیەک ئاسانترە بۆ چارەسەرکردن. لە ئاستی یەکەمدا ئەو کێشانە هەن، کە وابەستەن بە هەست و نەستی گروپ و پێکهاتە ئیسنییەکانی کەرکوکەوە (وەک یەکلاکردنەوەی شوناسی کەرکوک). لە ئاستی دووەمدا ئەو کێشانە هەن، کە چارەسەرکردنیان زۆر قورسە لە کۆمەڵگایەکدا، کە سەرچاوە دەگمەنەکان تیایدا لەسەر بنەڕەتی گروپە ئیسنییەکان تیایدا دابەشکراون (وەک بونی سەرچاوەی سروشتیی و چارەنوسی ئیدارەی کەرکوک). ئەم کێشانەی ئاستی دووەم ڕەنگە چارەسەرکردنیان قورس بن، بەڵام مەحاڵ نین. لە ئاستی سێیەم و کۆتاییدا، کۆمەڵێک کێشە هەن، کە دەکرێت ببنە خاڵی هێز بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک، بەڵام لەگەڵ ئامادەبونی ئاستی یەکەم و دووەمدا ئەمانیش بەشداردەبن لە بەرەو ئاڵۆزتربردنی کێشەکە و قورسترکردنی چارەسەرەکانی (بۆ نمونە جیاوازیی و ناکۆکیی نێوان هێزە سیاسییەکانی سەر بەگروپە ئیسنییە جیاوازەکانی کەرکوک). هەموو ئەمانە لە (خشتەی ژمارە - ١)دا ڕوونکراونەتەوە.

بەڵام پرسیاری سەرەکیی لێرەدا ئەوەیە، کە ئایا ئەو چارەسەرانەی بۆ کێشەی کەرکوک وەک ناوچەیەکی جێناکۆک لە نێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا دانراون، چەندێک توانیویانە چارەسەرێکی واقیعیی و گونجاوبن و جێی ڕەزامەندیی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک بن. ڕەنگە ئاسان نەبێت وەڵامی ئەم پرسیارە بە بەڵێ، یان نەخێر

بدرێتەوە، چونکە فرەڕەهەندیی کەرکوک و کێشەکەی ئەوە دەخوازێت، کە لێکۆڵینەوەی ورد و زانستیی بکرێت دەربارەی کاریگەریی چارسەرەکان لەسەر گرێکوێرەی ناوچە جێناکۆکەکان. ئەگەر ئاڵۆزییەکانی ئەم ١٢ ساڵەی دوایی بە فەرمیی تەبەنیکردنی دەستوری نوێی عێراق و دامەزراندنەوەی سیستەمی سیاسیی لەسەر بنەمای دیموکراسیی و فیدراڵیی بکرێنە پێوەر، ئەوە دەتوانین بڵێین: تا ئێستا چارەسەرەکان لە ئاستی پێویستدا نەبوون، بەڵکو لە هەندێک حاڵەتدا دەکرێت بگوترێت چارەسەرکان خۆیان فاکتەر بوون لە ئاڵۆزترکردنی کێشەکانی کەرکوکدا.

بۆ ئەوەی چارەسەرێکی بنەڕەتیی کێشەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی بکرێت، پێویستە لەسەر لایەن و پارت و کەسایەتییە کاریگەرەکان لەسەر کێشەی کەرکوک هەموو ڕەهەندەکانی ئەم کێشەیەیان لەبەرچاودابێت و لێیانکۆڵیبێتەوە. ناکرێت بەبێ زانیاریی و داتای بڕواپێکراو پێمانوابێت، کە چارەسەری کێشەی کەرکوک ئاسان دەبێت. تا ئێستا بۆ چارەسەری کێشەی کەرکوک تەنها یەک مادەی دەستوری عێراقیی وەگەڕخراوە، کە ئەویش مادەی (١٤٠) ە. ئەم مادەیە داوایکردووە، کە بە (٣) هەنگاوی یەک لە دوای یەک ئایندەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تریش یەکلاییبکرێتەوە، کە ئەوانیش ئاساییکردنەوە و سەرژمێریی و ڕاپرسین. تا ئێستا نەک هەر نەتوانراوە تەواوی ئەم سێ هەنگاوانە جێبەجێبکرێن، بەڵکو تەنانەت کارەکانی هەنگاوی یەکەم تەنها کەمێکیان تەواوکراوە. کارەکانی هەنگاوی یەکەم هێندە قورس و ئاستەم بوون، کە نەک لە ماوەی دیاریکراودا (٢٠٠٧/١٢/٣١) جێبەجێنەکراون، بەڵکو دوای تێپەڕینی (١٠) ساڵیش بەسەر ئەو وادەیەدا زیاتر لە جاران ئاسۆی جێبەجێکردنی لێڵە. ئەگەر گریمانەی ئەوەیش بکەین، کە ئەم مادەیە لە وادەی دیاریکراوی خۆیدا جێبەجێکرابا، هێشتا ڕەنگە نەیتوانیایە تەواوی کێشەکانی ناو شێوەی ژمارە (١) چارەسەربکات. ئەوەی لە شێوەکەدا ڕوونە ئەوەیە، کە مادەی (١٤٠) تەنها دەیتوانی لە ٢ بواردا وەک چارەسەر مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، کە ئەوانیش ئایندەی ئیدارەی کەرکوک و گەڕانەوەیە بۆ یەکە کارگێڕییەکانی دوای (١٩٧٥).

ئەوەی، کە لە ئێستادا زیاتر ئاسۆی چارەسەری کێشەی ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی لێڵترکردووە، ئەو بەرەنجامانەن، کە دوای ئەنجامدانی ڕیفراندۆمە یەکلایەنەکەی هەرێمی کوردستان لە کەرکوک و ناوچەکانی تر هاتوونەتەکایەوە. هەرچەندە بەشێکی زۆر لە پێکهاتەکانی کەرکوک و دانیشتوانەکەی، بە تایبەت تورکمان و عەرەب، ناڕەزایی خۆیان دەربڕی لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی کوردستان لە کەرکوک، بەڵام لە (٢٠١٧/٩/٢٥) دا ڕیفراندۆمەکە ئەنجامدرا. لە (٢٠١٧/١٠/١٦) هێزەکانی حکومەتی عێراق بە هاوکاریی حەشدی شەعبیی و بەسەرپەرشتیی ئێران و ڕێکەوتنی نێوان بەشێک لە دەسترۆیشتوانی یەکێتیی لەگەڵ ئەو هێزانە، توانییان لە ماوەی چەند

کاتژمێرێکدا دەست بەسەر زۆربەی ئەو ناوچە جێناکۆکانەدا بگیرێتەوە. لە ئێستادا لە هەموو کات زیاتر ئایندەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لێڵترە و متمانەی سیاسییش لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵییدا لە ئەوپەڕی لاوازیدایە، کە ئەمەیش زیاتر چارەسەرەکان قورستردەکات.

خشتەی ژمارە (١)

کێشە	ڕەهەندەکانی کێشەکە	وردەکارییەکانی کێشەکە	ڕەهەندەکانی چارەسەر
کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی عێراق	شوناس (ئاستی یەکەم)	•خاوەنداری کەرکوک	/
	سەرچاوە سروشتییەکان (ئاستی دووەم)	•بونی ڕێژەیەکی بەرچاوی نەوتی یەدەگ •بونی ڕێژەیەکی بەرچاوی نەوتی ئامادە	/
	ململانێی ئیسنی بە سیاسیکراو (ئاستی دووەم)	•ململانێیەکی توند لە نێوان پارتە سیاسیە تورکمان و کورد و عەرەبەکانی کەرکوک •ململانێکە لەسەر بنەمای ئیسنیە بە پلەی یەکەم پاشان سیاسی	/
	گۆڕانکاریە دیموگرافی و ئیدارییەکان (ئاستی دووەم)	•گۆڕانکاریە ئیدارییەکان لە ساڵانی ١٩٧٥ بەدواوە •ڕاگوێزان و بە عەرەبکردن بە تایبەت لە سەردەمی بەعسدا •هێنانی عەرەب لە باشور و ناوەڕاستی عێراقەوە بۆ کەرکوک	مادەی ١٤٠ی دەستوری عێراق لە ڕێگەی سێ هەنگاوی ئاسایکردنەوە و سەرژمێری و ڕیفراندۆمەوە
	دەستێوەردانی ناوخۆیی (ئاستی دووەم)	•دەستێوەردانی هێزە سیاسیەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان لە کێشەی کەرکوک •دەستێوەردانی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵ	/
	چارەنوسی کەرکوک (ئاستی دووەم)	•چارەنوسی ئیداری کەرکوک •چارەنوسی حوکم لە کەرکوک	تەنها چارەنوسی ئیداریی لە ڕێگەی مادەی ١٤٠ی دەستوری عێراقەوە
	ململانێی نێوان هێزە ناوخۆییەکان (ئاستی سێیەم)	•ململانێیەکی توند لە نێوان پارتە سیاسیە کوردیەکان هەیە لەسەر ئیدارەدانی کەرکوک •هەمان ململانێش لە نێوان پارتە تورکمان و عەرەبەکاندا هەیە	/
	دەستێوەردانی ئیقلیمی (دەرەکی)	•هێزە هەرێمیەکانی وەک تورکیا و ئێران	/

ئامادەکردنی: جەلال حەسەن مستەفا
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

دووەم: کێشەی کەرکوک و بژاردەکانی دوای ڕیفراندۆم:

بەر لە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) بە سێ هەفتە، واتا لە (٢٥/ ٩/ ٢٠١٧) دا، لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان و زۆربەی ناوچە جێناکۆکەکان بە پارێزگای کەرکوکیشەوە ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی ئەنجامدرا و زیاد لە (٩٢٪) ی دەنگدەران بە (بەڵێ) پشتگیریی سەربەخۆبوونی ئەم هەرێمەیان لە عێراق کرد[١]، لەژێر ڕۆشنایی ئەم ئەنجامەیشدا، وا پێشبینیدەکرا کە هەڵویستی کورد بەرانبەر بە کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان لەچوارچێوەی یەکێک لەم دوو بژاردە سەرەکییەدا بێت:

- یەکەم: ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لەگەڵ سەرجەم ئەو ناوچە جێناکۆکانەی، کە تا ئەو کاتە لەژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدابوون و ڕیفراندۆمی سەربەخۆییان تیا ئەنجامدرابوو. هەروەها وا چاوەڕواندەکرا بۆ دوای ئەم ڕاگەیاندنەی، کە کورد سەرجەم تواناکانی خۆی کۆبکاتەوە، تا بتوانێت ڕووبەڕووی هەر هەڕەشە و کاردانەوەیەکی سەربازیی و ئابوریی و دیپلۆماسیی و سیاسیی ببێتەوە، کە لەلایەن عێراق و وڵاتانی دراوسێ و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە ئاڕاستەبیکرێت.

- دووەم: دواخستنی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و هەوڵدان بۆ هێورکردنەوەی ئەو تووڕەییەی، کە هەریەک لە عێراق و وڵاتانی دراوسێ و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بەشێک لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بەرانبەر ئەنجامدانی ڕێفراندۆمەکە هەیانبوو، کە هەر زوو بەر لە ڕیفراندۆم هەڕەشەی کەنارخستنی هەرێم و وەرگرتنی هەڵویستی توندیان بەرانبەری کردبوو، لە دوای ڕیفراندۆمیش بەشێوەیەکی خێرا ئەم هەڕەشە و کاردانەوانە لەسەر ئاستی عێراق و وڵاتانی دراوسێ و نێودەوڵەتیی ڕوویان لە زیادبوون دەکرد[٢].

بۆیە وەک دەبینین، گرتنەبەری بژاردەی یەکەم ئەگەری ئەوەی هەبوو، کە سەربکێشێت بۆ توندوتیژیی و ڕووبەڕوبونەوەی سەربازیی درێژخایەن لەنێوان هەرێم و بەغدادا، بە پێچەوانەیشەوە ڕووکردنە بژاردەی دووەم وای لێدەخوازرا، کە بە سازش و ئامرازی ئاشتییانە ڕەزامەندیی بەغداد بۆ خواستەکانی کورد و ئیرادەی سەربەخۆبوونی مسۆگەربکرێت. لە

---

١ سەبارەت بە ئەنجامەکانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لە ٢٥/ ٩/ ٢٠١٧ بڕوانە: کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و ڕاپرسیی، ئەنجامە بەراییەکان، لە ئینتەرنێتەوە لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.khec.krd/details.aspx?jimare=288

٢ بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەو کاردانەوانە بڕوانە: ماڵپەڕی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ناوچە جێناکۆکەکان دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان، پۆلیسی پەیپەری ژمارە (١)، (سلێمانیی: سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ٣٠ / ئەیلول / ٢٠١٧)، ل ٢، لە ئینتەرنێتەوە لەسەر ئەم بەستەرە:
https://www.centerfs.org/post-kurdistan-referendum-disputed-territories/

هەردوو سیناریۆکەیشدا کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر گۆڕەپانی سەرەکیی پێکدادانەکان و کەرەستەی سەرەکیی پرۆسەی دانوستاندنەکان دەبوون. لە هەردوو بارەکەیشدا سەرکردایەتیی سیاسیی کورد لەسەر بنەمای ئەو گریتینە توندەی، کە بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەیبوو، وای نیشاندەدا، کە ئامادەیی تەواوی بۆ هەریەک لەم دوو بژاردەیە هەیە. لەم ڕوانگەیەیشەوە قەناعەتێک هەبوو، کە ئەگەر کورد ناچاریش بێت لە ئێستادا ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی دوابخات، ئەوە دەتوانێت ئەنجامەکانی ڕیفراندۆم بەکاربهێنێت بۆ ڕەوایەتیدان بە مانەوە و دەستگرتنی تەواوەتیی (کرداریی و یاسایی) بەسەر کەرکوک و ئەو ناوچە جێناکۆکانەدا، کە لەکاتی ئەنجامدانی ڕیفراندۆمەکەدا لەژێر دەستیدابوون. بەواتایەکی تر، وا چاوەڕواندەکرا ئەگەر سەرکردایەتیی سیاسیی کورد ئەنجامەکانی ڕیفراندۆم بۆ جیابوونەوە لە عێراق و ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆیش بەکارنەهێنێت، ئەوە دەکرێت بۆ یەکلاییکردنەوەی ئایندەی ناوچە جێناکۆکەکانی ژێردەستی بەکاربهێنێت، بەوەی کە ئیتر پارچەیەکی جیانەکراوەن لە هەرێمی کوردستان، ئەگەر ناچاربێت لە چوارچێوەی عیراقدا وەک هەرێمێکی فیدراڵیی بمێنێتەوە.

لە ڕاستییشدا ئەو دۆخەی بەر لە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) لە ناوچە جێناکۆکەکان هەبوو وای نیشاندەدا، کە سەرکردایەتیی سیاسیی کورد بەپێی ئەو چاوەڕوانییانەی سەرەوە مامەڵەبکات، چونکە تا ئەو بەروارە زۆربەی ناوچە جێناکۆکاکان بە کەرکوکیشەوە بە حوکمی ئەمری واقیع لە ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بوو لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی فراوانخوازییەکانی (داعش) و پارستنی کەرکوک لە داگیرکارییەکانی ئەم هێزە تیرۆرستییە نێودەوڵەتییەدا. بۆیە هەندێک لە چاودێران، لە سایەی ئەم دۆخی باڵادەستییەی کورددا ئەو قەناعەتەیان بۆ دروستبووبوو، کە چیی دی ناتوانرێت بە پێوەرەکانی بەر لە هاتنی داعش لە (٢٠١٤) دا شرۆڤەی پرسی کەرکوک بکرێت، هەروەک چۆن ناتوانرێت بە ئامرازەکانی دوای ڕوخانی بەعس چارەسەری کێشەکانی کەرکوک بکرێت.

کاتێک لە (٢٠٠٣) ڕژێمی پێشوو گۆڕا، لە چوارچێوەی سەرلەنوێ بونیادناوەی عێراقدا، دوای چەندین ساڵ لە حوکمی زۆرەملێ و جەنگ و قەدەغەکردنی ئازادییە گشتییەکان و پێشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ، چاوەڕواندەکرا کێشەی کەرکوک وەک بەشێکی گرنگی ناوچە جێناکۆکەکان و وەک نموونەیەکی بچووککراوەی دۆخی عێراقیش، بە گرتنەبەری چەند ئامرازێکی سیاسیی و دەستوریی چارەسەربکرێت. بە شێوەیەک، کە هەندێک لەو ئامرازانە گشتیی بوون لەسەر ئاستی عێراق، وەک تەبەنیکردنی سیستەمی فیدراڵیی و لامەرکەزیەتی کارگێڕیی و هەڵبژاردنی نوێنەرایەتیی ڕێژەیی و حکومەتی یەکڕیزیی نیشتمانیی بنکەفراوان و سیستەمی سازان و بەشەبرایی تائیفیی، هەندێکیش لەو ئامرازانە تایبەت بوون لەسەر ئاستی خودی ناوچە جێناکۆکەکان، لە ناویشیاندا کەرکوک، وەک مادەی (٥٨)ی

دەستوری کاتیی (٢٠٠٤_ یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە) و مادەی (١٤٠) ی دەستوری فیدراڵی ساڵی (٢٠٠٥_ دەستوری کارپێکراوی ئێستای کۆماری عێراق) [٣].

بەڵام ئاشکرایە، بە پێچەوانەی هەموو ئەم چاوەڕوانییانەی سەرەوە، کە بریتیبوو لە: (ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی) یان بەلایەنی کەم (لکاندنەوەی ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمی کوردستانەوە) و ئەمجا ئامادەسازیی تەواویش بۆ ڕووبەڕووبونەوەی هەر ئەگەر و پێشهاتێک، کە لەو دوو مامەڵەیەی سەرەوە بکەوێتەوە، هەڵوێستی سەرکردایەتیی سیاسیی کورد هەر زوو دوای ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەوەی لێدەخوێنرایەوە، کە بەهیچ جۆرێک دەست بۆ ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆ نابات (بژاردەی یەکەم)، بەڵکو بەشێوەیەکی تاکلایەنانە داوای دەستکردن بە دانوستاندنی لەگەڵ عێراق ڕاگەیاند (بژاردەی دووەم).

سێیەم: ئاوەژووبونەوەی هاوسەنگیی هێز:

بەڵام ئەوەی ڕوویدا دوای ڕیفراندۆم، بەدەنگەوەهاتنی ئاشتییانەی بەغدا نەبوو بۆ دانوستاندن، بەڵکو سەرەتا بە کۆمەڵێک بڕیار و هەڕەشەی سیاسیی و ئابوریی ڕووبەڕووی هەرێمی کوردستان بووەوە، ئەمجا لە (٢٠١٧/١٠/١٦) دا، دوای ئەنجامدانی پرۆسەیەکی کورتی سەربازیی دژی (داعش) لە قەزای حەویجە، چەند یەکەیەکی چەکداری حەشدی شەعبیی و ژمارەیەک لە هێزە سەربازییەکانی عێراق بەرەو کەرکوک و ناوچە جێناکۆکان پێشڕەوییانکرد، پێشمەرگەیش دوای بەرگرییەکی کورتخایەن، لە کۆی ئەو ناوچانەی، کە لە حوزەیرانی (٢٠١٤) ەوە کەوتبوونە دەستی، پاشەکشێیکرد. بەم ڕوداوەیش نەک هەر چاوەڕوانییەکانی سەرەوە (ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆ)، یان بەلایەنی کەم (لکاندنەوەی ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمی کوردستانەوە) شکستیانهێنا، بەڵکو ئیدی تەرازووی هێز بەلای باڵادەستیی بەغداد بەسەر ئەوناوچانەدا شکایەوە. دیارە ئەم گۆڕانی تەرازووی هێزە لە نێوان هەرێم و بەغدادا هەر تەنیا بۆ ئەو گەشە و زیادبوونە ناگەڕێتەوە، کە لە توانا سەربازییەکانی بەغدادا ڕوویداوە، لە ئەنجامی ئەو هاوکارییە بێمەرجانەی، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەورووپا و ئێران لە جەنگی دژ بە (داعش) دا پێشکەش بە (عەبادی) ی سەرۆک وەزیرانی عێراقیان کردووە، بەڵکو بۆ ئەو درز و کەلێنە ناوخۆییە گەورانەیش دەگەڕێتەوە، کە لەنێوان و لەناو هێزە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستادا هەبووە.

بەهەرحاڵ، هۆکارە دەرەکیی و ناوخۆییەکانی شکستی ئەم جارەی کورد هەرچییەک بووبێتن، ئەوە یەکێک لە دەرئەنجامە گرنگەکانی بریتییە لە پاشەکشێکردنی دەسەڵات و

---

٣ بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم ئامرزە دەستوری و یاساییانە بڕوانە: دەروازەی یەکەم و پێنجەم و شەشەم لە دەستوری کۆماری عێراقساڵی ٢٠٠٥.

هەژموونی کورد لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکاندا، بەشێوەیەک، کە ئیدی بواری ئەوە نەماوە، کە کورد هەڵسوڕێنەری تەنهای بڕیارە سیاسیی و کارگێڕییەکانی ئەم ناوچانە بێت، وەک چۆن هەلی دارشتنی ئەو پلان و ئامرازانەیشی لەدەستدا، کە پێشتر دەیتوانی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی ئەم ناوچانە پیادەیانبکات، بە تایبەتیی کێشەکانی (پارێزگای کەرکوک)، کە گرنگترینیان بریتین لە: (کێشەی ئایندەی سیاسیی کەرکوک، کێشەی شێوازی حوکمڕانیکردنی کەرکوک، کێشەی چۆنێتیی بەڕێوەبردن و دابەشکردنی داهاتی نەوت و سەرچاوە سروشتییەکانی کەرکوک).

چوارەم: گەمەی سفریی لەسەر کەرکوک:

لەڕاستیدا، سەرکردایەتیی سیاسیی کورد نەک هەر خەمسارد و کەمتەرخەم بووە لە هەنگاونان بۆ چارەسەرکردنی هەندێک لەم کێشانە، بەڵکو وەک دەردەکەوێت، هیچ بەرچاوڕونیی و پڕۆژە و پلانێکی ستراتیژیی ئەوتۆیشی نەبووە بۆ چۆنێتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا بەگشتیی و ئاسۆی چارەنوسی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا. ئەمەیش دەمانگەیەنێتە ئەو قەناعەتەی، کە کورد سوور نەبووە لەسەر یەکلاکردنەوەی چارەنوسی ئەم شارە لە بەرژەوەندی خۆی. جگە لەمەش، بە هاوشێوەی بەغداد، کەم جار بەدەنگ ئەو پڕۆژانەوە چووە کە لەلایەن چەندین لایەنی ناوخۆیی و دەرەکی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک، یان ناوچە جێناکۆکەکانیتر، پێشنیارکراون.

لەم چوارچێوەیەشدا پڕۆژەکانی (گروپی قەیرانە نێودەوڵەتییەکان)ە شایانی ئاماژەبۆکردنن، بۆنموونە ساڵی (٢٠٠٦) لە پڕۆژەیەکدا پێشنیاری ئەوەیکرد، کەرکوک بەشێوەیەکی کاتیی بۆ ماوەی (١٠ ساڵ) بکرێتە هەرێمێکی فیدراڵیی سەربەخۆ، کە چوار کۆمەڵگای (کوردیی و تورکمانیی و عەرەبیی و ئاسوریی) لەخۆبگرێت و هەر کۆمەڵگایەکیش دەسەڵاتی خۆبەڕێوەبردنی خۆی بۆ تەرخانبکرێت. دواتر ساڵی (٢٠٠٨) بیرۆکەی (نەوت بەرانبەر بە زەوی)ی پێشنیارکرد، بەشێوەیەک، کە کورد بەرانبەر بەکارهێانی کێڵگە نەوتییەکانی ئەم شارە دەستبەرداری کوردبوونی شارەکە ببێت. هەروەها پڕۆژەکانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) شایەنی باسکردنن، بەتایبەت کە بەشێک لە چالاکییەکانی ئەم رێکخراوە لەعیراقدا تەرخانکراوە بۆ چارەسەرکردنی ململانێ ناوخۆییەکان، بەتایبەتیی کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان، لەم پێناوەیشدا ساڵی ٢٠٠٩ لەرێگای نێردراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ عێراق (یۆنامیی) ەوە پڕۆژەیەکی تایبەتی بۆ کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر پێشکەش بە بەرپرسانی بەغداد و هەرێمی کوردستان کرد، گرنگترین تەوەرەکانی ئەم پڕۆژەیەیش سەبارەت بە کەرکوک بریتیبوو لە: ١) هەموارکردنی مادەی (١٤٠)، کە لەهەندێک بڕگەیدا ناڕوونە؛ ٢) هێشتنەوە کەرکوک وەک پارێزگایەک لەدەرەوەی دەسەڵاتی هەر هەرێمێک؛ ٣) بتەوکردنی پەیوەندیی

دوانەیی کەرکوک لەڕوی کارگێڕییەوە بە بەغداد وهەرێم؛ ٤) پێدانی دۆخێکی تایبەت بە کەرکوک بەشێوەیەک، کە لەلایەک سەربەخۆیی خۆبەڕێوەبردنی زیاتر بە دەزگا کارگێڕییەکانی ئەم شارە بدات، لەلایەکی تریشەوە هەژموونی هەرێم بەغداد بەسەریەوە کەمبکاتەوە[٤].

بۆیە بێدەربەستبوونی حکومەتی فیدراڵیی عێراق لە ئاست جێبەجێنەکردنی مادەی (١٤٠)ی دەستور و هەڵوێستی خەمساردی سەرکردایەتیی سیاسیی کوردیش لە ئاست پڕۆژەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی ئەم ناوچانە، هۆکارێک بووە بۆ بەردەوامبوونی ململانێکانی نێوان هەرێم و بەغداد لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکاندا. ڕەنگە سەرچاوەی ئەم هەڵوێستانەی هەردوولایش ئەوەبێت، کە هەریەکەیان دەیەوێت لە دواجاردا تاکلایەنانە بەلۆژیکی هێز ئایندەی ئەم ناوچانە لە بەرژەوەندیی خۆی یەکلاییبکاتەوە، لە گۆشەنیگای ئەو گوتەزایەوە، کە (کێ بەهێزبێت، ئەو کەرکوک دەباتەوە)، بەڵام لەبەرئەوەی هەمیشە هەڵسەنگاندنی (هێز) ڕێژەییە، کارپێکردنی ئەم گوتەزایە هەمیشە واتای جۆرێک لە سوڕانەوە لە بازنەی بەتاڵدا دەگەیەنێت. بۆیە ڕۆژگارێک، کە هەرێمی کوردستان بەهێزبوو، ئەو لە کەرکوکدا باڵادەست بوو، بەڵام بەردەوام درزو کەلێنی گەورە لەناو ڕیزەکانیدا هەبوو، هەر ئەمەیش هۆکاری سەرەکیی شکستەکەی (١٦ ی ئۆکتۆبەر)ی کورد بوو. ئێستایش، کە بەغدادی تازە سەرکەوتوو لە جەنگی داعشدا لەڕوی سەربازییەوە بەهێزە، کەرکوکیش لە ژێر دەستی ئەودایە، بەڵام لە پشت ئەمەوە عێراقێکی تەواو پەرتەوازە و خێڵەکیی و دابەشبوو هەیە، پڕلە گەندەڵیی و قەیرانی دارایی و بێکاریی، لاواز لە ڕووی دامەزراوەییبوون و کارگێڕییەوە، کۆتکراو بە هەژموونی ئێران و فشارەکانی دەرەوە. کەواتە دەشێت هەر ئەم دیوە لاوازە شاراوەیەی پشت بەهێزبوونی کاتی ڕۆژگارێکی دی بێتەوە هۆی دەرچوونەوەی کەرکوک لە دەستی بەغداد.

بۆیە، ئەو وانەیەی پێویستە لەم دۆخەدا هەردوو لایەن (هەرێم و بەغداد) فێربن ئەوەیە، کە باڵادەستبوونە تاکلایەنە و کاتییەکان دەستەبەری چارەسەرکردنی ڕیشەیی کێشەکانی کەرکوک ناکەن، لە ئەنجامیشدا پێداگریی لەسەر (گەمەی سفریی) جگە لە بەفیڕۆدانی درێژخایەنی تواناکانی هەردوولا هیچ ئاکامێکی تری لێناکەوێتەوە، هەرکاتێکیش ئەم وانەیە ببێتە قەناعەتی هەردوولا، ئەوە گەڕانەوەی جدیی بۆ دانوستاندنی هێورانە و چارەسەری ئاشتییانە ڕێگایەکی نزیکی پەسندکراو دەبێت لای هەردوولا. یەکێک لەو چارەسەرانەیش، کە ئیستا زۆرێک لەلایەن چاودێرانی دۆخەکەوە پێشنیارکراوە، بریتییە لەو تێزەی، کە بە (حوکمڕانیی هاوبەش – الحكم المشترك –Shared Rule) ناسراوە.

---

٤ نوشیروان سعید، استفتاء كردستان وضع كركوك، من الانترنيت في: موقع منتدى فكرة، على الرابط الآتي:
http://www.washingtoninstitute.org/ar/fikraforum/view/kurdistan-referendum-and-the-status-of-kirkuk

پێنجەم: کەرکوک و حوکمڕانیی هاوبەش:

لە ڕاپۆرتی ژمارە (١)ی ئەم پرۆژەیەدا پێشبینیی چەند سیناریۆیەک بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئایندەی کەرکەکدا کراوە، کە ڕەنگە لێرەدا وا باشبێت جارێکی تر ئاماژەیەکی خێرا بۆ ئەو سیناریۆیانە بکەینەوە، کە بریتیبوون لە: ١) مانەوەی کەرکوک وەک دۆخی ئێستای، کە پارێزگایەکە لە پارێزگاکانی عێراق. ٢) بوونی پارێزگای کەرکوک بە هەرێمێکی سەربەخۆ.٣) لکاندنی کەرکوک بە هەرێمی کوردستانەوە.٤) بوونی کەرکوک بە پارێزگایەک لەو هەرێمە سوننییەی، کە دەشێت لە داهاتوودا لە ناوچە سوننەنشینەکاندا پێکبهێنرێت. ٥) کەرکوک بکرێتە ناوچەیەکی پارێزراوی نێودەوڵەتیی بەسەرپەرشتیی لایەنێکی نێودەوڵەتیی، کە وەک دۆخێکی ڕاگوزەریی درێژخایەن مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، تا ئەوکاتەی کێشەکانی یەکلاییدەکرێنەوە [٥].

لە ڕاپۆرتەکەی پێشوودا، لەسایەی ئەودۆخەوەی، کە بەر لە (١٦/١٠/٢٠١٧) لە ئارادابووە، هاتنەدیی سیناریۆیی (٣) و (٥) بە دوورزانراوە، کەچی هاتنەدیی سێ سیناریۆکەی یەکەم بە شیاوتر زانراوە، گوایە هەریەکەیان لەلایەن یەکێک لە پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوکەوە (عەرەب و تورکمان و کورد) پشتگیریی دەکرێت. عەرەب سیناریۆی (١) و کورد سیناریۆی (٢) و تورکمانیش سیناریۆی (٣). بەڵام ئەوەی ئەگەری جێگیربوونی یەکێک لەم سێ سیناریۆیە شیاودەکات، سووربوونە لەسەر بەردەوامپێدانی (گەمەی سفریی)، ئەمەیش وەک پێشتر گوتمان جگە لە سوڕانەوە لە بازنەی بەتاڵی بەکارهێنانی هێزدا، چاوەڕوانی ئاکامی تری لێناکرێت. بۆیە ئەوەی ئێستا لە سایەی دۆخی دوای (١٦/١٠/٢٠١٧) دا بۆکورد و زۆر لە پێکهاتەکانی تر گونجاوە، زەمینەسازییە بۆ جێبەجێکردنی جۆرێک لە حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا. بەمەیش ئەگەر لێرەداهەمان ئەو پرسیارەی ڕاپۆرتی یەکەمی ئەم پرۆژەیەمان بوروژێنینەوە، کە (ئایا ئایندەی کەرکوک لە کام لەو سیناریۆیانەوە نزیکترە؟) ئەوە (حوکمڕانیی هاوبەش) تاڕادەیەک ئایندەی ئەم شارە لە سیناریۆی (٥)ەوە نزیکدەکاتەوە.

بونیادنانی حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا، بەندە بە مانەوەی عێراقەوە وەک دەوڵەتێکی فیدراڵیی و ئەگەری هاتنەدیی سیناریۆی گواستنەوە بەرەو دیموکراسیی، ئەگەرنا، ئەوە ئایندەی عێراق لەسایەی هەردوو جەمسەرەکەی گەمەی سفریدا، کە بریتییە لە (بەهێزبوون کورد وهەوڵدان بۆ سەربەخۆیی زیاتر) یان (بەهێزبوونی بەغداد و هەوڵدان بۆ بتەوکردنی سەنتراڵیزمی عێراقیی)، هەمیشە کراوەیە بەڕووی یەکێک لەو دوو سیناریۆیەی دی، کە (لیام ئەندرسن و گاریس ستانسفیلد) لە کتێبێکی هاوبەشدا بە ناونیشانی (ئایندەی عێراق: دیموکراسیی، دیکتاتۆریی، یان دابەشبوون) ساڵی ٢٠٠٤ پێشبینییانکردبوو [٦]. بۆیە گریمانەی دارشتنی حوکمڕانیی هاوبەش لە

---

٥ بڕوانە: ماڵپەری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ناوچە جێناکۆکەکان دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١-١٢.

6 The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?, 1st Edition, (New York:PALGRAVE MACMILLAN, 2004), PP 1-11.

ئاستی کەرکوکدا بەندە بە سەرکەوتنی سیناریۆی دیموکراسی_بوونەوە لەسەر ئاستی عێراق.

هەنگاوی یەکەمیش بۆ ئەم دوو خواستە (حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا و بەدیموکراسیکردن لە عێراقدا)، بریتییە لە گەڕانەوەی هەردوولا (هەرێم و بەغداد) بۆ بڕاردەی دانوستاندن، کە ئێستا هەردوولا پێویستیان پێیەتی، بۆ هەرێمی کوردستان دانوستاندن دەرفەتێکە بۆ ڕزگارکردنی ئەو بەشە سەربەخۆ سیاسیی و ئابورییەی، کە ناوچە کوردستانییەکانی پێش (٢٠٠٣/٣/١٩) بەدەستیەوە بووە، ئەمەیش مەرجی هەوڵدان بۆ بەرگریکردن لە پێناو مانەوەی عیراق وەک دەوڵەتێکی فیدراڵیی لە کورد دەخوازێت.
بۆ بەغدادیش دانوستاندن دەرفەتە بۆ پشوپێدان و پڕکردنەوەی لاوازیی سوپا و هێزە چەکدارییەکان، کە توانای بەرگرتنی پێکداداانی درێژخایەنی نییە، هەروەها بۆ کەمکردنەوەی نیگەرانییەکانی ئەمریکا بەرانبەر ئەگەری درێژەکێشانی ڕوبەڕوبونەوەی چەکداریی لەنێوان دوو هاوپەیمانیدا، کە هەلی زیاتر بۆ زیادبوونی هەژموونی ئێران دەرەخسێنیت، ئەمە جگە لەوەی، کە پەنابردن بۆ چارەسەری سەربازیی لە ماوەدای دووردا توانای کۆنترۆڵکردنی کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری نییە[٧].

لە ئەگەری دانوستاندنیشدا، تەوەرێکی گرنگی بریتیدەبێت لە چۆنێتیی چارەرسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، چارەسەری گونجاویش، کە لە ماوەدای نزیکدا ویستی هەردوولا فەراهەمبکات، بونیادنانی حوکمڕانیی هاوبەشە، وەک قۆناغێکی ڕاگوزەر، کە تاڕادەیەک زەمینە بۆ جیبەجێکردنی زۆربەی ئەو ئامرازانە دەسازێنێت، کە لە بڕگەکانی مادەی (١٤٠) ی دەستوری عێراقیی ساڵی (٢٠٠٥) دا چەسپاوە، ئاشکرایشە، کە بنەماکانی ئەم دەستورە وەک بەغداد بەناوی گەڕاندنەوەی سەروەرییەوە جەختی لەسەر دەکاتەوە و وەک هەرێمیش بۆ پارێزگاریکردن لە مانەوەی فیدراڵیی عێراقیی پێویستی پێیەتی، نەخشەڕێگای سەرەکیی ئەو دانوستاندنە دەبێت.

بەڵام لەسایەی ئەزموونی ساڵانی ڕابوردوودا، هیچ گرەنتییەک نییە بۆ بە پابەندبوون بە دەستورەوە، بۆیە ناکرێت ئەم دەستورە بکرێتە گرەنتیی سەرخستنی دانوستاندنەکان و چارەسەرکردنی کێشەکان. وێڕای ئەوەیش، ئاشکرایە، کە دەستوری عێراق جگە لەو بنەمایانەی، کە بۆ ڕێکخستنی فیدراڵیی دایناون هیچ بەندێکی ئەوتۆی لەسەر جێبەجێکردنی حوکمڕانیی هاوبەشیی لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان تێدانییە، ئەو بنەمایانەیش، کە ڕێکخستنی فیدراڵیی لەخۆیگرتوون بۆ دەستەبەرکردنی بەشداریی هەرێم و پارێزگاکانە لە دامەزراوە فیدراڵییەکاندا، نەک بۆ بەڕێوەبردنی ناوخۆیی ئەو هەرێم و پارێزگایانە. بۆیە

---

٧ مجموعة الازمات الدولية، النفط والحدود: كيفية تسوية الأزمة الكردية في العراق، إحاطة حول الشرق الاوسط رقم ٥٥، بروكسل، ١٧تشرين الأول/أكتوبر ٢٠١٧، من الانترنيت على الرابط الآتي:
https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/B055-iraq-oil-and-borders-ARABIC.pdf

لـەم حاڵەتـەدا، کـە دەسـتور بێدەنگـە و متمانەیشـی لاوازە، دەکرێـت ڕایەڵـە سـەرەکییەکانی ئـەو حوکمڕانییـە هاوبەشـەی، کـە دەخوازرێـت لـە کەرکوکـدا بونیادبنرێـت، بـە یەکێـک لـەم دوو ئامـرازە ڕێکبخرێـت:

١) ڕێکەوتنێکـی نـوسراوی گشـتگیر، کـە لـە ئەنجامـی دانوسـتاندنێکی بـێ مـەرج و دوور لـە فشـار و بـە سەرپەرشـتییەکی بێلایەنـی نیودەوڵەتیـی نەتـەوە یەکگرتـووەکان، یـان یەکێتیـی ئەوروپـا، یـان وڵاتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا، گەڵاڵەکرابێـت.

٢) یاسـایەکی فیدراڵیـی، کـە پێشـتر بەڕێکەوتنێکـی دووقۆڵیـی هاوسـەنگ لـە سـایەی سەرپەرشـتیکردنی نێودەوڵەتیـی بێلایەنـدا ڕێسـا و بنەماکانـی داڕێژرابـن.

کەواتـە لەهەمـوو بارێکـدا، بوونـی سەرپەرشـتییەکی بێلایەنـی نێودەوڵەتیـی بـۆ داڕشـتنی بنەمـا و ڕێسـاکانی ڕێکخسـتنی ئـەو حوکمڕانییـە هاوبەشـە و جێبەجێکردنـی لەسـەر ئـەرزی واقیـع، پێویسـتییەکی گرنگـە بـۆ هەریـەک لـە هەرێـم و بەغـداد لەلایـەک و بـۆ پێکهاتەکانـی نـاو کەرکوکیـش لەلایەکـی ترەوە، بەتایبەتیـی کـە هەندێـک لـەو پێکهاتانـە هـەر تەنها مەترسـی بەغدادیـان نییـە، بەڵکـو لـە هـەر جوڵەیەکـی سیاسـیی هەرێمیـش لـە کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـدا بەدگومانـن. لـە ڕاستییشـدا بوونـی ئـەم سەرپەرشـتییە بێلایەنـە نێودەوڵەتییـە لـە چارەسـەری کێشـەکانی کەرکـوک و ئـەو ناوچانـەدا هـەر تەنهـا خواسـتی هەرێـم و پێکهاتـە لاوازەکانـی ئـەم ناوچانـە نییـە، بەڵکـو ئامرازێکـی دەسـتوریی ڕێگەپێدراویشـە، کـە لـە بڕگەیەکـی مـادەی (٥٨) ی (یاسـای بەڕێوەبردنـی عێـراق بـۆ قۆناغـی گواسـتنەوە لـە سـاڵی ٢٠٠٤ دا) چەسپاوە، کاتێـک ڕێگـە بـە سـکرتێری گشـتیی نەتـەوە یەکگرتـووەکان دەدرێـت، کـە ڕۆڵـی لـە ناوبژیوانیکردنـی لایەنەکانـی کێشـەی ناوچـە جێناکۆکەنـدا هەبێـت [٨]، دەسـتوری کارپێکـراوی ئێسـتای عێراقیـش لـە مـادەی (١٤٣) یـدا هێـزی بـەردەوام کارابوونـی بـەم مادەیـە بەخشـیوە [٩].

٨ بڕوانە: دەقی ماددەی (٥٨) لە بڕوانە: یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوەلە ساڵی ٢٠٠٤.
٩ بڕوانە: دەقی ماددەی (١٤٣) لە دەستوری کۆماری عێراقساڵی ٢٠٠٥.

باسی دووەم:
دۆخی ئەمنیی کەرکوک

یەکەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەر لە (١٦ ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧):

دوای پرۆسەی ئازادکردنی عێراق، دۆخێکی تازەی ئەمنیی لە کەرکوک هاتەکایەوە، چەندین گروپی توندڕەو، کە هەریەکەیان بەناوی جیاوازەوە کردەوەی توندوتیژیی ئەنجامداوە، لە گرنگترین ئەو گروپانەی، کە لە سنوری پارێزگای کەرکوکدا کاری توندوتیژییان ئەنجامداوە، ئەم گروپانە بوون: (نەقشبەندیی، پشتیوانانی ئیسلام، طیور جنە، کەتیبەکانی شۆڕشی بیست، پشتیوانانی شەریعەت، قاعیدە، سوپای موجاهیدین). لەدیارترین ئەو کردەوە تیرۆریستیانەی ئەنجامیاندەدان بریتیبوون لە تەقاندنەوەی بۆمبی چێنراو، کردەوەی خۆکوژیی، تەقاندنەوەی ئۆتۆمبێل بە هێزە ئەمنییە هاوبەشەکانی ئەمریکاو سوپای عێراقدا، ڕفاندنی کەسایەتییەکان و پاشان تیرۆرکردنیان، هەڵکوتانەسەر ماڵان... بەپێی ئەو ئامارەی لە بەڕێوەبەرایەتیی پۆلیسی کەرکوکەوە بە دەستکەوتووە، ژمارەی ئەو قوربانییانەی، کە لە دوای ساڵی (٢٠٠٣) ەوە بوون بە قوربانیی بەم شێوەیەیە[١٠]:

خشتەی ژمارە (٢)

ساڵ	ژمارەی قوربانیی
٢٠٠٣	٣٨٠
٢٠٠٤	٢٨٠
٢٠٠٥	٣٩٠
٢٠٠٦	٧٠٠
٢٠٠٧	٨٠٠
٢٠٠٨	٣٠٠
٢٠٠٩	٣١٠
٢٠١٠	١٩٠
٢٠١١	٢٨٠
٢٠١٢	٣٠٠
٢٠١٣	٤٥٠

بەڵام لە دوای ئەوەی، کە داعش دەستیگرت بەسەر زۆربەی ناوچەکانی (موسڵ، سەلاحەدین، ڕومادیی، دیالە) دا، داعش مەترسیی لەسەر کەرکوک دروستکرد و فیرقەی (١٢) ی سوپای عێراق، کە لەخۆرهەڵاتی کەرکوک و لەسەربازگەی (کەیوەن) بوو، بەبێ ڕوبەڕووبونەوەی سەربازیی ناوچەکەیان بەجێهێشت و بۆشاییەکی ئەمنیی بۆ ئاسایشی دەوڵەت و هاوڵاتییان دروستبوو، ئەم دۆخە وای کرد سەرکردایەتیی سیاسیی کوردستان بە هەماهەنگیی لەگەڵ حکومەتی عێراق ئەو ناوچانە بپارێزن و بەرگریی لە پارێزگای کەرکوک بکەن، لەسەرەتای مانگی ئەیلولی (٢٠١٤) ەوە تا گرتنەوەی شارۆچکەی حەویجە لەئۆکتۆبەری (٢٠١٧) دا بە وتەی سەرکردە سەربازییەکانی هێزەکانی پێشمەرگە زیاتر لە ١٢٠ جار هێرشیان

١٠ ئەم زانیاریانە لە (بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی کەرکوک) وەرگیراوە.

بـۆ گرتنـەوەی کەرکـوک کـردووە، لەهەمـوو ئـەو هێرشـانەدا پێشـمەرگە قوربانییەکـی زۆری داوە، ئـەوەی جێگـەی سـەرنجە لـە دوای سـاڵی ٢٠١٥ ڕێـژەی تەقینـەوەو کـردەوەی خۆکوژیـی بەڕێژەیەکـی زۆر دابەزیـوە، کـە ڕێژەکـە زۆر جیـاوازە، بـەم شـێوەیە[١١]:

خشتەی ژمارە (٣)

ساڵ	ژمارەی قوربانیی
٢٠١٥	١٠٠
٢٠١٦	١٣٠
٢٠١٧	٤٧ تا مانگی هەشت (ئاب)

پێـش ئـەم ڕێکەوتنانـە هـەر لەسـاڵی (٢٠٠٦) کۆمەڵێک قۆناغـی ڕێکەوتنـی سـەربازیی هـەن لەنێـوان هێزەکانـی پێشـمەگەی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان و حکومەتـی ناوەندییـدا بـۆ بەڕێوەبردنـی دۆسـیەی ئەمنیـی ناوچـە جێناکۆکـەکان بەشـێوەیەکی هاوبـەش و بەهەماهەنگیـی و چاودێریـی هێزەکانـی هاوپەیمانان، تـا سـاڵی (٢٠١١) و ڕێکەوتنـی سـتراتیژیی و ئەمنیـی ئەمریـکاو عێـراق و ڕادەسـتکردنەوەی دۆسـیەی ئەمنیـی پارێـزگاکان بەهێزەکانـی پێشـمەرگەو ئاسـایش و هێزەکانـی سـوپای عێـراق و دروسـتکردنی کۆمیتەیەکـی هاوبەشـی بـاڵا بـە سـەرکردایەتیی وەزارەتـی بەرگریـی عێـراق و وەزارەتـی پێشـمەرگەو دروسـتکردنی لیژنـەی هاوبەشـی هەماهەنگیـی، تـا دواجـار لەسـاڵی (٢٠١٢) هێزێکـی هاوبەشـیان لەپارێزگاکانـی کەرکـوک و دیالـەو موسـڵ دروسـتکرد بەنـاوی (شـێری ئاڵتونیـی) ەوە، کـە بەرپـرس بـوو لەپاراسـتنی دۆسـیەی ئەمنیـی دەروازەکانـی شـارەکان و هـەر کردارێکـی ئەمنیـی، کـە لەلایـەن سـەرۆکی لیژنـەی بـاڵای ئەمنیـی پارێـزگاوە ڕادەسـپێردرا[١٢].

دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک دوای (١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧):

لـەدوای هاتنـی داعـش بـۆ کەرکـوک، دۆسـیەی ئەمنیـی شـارەکە بەهاوبەشـیی لەلایـەن هێزەکانـی پێشـمەرگەو هێزەکانـی سـەر بەوەزارەتـی ناوخـۆی عێـراق و ئاسایشـی هەرێمـی کوردسـتان بەگوێـرەی دیفاکتـۆ بەڕێوەدەبـرا .

دوای کۆتاییهاتنـی شـەڕی حەویجـەو بونـی بیانـوی ئـەوەی، کـە ڕیفراندۆمـی هەرێمـی کوردسـتان و دەرچونی بڕیارەکانی پەرلەمانی عێراق بـۆ چونەنـاو ناوچە جێناکۆکـەکان، وای کـرد لـە (١٦) ی ئۆکتۆبـەر هێزەکانـی سـوپای عێـراق و حەشـدی شـەعبیی بـۆ ناوچە جێناکۆکـەکان و کەرکـوک، لەماوەیەکـی کەمـدا بەبـێ بونـی ڕوبەڕوبونـەوەی سـەربازیی لەنێـوان هێزەکانـی پێشـمەرگەو سـوپای عێراقـدا، کەرکـوک و زۆربـەی ناوچـە جێناکۆکـەکان کەوتنەدەسـت سـوپای

١١ هەمان سەرچاوە.

١٢ چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕاوێژکارێکی وەزارەتی پێشمەرگە لە بەرواری ٨/ ١١/ ٢٠١٧.

عێراق و حەشدی شەعبیی و دۆخێکی سەربازیی و ئەمنیی تازە لەم ناوچانە دروستبوو، ئەوهێزانەی سوپای عێراق، کە بەشداربوون بۆ کەرکوک، لەم هێزانە پێکهاتبوون (پۆلیسی فیدراڵیی، حەشدی شەعبیی بەزۆربەی گروپ و لیواکانیەوە، فیرقەی دژەتیرۆر، لیوای نۆی (مدرعە)، ئۆپەراسیۆنەکانی ڕۆژهەڵاتی دیجلە).

دەرئەنجامی ئەم شۆکە ئەمنییەو هاتنەکایەی ئەم دۆخە تازەیە ڕەنگدانەوەی گەورەی لەسەر چەند ئاستێک دروستکرد، کە لێرەدا تەنها ئاماژە بە ئاستە ئەمنییەکەی دەکرێت .

یەکەم: بەیانیی ١٦ ی ئۆکتۆبەر هێزە جیاوازەکانی عێراق دوای ئەوەی (٧٢) کاتژمێریان دانابوو لەبەردەم هێزەکانی پێشمەرگەدا، جوڵەیان دەستپێکردو لەسەرەتادا لەناوچەکانی باشوری کەرکوک و لەنزیک ناوچەی پیشەسازیی ڕوبەڕوبونەوە ڕویدا، بەڵام لەبەر نەبونی یەکهەڵوێستیی سیاسیی لەنێوان هێزەکانی یەکێتیی و پارتییدا، دابەشبون ڕویداو زۆربەی زۆری هێزەکان بەبێ ڕوبەڕوبونەوە کشانەوە [١٣].

لەگەڵ ئەم پاشەکشەیەدا، دانشتیوان بەتایبەتیی پێکهاتەی کوردیی لە کەرکوک، شڵەژانێک و بۆشاییەکی ئەمنیی دروستبوو، تا ئاستی چۆڵکردنی شارەکە لەلایەن پێکهاتەی کوردییەوە لەکەرکوک، کە بەپێی ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان، ڕێژەی ئاوارەبوون گەیشتووەتە (٢٠٠٠٠٠).

دووەم: دروستکردنی سەرکردایەتیی ئەمنیی تازەو دانانی کەسێکی ترلەشوێنی (پارێزگاری پێشوو (دکتۆرنەجمەدین کەریم) دا. بەجێهێشتنی شاری کەرکوک لەلایەن بەشێکی زۆری ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوکەوە لەلیستی برایەتیی کەرکوک، ئەمەیش بەواتای هەڵنەبژاردنی کەسێکی تر لە شوێنی پارێزگاری پێشوو.

سێیەم: لەسەر ئاستی پەیوەندیی حیزبە سیاسییەکانی کوردستان و تێگەیشتنیان بۆ دۆسیەی ئەمنیی شارەکە، پارتی دیموکراتی کوردستان لەبەیاننامەی فەرمیی حیزبەکەیدا لە (٨-١١-٢٠١٧) دا لەبڕگەی یەکەمدا دەڵێت (هێرشی حەشدی شەعبیی و سوپا بۆکەرکوك و ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم لەشەوی(١٦/١٥) ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧، بەهۆی ناپاکیی و دەستکێشیی و ڕێکەوتنی ژێربەژێری چەند کەسێك لەناو حیزبێکی کوردستانییدا، هەروەکو لەبەیانەکانی بەرپرسانی ئەو حیزبە بەڕاشکاویی ئاماژەیانپێکردووە، کە بووە هۆی کارەسات بۆ شاری کەرکوك و چەندین ناوچەی دیکەو تا ئاوارەبوونی دەیان هەزار خێزانی کوردو عەرەب و تورکمان، هەروەها شەهیدو بریندار بوونی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی سڤیل، بەتایبەتیی لەشاری دوزخورماتوو، خانەقین، کەرکوك

---

١٣ د.صدام مرير الجميلي، لماذا تفجر الصراع العراقي - الكردي على كركوك؟، من الانترنيت، موقع مركز المستقبل للأبحاث والدراسات المتقدمة على الرابط الآتي:

https://futureuae.com/ar-AE/Mainpage/Item/3356/

و دەوروبەریان.. ئەوەی، کە بەخوێن و خەباتی چەندین ساڵە بەدەستهاتبوو بە چەند کاتژمێرێک خرایەبەرمەترسیی بەفیڕۆدانەوە، هەرچەندە بەم پیلان و سیاسەتە ناسنامەی ئەو ناوچانە ناگۆڕدرێت و وەکو چۆن سیاسەتی تەعریب لەپێشوودا سەرکەوتوونەبووە، لەمەودوایش سەرکەوتوونابێت) [١٤]. لەبەرانبەردا هەندێک لەسەرکردایەتیی یەکێتیی نیشتمانیی و سەرکردە سەربازییەکانی میحوەرەکانی کەرکوک هاتنەکایەی ئەم دۆخەو بەرپرسیارێتییەکەی دەخاتەئەستۆی پارتی دیموکراتی کوردستان و پێداگرییان لەئەنجامدانی ریفراندۆم لەکەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان [١٥].

چوارەم: لەسەر ئاستی پێکهاتەکانی تری کەرکوک، هێزە تورکمانەکان بەتایبەتیی (بەرەی تورکمانیی) پێشوازییان لەهاتنی سوپای عێراق کردو داوای پێکهێنانی هێزێکی تایبەت بەتورکمان دەکەن بۆ پاراستنیان، ئەمە جگە لەوەی دژ بە گەڕانەوەی هێزی ئاسایش بۆ کەرکوک [١٦]. عەرەبە سوننەکانیش بەگومانەوە مامەڵە لەگەڵ دۆخەکەدا دەکەن و تا ڕادەیەکی زۆر لێکترازاون.

پێنجەم: لەئێستادا دۆخی ئەمنیی کەرکوک لەنێوان ترس و دڵەڕاوکێ و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤدا گوزەردەکات، کۆمیسۆنی باڵای مافەکانی مرۆڤ، سوپاو حەشدی شەعبیی بەپێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ وەسفدەکات [١٧].

شەشەم: فەرمانێکی دیوانیی دەرچووە بۆ پێکهێنانی فەرماندەیی ئۆپراسیۆنەکانی کەرکوک، کە بارەگاکانی لەشاری کەرکوک دەبێت لەجێگەی فەرماندەیی ئۆپراسیۆنەکانی خۆرهەڵاتی دیجلە، کە ئەرکی پاراستنی ئاسایشی پارێزگاکەو سەرپەرشتیکردنی سەرجەم پێکهاتەکانی پارێزگای بۆ پاراستنی هاوڵاتییان لەسەرجەم گەڕەکەکانی شارەکەو دانانی خاڵی پشکنین لەدەروازەکانی و پاراستنی کێڵگە نەوتییەکان و دامەزراوەکانی شاری کەرکوک. سوپا نابێت بێتەناو شارەوە، پۆلیس ئەرکی پاراستنی ئاسایش دەگرێتەئەستۆ، ئامانجی هێزەئەمنییەکان پاراستنی سەرجەم هاوڵاتییانی کەرکوک، کە شاری برایەتیی و ئاشتییە [١٨].

---

١٤ بروانە: سایتی فەرمیی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە ٢٠١٧/١١/٧ لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.kdp.info/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=104725

١٥ بروانە: ڕۆژنامەی ئاژانس،ژمارە٦١، لە ٢٥ـ١٠ـ٢٠١٧.

١٦ تركمان كركوك يرفضون قدوم اي قوات كردية للمحافظة، من الانترنيت، موقع هذا اليوم على الرابط الآتي:
https://hathalyoum.net/articles/1407320

١٧ مفوضية حقوق الانسان: دمار وخراب في كركوك والطوز بفعل عصابات خارقة للقانون، من الانترنيت، موقع هذا اليوم على الرابط الآتي: tps://hathalyoum.net/articles/1405183

١٨ حكومەتی عیراق پیلانێك لە كەركوك جێبەجێدەكات، لە ئینتەرنێت سایتی كورد لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.kurdmedia.co/details.aspx?=hewal&jmare=16720&Jor=1

نۆیەم: هێزەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی هەموو هەوڵێکیان بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنەکانیانە بۆ گەڕانەوەی سوپای عێراق بۆ پێش (٢٠٠٣)، بەڵام هێزەکانی پێشمەرگە بەم داوایەی عێراق ڕازینەبون و داوای ڕێکەوتنێکی تازە دەکەن بەنێوەندگیریی ئەمریکییەکان. بۆیە ئامانج لەگفتوگۆو ڕێکەوتن ئەوەیە، کە ئیدارەی ئەمنیی شارەکە هاوبەش و بەهەماهەنگیی بێت.

باسی سێیەم:
لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن کوردەوە:
(ڕۆڵی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان)

کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی سیاسیی و سەربازیی کورد لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکاکانی نێوان هەولێر و بەغدا لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە لە (١٦ ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧) نەك تەنها گورزێکی کوشندەبوو لە پێگەی سیاسیی و توانای ئابوریی کورد لە عێراق، بەڵکو پاشەکشێیەکی گەورەبوو لە ئامانج و خەونی بەدیهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ. ئەم شکستە چەند پەیوەندیی بە نائامادەگیی لێکدانەوە و دیدی ژیرانە و نەبوونی ستراتیژێکی ڕوون و دیاریکراوی دەسەڵاتدارانی کوردەوە هەبوو لە پاش ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە، ئەوەندەیش دەرئەنجامی سیاسەت و ئامانجی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانی وەك ئێران و تورکیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. لە باسکردنی ئەم ڕەهەندە دەرەکییەی شکستی ١٦ ی ئۆکتۆبەردا دیسانەوە دەبێت ئەوە لەبەرچاوبگیرێت، کە نەزانیی و مامەڵەی کورتبینانەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان، بەتایبەتیی لە بەستن و جێبەجێکردنی پەیوەندیی هەرێمیی و نێودەوڵەتییدا- هۆکاری سەرەکیی دژایەتیکردنی دەسەڵاتی کورد بووە لە ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن هێزە هەرێمییەکانی وەك تورکیا و ئێران و هەروەها پاڵپشتینەکردنی هێزێکی جیهانیی وەك ئەمریکا بووە بۆ هەولێر لە ساتی ڕووبەڕووبونەوەی سەربازیی لەگەڵ هێزە ئەمنییەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی وەك بەشێك لەو هێزانە.

نسکۆی ١٦ ی ئۆکتۆبەر پەیامێکی ڕوون و ئاشکرا لەخۆیدەگرێت بۆ دەسەڵاتداران و هاوڵاتییانی هەرێمی کوردستان: مامەڵەی سیاسیی و ئابوریی و ئەمنیی دەرەکیی لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی حیزبیی و کەسیی بەرتەسك و بە نائامادەگیی بەشدارییپێکردنی خەڵکانی شارەزا و بێلایەن لە دروستکردنی پەیوەندیی و بڕیاری دەرەکیدا و بە بێ بوونی چوارچێوەیەکی دامەزراوەیی و شەرعیی تایبەتمەند، دەرئەنجامەکەی تەنها و تەنها شکستە! لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە چی ڕاڤەی هەڵوێستی توندی تورکیا و ئێران دەکات بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان لە دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە؟ ڕۆڵی ئەم دوو هێزە هەرێمییە چی بووە لە پاشەکشەی سیاسیی و سەربازیی کورددا لە ناوچە جێناکۆکەکان؟ بۆچی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئامادەنەبوو، کە ڕێگریی لە هێرشی حکومەتی عێراقیی بکات بۆسەر کورد لە ناوچە جێناکۆکەکاندا؟ کورد دەبێت چی فێرببێت لەم شکستەوە، بە تایبەتیی لە ڕووی چۆنێتیی مامەڵەکردن لەگەڵ هێز و لایەنە دەرەکییەکاندا؟

یەکەم: تورکیاو هەرێمی کوردستان:

لە نێوان بەرژەوەندیی ئابوریی و ئاسایشی نەتەوەییدا

پێش ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، هاوپەیمانێتییەکی ئابوریی و ئەمنیی و جیۆستراتیژیی تورکیا و هەرێمی کوردستانی پێکەوە دەبەستەوە، بە شێوەیەك، کە دەگوترا هەولێر تاکە هاوپەیمانی ڕاستەقینەی تورکیایە لە ناوچەکەدا[19]. بەڵام لە دوای ٢٥ ی سێپتەمبەر و سوربوونی دەسەڵاتدارانی هەرێم لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە، بە پێچەوانەی داواکاریی ئەنکەرەوە، ئەو هاوپەیمانێتییە گۆڕدرا بۆ دوژمنایەتیی، بەشێوەیەك، کە دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە پشتیوانیی تەواوی هەوڵەکانی حکومەتی عێراقیان کرد بۆ بەدەستهێنانەوەی کۆنترۆڵ بەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەولێر و بەغدادا. پشتیوانیکردنی هەرێمی کوردستان لەلایەن تورکیاوە لە لێکدانەوەی هەڵەی دەسەڵاتدارانی هەرێمەوە سەرچاوەدەگرێت، لێکدانەوەیەك کە لەسەر چەند گریمانەیەکی سەرەکیی بونیادنرابوون سەبارەت بە ڕوانگە و سیاسەتی ئەنکەرە بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان. لە گرنگترین ئەو گریمانانەیش:

- بەرژەوەندیی ئابوریی زاڵبووە بەسەر نیگەرانییەکانی تورکیا بەرانبەر بە ئەگەری دروستبوونی دەوڵەتێکی کوردیی لە باکوری عێراق.

- دژایەتیکردنی پارتی کرێکارانی کوردستان (پەکەکە) لەلایەن دەسەڵاتدارانی هەرێمەوە – بەتایبەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان، کە هەماهەنگیی ئەمنیی دیاری هەبووە لەگەڵ حکومەتی تورکیادا، لەو بارەیەوە - ڕێگر دەبێت لە هەنگاونانی نەرێنیی لەلایەن حکومەتی تورکیاوە بەرانبەر بە هەولێر و هەوڵدانی بۆ جیاکردنەوەی کورد لە عێراق.

- پەیوەندیی حکومەتی هەرێم و تورکیا تاکە گرەنتیی مانەوەی دەسەڵات و نفوزی ئەنکەرەیە لە عێراق، کە بە شێوەیەکی ئاشکرا لەلایەن هێزێکی هەرێمیی وەك ئێرانەوە کۆنترۆڵکراوە. تورکیا توانای دەستبەرداربوونی لە هەرێم نییە، تەنانەت گەر هەولێر هەنگاوبنێت بەرەو سەربەخۆیی. لە ڕوانگەی تورکیاوە، کەرکوك و سەرچاوە نەوتیی و گازییەکانی لە ژێر کۆنترۆڵی کورددا بن، باشترە وەك لە عەرەبی شیعەی عێراقیی، کە لەژێر کۆنترۆڵ و هەژموونی ئێراندان.

- هەرێمی کوردستان (بەتایبەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان) هاوکاری پارتی داد و گەشەپێدان (ئاکەپە) بووە لە کەمکردنەوەی هەڕەشەی ناوخۆیی کوردی تورکیا لە ڕێگەی

19 Fehim Tastekin, ' Turkey, Iran, Iraq in shaky alignment against Iraqi Kurdistan', Al-Monitor, 29/09/2017, available at:
https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/turkey-iran-iraq-alignment-against-iraqi-kurdistan.html

هاندانی کوردی باکوور بۆ هەڵبژاردنی ڕێگای ناتوندوتیژ لە وەرگرتنی مافەکانیان لە ئەنقەرە. هەڵوسوکەوت دژی هەرێمی کوردستان بەرژەوەندییە سیاسیی و ئەمنییەکانی ئاکەپە دەخەنە ژێر مەترسیەوە، بەو پێیەی، کە ئاکەپە پێویستی بە پاڵپشتیی سیاسیی کوردانی باکورە. بە کورتیی، دژایەتیکردنی هەولێر لەلایەن ئەنکەرەوە کوردی باکوور دەکاتە دوژمنی ئاکەپە.

پشتگیریکردنی تەواوی حکومەتی عێراق دژ بە هەرێمی کوردستان و هەڵبژاردنی بێدەنگیی بەرانبەر بە هێرشی هێزە ئەمنییەکانی عێراق - بە پشتیوانیی حەشدی شەعبیی و ڕێبەری دیاری کۆماری ئیسلامیی ئێران- بۆ سەر کەرکوك لەلایەن تورکیاوە، بەڵگەی نادروستیی و ناڕاستیی ئەو گریمانانەی سەرەوە بوون سەبارەت بە ڕوانگە و سیاسەتی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان و هەوڵدانی بۆ سەربەخۆیی لە عێراق. دوور لە تێڕوانینێکی هاوسەنگ بۆ پەیوەندیی لەگەڵ هەرێمی کوردستان و مامەڵەکردنی ئەم هەرێمە وەك یەکەیەکی نادەوڵەتیی، ڕەجەب تەیب ئەردۆگان و سەرکردایەتیی ئاکەپە وەك (برا بچووك) تەماشای دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستانیان کردووە، نەك وەك سەرکردایەتییەکی سەربەخۆ، کە توانای بڕیاردانی هەبێت لەدەرەوەی بەرژەوەندیی و ویست و ئارەزووەکانی ئەنکەرەوە.[٢٠] هەر بۆیە دوابەدوای نیشاندانی جدیەتیی ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، بەرپرسانی ئەنکەرە، لە پێش هەموویانەوە ئەردۆگانی سەرۆك کۆمار- کەوتنە تۆمەتبارکردنی دەسەڵاتدارانی هەرێم، بە تایبەتیی مەسعود بارزانیی سەرۆکی پێشوی هەرێمی کوردستان، بەوەی کە ناپاکییان بەرانبەر بە حکومەتی تورکیا کردووە.

لە ڕوانگەی کاردانەوەی نەرێنیی ئەنکەرەوە بۆ هەنگاونانی هەرێم بەرەو سەربەخۆیی لە عێراق، دەکرێت باس لە چەند دەرئەنجامێك بکەین بۆ تێگەیشتن لە پاڵنەر و بڕیاردەرە سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان:

• یەکەم: قبوڵکردنی قەوارەیەکی بەهێزی کوردیی لە باکوری عێراق (خاوەن ئۆتۆنۆمیی بەرفراوان لە چوارچێوەی عێراقدا، یاخود قەوارەیەکی تەواو سەربەخۆ) لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئەنکەرەوە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە چارەسەرکردنی کێشەی کوردەوە هەیە لە تورکیا.

لە ڕوانگەی ئەم خاڵەی سەرەوە، هەنگاونان بەرەو سەربەخۆیی لەلایەن هەرێمی کوردستانەوە، کە لەڕووی ئابوریی و داراییەوە پشتی بە نیازپاکیی تورکیا بەستووە – ڕێگەدان بە هەناردەکردنی نەوتی هەرێم بە خاکی تورکیادا و بەردەوامیی ئاڵوگۆڕی بازرگانیی نێوان تورکیا و باشوری کوردستان، هەڵەیەکی کوشندە بوو بەو پێیەی، کە

20 Alireza Nader, Larry Hanauer, Brenna Allen, Ali G. Scotten, 'The Regional Implications of an Independent Kurdistan', RAND, 2015, available at:
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1452/RAND_RR1452.pdf

دەسـەڵاتدارانی هەرێـم بـە تەواویـی بەئاگابـوون لەپەککەوتنـی پرۆسـەی ئاشـتیی لـە تورکیـا و گەڕانـەوەی ئاکەپـە بـۆ بەکارهێنانـی توندوتیژیـی لـە مامەڵەکـردن لەگـەڵ دۆزی کـورد لـە باکـوور. تێروانینـی دەسـەڵاتدارانی ئەنکـەرە بـۆ کـورد و ئامانجـی بەدەسـتهێنانی مافەکانـی وەك هەرێمـەیەکی وجودیـی بـۆ ئاسایشـی نەتەوەیـی تورکیـا توندتربـوو، لـەدوای بـە ئاگابونیـان لـە جدیەتـی حکومەتـی هەرێـم بـۆ ئەنجامدانـی ڕیفراندۆمـی سـەربەخۆیی، کـە بـە بۆچوونـی ئەنکـەرە کوردانـی باکـوور زیاتـر هانـدەدات بـۆ دروسـتکردنی فشـار لەسـەر حکومەتـی تورکیـا بـۆ گەیشـتن بـە مافـە نەتەوایەتییەکانیـان.

دەبـوو دەسـەڵاتدارانی هەرێـم لـەوە تێبگەشـتنایە، کـە بەرفراوانبوونـی دەسـەڵاتی کـورد لـە ڕۆژئـاوا بـە سـەرکردایەتیی پارتـی یەکێتـی دیموکـرات و یەکینەکانـی پاراسـتنی گـەل (یەپەگـە)، کـە پەیوەندیـی ڕاسـتەوخۆیان بـە پەکەکـەوە هەیـە، تورکیـای زیاتـر نیگەرانکـرد لـە مەترسـیی و هەڕەشـەی کوردیـی بـۆ سـەر ئاسایشـی نەتەوەیـی تورکیـا [21]. ئەمـە لـە کاتێکـدا، کـە ئـەردۆگان لـە پێنـاو دەسـکەوتی سیاسـیی ناوخۆییـدا ئامادەبـوو کرانـەوەی سیاسـیی بەرانبـەر بـە کـوردی باکـوور کۆتاییپێهێنێـت و بگەڕێتـەوە بـۆ پەیڕەوکردنـی سیاسـەتی نکوڵیکردنـی کـورد، هەروەهـا گرتـن و بەندکردنـی چالاکـەوان و پەرلەمانتارانـی کـورد لـە باکـوور [22]. نەبوونـی هەنـگاوی جدیـی بـۆ چارەسـەری دۆزی کـورد لـە تورکیـا نیشـانەی ئامادەنەبوونـی دەسـەڵاتدارانی ئەنکەرەبـوو بـۆ قبوڵکردنـی ئەنجامدانـی ڕیفراندۆمـی سـەربەخۆیی لەلایـەن هەرێمـەوە.

• دووەم: قبوڵکردنـی دەسـەڵاتدارانی ئەنکـەرە بـۆ مامەڵەکردنـی ئابوریـی لەگـەڵ هەرێمـی کوردسـتان و بەسـتنی پەیوەندیـی دیپلۆماسـیی و ئەمنیـی لەگەڵیـدا لەسـەر بنەمـای بیرکردنـەوەی پراگماتیـی ئـەردۆگان بـوو بـە جۆرێـك، کـە لـەم پەیوەندییـەدا تورکیـا بـە شـێوەیەکی ناهاوسـەنگ هـەم قازانجـی ئابوریـی و ئەمنیـی گـەورە بەدەسـتدەهێنێت و هـەم ڕێگریـی لـە سـەرهەڵدانی دەوڵەتێکـی کوردیـی سـەربەخۆ دەکات، کـە ببێتـە هاندەرێـك بـۆ کوردەکانـی باکـوور و دواتـر بەرژەوەندییـە ئەمنییەکانـی تورکیـا بخاتـە ژێـر مەترسـیەوە.

لەگـەڵ ئـەوەی تورکیـا قازانجی ئابوریی گەورەی لە پەیوەندیی_بەسـتندا لەگەڵ هەرێم بەدەسـتدەهێنا، بەتایبەتـی لـە هەنـاردەی نەوتـدا لـە ڕێگـەی تورکیـاوە – بـەڵام ئـەم جـۆرە مامەڵەیـە نەگەیشـتە ئاسـتی «پشتبەسـتن بەیەکتریـی ئابوریـی»، بەجۆرێـك کە تورکیـا نەتوانێـت ڕوبـەڕوی هەنگاوەکانی دەسـەڵاتدارانی هەرێـم ببێتـەوە سـەبارەت بـە ڕیفراندۆمی سـەربەخۆیی.

---

21 Akin Unver, Turkey and the Kurds, Charting the end of a peace process', Financial Times, 25/05/2016, available at: https://www.ft.com/content/9f06f0cc-1b85-11e6-b286-cddde55ca122

22 Reuters Staff, 'Turkey draws Western condemnation over arrest of Kurdish lawmakers', Reuters, 04, 11, 2016, available at: http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-kurds/turkey-draws-western-condemnation-over-arrest-of-kurdish-lawmakers-idUSKBN12Y2XA?il=0a

پشتبەستن بەیەکتریی ئابوریی کاتێك ڕێگرەبوو لە ڕەتکردنەوەی تورکیا بۆ ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، کە ئەو دەسەڵاتەی لە تورکیا حوکمدەکات دەسەڵاتێکی دیموکراتیی بوایە بە شێوەیەك، کە هاوڵاتییانی تورکیا (بەتایبەتیی کورد) توانای دروستکردنی کاریگەرییان هەبوایە لە سەر بریارە دەرەکییەکانی دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە. وەك مێژووی حوکمکردنیان لە (٢٠٠٢) وەوە دەریخستووە، ئەردۆگان و ئاکەپە دەسەڵاتخوازن و پابەندی هیچ بنەما و پرەنسیپێکی دیموکراسیی نین لە مامەڵەی دەرەکیدا، هەربۆیە لە ماوەیەکی کورتدا لە دەوڵەتێکی هاوپەیمانەوە بوونە سەرسەختترین دوژمن و نەیار و ڕێگر لەبەردەم هەنگاوی سەربەخۆیی کورددا. وەك لە گوتارەکانیاندا دەرکەوت، ئەردۆگان و سەرکردەکانی ئاکەپە وەك دەسەڵاتی سەربازیی کەمالیستی پێشوو باسیان لە کەرکوك کرد وەك شارێکی تورکمانیی، کە بە هیچ شێوەیەك کورد مافی کۆنترۆڵکردنی ئەو شارەی نییە. هاوشێوەی کەمالیستە نەتەوە پەرستەکانی تورکیا، سەرکردایەتیی ئاکەپە پێیوایە، کە کەرکوك توانای هەرێمی کوردستان بۆ بوون بە دەوڵەت زیاتر دەکات، بەو شێوەیەیش نایانەوێت ددان بە کوردی_بوونی ئەو شارەدا بنێن.

• سێیەم: تەنانەت ئەگەر سیاسەتی بەغدا کۆنترۆڵکرابێت لەلایەن ئێرانەوە (ڕکابەرێکی تورکیا بۆ هەرێم لە ناوچەکەدا) ئەوە ئەنکەرە ئامادە نییە قەرەبووی ئەو دەسەڵاتە بەهێزەی ئێران لە عێراق بکاتەوە لە ڕێگەی پەیوەندیی لەگەڵ هەرێمی کوردستان و دداننان بە سەربەخۆیی (یاخود هەنگاونان بەرەو سەربەخۆیی) کورددا لە عێراق. هاریکاریی تەواوی تورکیا لەگەڵ ئێران و بەغداد باشترین بەڵگەی ئەوەبوو، کە تورکیا مامەڵکردنی لەگەڵ «کوردی سوننەی هاومەزهەب»ی پێ باشتر نییە لە عەرەب و فارسی شیعەی ئێرانیی. لەبەرچاوگرتنی فاکتەرە ئەمنیی و جیۆسیاسییەکان زاڵترە بەسەر فاکتەرە ئایینیی و مەزهەبییەکان لە بریاردانی دەرەکیی تورکیادا، بەدەر لەوەی کە کێ دەسەڵاتی سیاسیی بەدەستەوەیە لە ئەنکەرە.

تورکیا سیاسەتێکی ڕوون و ئاشکراو جێگیری نەبووە بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان و عێراق، هەر ئەم نەبوونی دیدە دەسەڵاتدارانی تورکیا دەخاتە ناکۆکیی لەگەڵ پێکهاتە سەرەکییەکانی عێراق بە کورد و عەرەبەوە. نزیکبوونەوەی تورکیا لە هەڵوێستی هەرێم دەسەڵاتدارانی تورکیای توشی گرفت کرد لەگەڵ بەغدا، بە تایبەتیی بەهۆی هەناردەکردنی نەوتی هەرێمەوە بە بێ ڕەزامەندیی بەغداد و هەروەها بەهۆی بوونی سەربازیی تورکیا لەسەر خاکی هەرێم. بە پێچەوانەیشەوە، تورکیا لە ماوەیەکی کورتدا هەڵوێستی لە بەرانبەر هەرێم گۆڕی و بووە هاوپەیمانی بەغدا دژ بە سیاسەتەکانی دەسەڵاتدارانی هەولێر. تورکیا بەرژەوەندیی بەردەوامی ئەمنیی و ئابوریی و جیۆستراتیژیی هەیە لە عێراق و ئامادەیە هاوپەیمانێتییەکانی لە ماوەیەکی کورتدا بگۆڕێت لە پێناو بەدیهێنانی ئەو بەرژەوەندییانە. دەکرێت لە داهاتوودا تورکیا لەسەر ئەم تەوەرانە کاربکات لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجە ئەمنیی و ئابورییەکانی لە عێراقدا:

١- پەراوێزخستنی هەرێمی کوردستان لەڕێگەی بچوککردنەوەی دەسەڵاتە ئابوری و سیاسییەکانی لە عێراقدا. پشتگیریکردنی حکومەتی عێراق بۆ کۆنترۆڵکردنەوەی بیرە نەوتەکانی کەرکوك و خاڵە سنورییەکانی نێوان هەرێم و تورکیا، بەشێکن لەم ئامانجەی تورکیا. کردنەوەی خاڵێکی سنوریی بەدەر لە ئیبراهیم خەلیل لەگەڵ تورکیا، کە بە تەواویی لەژێر کۆنترۆڵی حکومەتی ناوەندیدا بێت، دۆزینەوەی جێگرەوەیە بۆ قۆرخکردنی سنوری فەرمیی عێراق - تورکیا لەلایەن هەرێمەوە. سەرکەوتن لەم کارەدا، واتە لێسەندنەوەی هەموو دەسەڵات و کارتێکی فشار لەدەست کورد بەرانبەر بە عێراق و تورکیا و چۆکپێدادانی لەبەردەم بەغداد و ئەنکەرەدا. بەم کارە تورکیا گرەنتیی بەرژەوەندییە نەوتیی و ئابورییەکانیشی لە عێراق دەکات و ئەم هەڵوێستەی تورکیا نەبووەتە هۆی ئەوەی، کە حکومەتی عێراقی هەناردەی نەوتی هەرێم و کەرکوك لەڕێگەی تورکیاوە ڕابگرێت.

٢- بەکارهێنانی هێزی سەربازیی لە ناو سنورەکانی هەرێم لە پێناو لێدان و کەمکردنەوەی هەڕەشەی پەکەکە. بۆ ئەم مەبەستەیش تورکیا داوای هاوکاریی ئێران و بەغداد دەکات بەپێی ئەو ڕێکەوتنانەی، کە پێشتر هەن لە بواری هاریکاریی سەربازیی و ئەمنیی سەر سنوور.

٣- دوبارە بەکارهێنانەوەی کارتی تورکمانیی لە پێناو دروستکردنی فشار لەسەر حکومەتی عێراق بۆ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابورییەکانی تورکیا لە عێراق، بە تایبەتیی کەرکوك و موسڵ. بانگهێشتکردنی نوێنەرانی تورکمانەکانی کەرکوك و تەلەعفەر بۆ ئەنکەرە بەشێکن لەم سیاسەتەی تورکیا لە عێراق.

٤- بتەوکردنی پەیوەندیی لەگەڵ سوننەکانی عێراق لە پێناو بەهێزکردنی پێگەی سیاسیی تورکیا بەرانبەر بە ئێران لە عێراقدا.

دووەم: وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو هەرێمی کوردستان:

کۆتایی هاوپەیمانێتیی ئەمریکیی - کوردیی لە عێراق؟

کۆنترۆڵکردنی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی دیکە لەلایەن هێزە ئەمنییەکانی عێراقەوە بە بەشداریی بەرچاوی حەشدی شەعبیی و بە ڕێنمایی ئێران (ڕکابەری سەرەکیی ئەمریکا لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست) نەبووە هۆکاری دەستتێوەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ململانێکەدا لە بەرژەوەندیی هەرێمی کوردستان و هێزەکانی پێشمەرگە. نائامادەگیی ڕۆڵی ئەمریکا، کە بە هاوپەیمانی کورد لە ڕوی سەربازیی و سیاسییەوە لە عێراق و ناوچەکە هەژماردەکرێت، بووە جێگەی سەرسورمانی نەك تەنها دەسەڵاتدارانی کورد، بەڵکو هەندێك لە چاودێرە نێودەوڵەتییەکان، بە تایبەتیی لە کاتێکدا، کە سەرکەوتنی بەغدا لە کۆنترۆڵکردنەوەی ئەو ناوچانە بە پاڵپشتیی هێزە عێراقییەکانی سەر بە ئێران بوون. لە ڕوانگەی هەندێك چاودێرەوە ڕوداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەر و ڕۆژانی دواتر سەرکەوتن بوو بۆ ئێران بەسەر

هاوپەیمانێکی ئەمریکیی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەراست و عێراقدا، بێدەنگیی ئەمریکایش لەو بارەیەوە نیشانەی ڕازیبوونی واشینتۆن بوو بە چەسپاندنی تەواوی هەیمەنەی ئێرانیی بەسەر عێراقدا [٢٣].

ئایا پاڵپشتینەکردنی هەرێم لە هەنگاوی جێبەجێکردنی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی و هەوڵدان بۆ دەستبەردارنەبوون لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر لەلایەن ئەمریکاوە ناپاکیی بوو لە کورد، لە کاتێکدا پێشمەرگە بەشداریی بەرچاوی هەبوو لە تێکشکاندنی داعش لە عێراق بە هاوکاریی هێزی هاوپەیمانان؟ حکومەتی ئەمریکا هەوڵی تەواوی خۆی دا تا بەرپرسانی هەرێم ڕیفراندۆم ئەنجامنەدەن و هۆشدارییان پێدان، کە پێناچێت هەولێر بە تەنها بتوانێت ڕووبەڕوی بەرهەڵستکاریی ئێرانیی-تورکیی-عێراقیی ببێتەوە. لە ڕوانگەی ئەمریکاوە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە کاتێکی نەگونجاودا بڕیاری لەسەر دراوە و پشتگیریی نێودەوڵەتیی نابێت (ڕەتکردنەوەی ڕیفراندۆم و جەختکردنەوە لە پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتییەوە بەڵگەی نەبوونی ئەم پشتگیرییە بوو) و ئەمەیش ئاماژەیەکی ڕوون بوو بۆ ئەوەی، کە ئەمریکا سووردەبێت لەسەر پەیڕەوکردنی سیاسەتی پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق.

لە ڕوانگەی بەشێکی زۆر لە ئەمریکییەکانەوە، هەرێمی کوردستان هاوپەیمانێکی گرنگی ئەمریکایەو شایەنی هاوکاریکردن و پشتوانییە، بەڵام نەك بۆ سەربەخۆیی. بە پێی ئەم بۆچوونە، دروستکردنی زۆنی دژە فڕین لە دوای ساڵی ١٩٩١ و پاڵپشتیکردنی کورد و چەسپاندنی ئۆتۆنۆمیی هەرێمی کوردستان لە دەستووری عێراقدا و هەروەها هاوکاریکردنی هێزی پێشمەرگە لە شەڕی دژی داعشدا بەڵگەی ئەوەن، کە واشنتۆن وەك هاوپەیمان لەگەڵ کورد مامەڵەیکردووە و هەڵوێستی حکومەتی ئەمریکا هەر بەو شێوەیەیش دەمێنێتەوە [٢٤]. ئەمریکییەکان دان بە ڕەوایەتیی مافی کورد بۆ سەربەخۆیی دەنێن، بەڵام ئەوەیش دەزانن، کە پاڵپشتیکردنی دروستبوونی دەوڵەت کوردیی لە عێراق بەرژەوەندییە ستراتیژییەکانی ئەمریکا دەخاتە ژێر مەترسییەوە.

ئەمریکا ناتوانێت واز لە تورکیا بهێنێت، کە ئەندامی هاوپەیمانیی نێودەوڵەتیی ستراتیژیی ناتۆیە. بوونی پێگەی سەربازیی ئەمریکیی لە تورکیا گرنگە بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگیی ستراتیژی لەسەر ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. هەروەها ئەمریکا بەرژەوەندیی لە هێشتنەوەی پەیوەندیی ئاسایی هەیە لەگەڵ حکومەتی ناوەندیی عێراق و چەندین وڵاتی عەرەبیی لە ناوچەکەدا. پاڵپشتیکردنی ئەمریکا بۆ دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان نەك تەنها دەبێتە هۆکاری لەدەستدانی

---

23 Michael Weiss, ' How America Sided with Iran Over the Iraqi Kurds', CNN,24/10/2017, available at:

http://edition.cnn.com/2017/10/24/opinions/how-america-sided-with-iran-over-iraqs-kurds-weiss/index.html

24 Michael Young, 'Did Barzani Overplay His Hand by Organizing a Kurdish Referendum?', Carnegie Middle East, 26/10/2017, available at:http://carnegie-mec.org/diwan/73517

بەغدا و چەند وڵاتێکی عەرەبیی، بەڵکو ڕای گشتیی عەرەبییش لە ئەمریکا تووڕەدەکات [٢٥].

هەرچەندە ئەمریکا نیازی سنووردارکردنی دەسەڵاتی بەربڵاوی ئێرانی لە عێراق و ناوچەکەدا هەیە، پشتوانیکردنی کورد بۆ لەدەستنەدانی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان لە ڕوانگەی ئەمریکاوە نەدەبووە هۆی کەمکردنەوەی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق لە ڕوانگەی حکومەتی ئەمریکاوە. بگرە بە پێچەوانەوە، گەر ئەمریکا دەستێوەردانی سەربازیی بکردایە لە ١٦ ی ئۆکتۆبەر بۆ پشتیوانیی کورد و لە دژی هێزە ئەمنییەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی، ئەوە ئەگەری ئەوە هەبوو کە تەواوی دەسەڵاتداران و هاوڵاتییە عەرەبەکانی عێراقی بە تەواویی بکردایەتە پشتیوانی تاران و بەو شێوەیەیش ئێران دەبووە «ڕزگارکەر» ی عێراق و ئەمریکییەکان وەك دەستدرێژیکار تەماشادەکران.

پێناچێت ئەمریکا دەستبەرداری هەرێمی کوردستان ببێت لە داهاتوودا و دەکرێت سیاسەتی واشینتۆن لە داهاتوودا لە چوارچێوەی ئەم خاڵانەدا بێت:

١- بەردەوامیی کارکردن بۆ ڕیشەکێشکردنی داعش لە عێراق، بەو پێیەیش بەردەوامیی بە هاوکارییە ئەمنیی و سەربازییەکانی بۆ هێزی پێشمەرگە دەدات. جەنگان دژی تیرۆریزم ڕەهەندێکی سەرەکیی ستراتیژی ئەمریکایە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا و بەردەوامیی هاریکاریکردن لەگەڵ کورد لەو بارەیەوە گرنگیی تایبەتیی هەیە بۆ واشینتۆن.

٢- پاڵپشتیکردنی حەیدەر عەبادیی (سەرۆك وەزیرانی ئێستای عێراق) بۆ بەدەستهێنانەوەی پۆستی سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران بۆ چوارساڵی داهاتوو. عەبادیی وای نیشانداوە، کە دەتوانێت دوور لە ئەجێندای ئێرانیی لە عێراق کاربکات و بەو شێوەیەیش پشتگیریی واشینتۆن بۆ سەرۆك وەزیران بە ئامانجە بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی ئێران و هاوپەیمانەکانی لە عێراق لە ماوەی چوار ساڵی داهاتوودا. ئەمریکییەکان دەیانەوێت کورد لە چوارچێوەی عێراقدا بمێنێتەوە و کاری پەرلەمانیی و سیاسیی کوردەکان بە ئامانج بێت بۆ بتەوکردنی دەسەڵاتی حکومەتێکی مەدەنیی دوور لە دەسەڵاتی ئێران و هاوپەیمانەکانی لە عێراقدا.

٣- هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوان هەرێم و بەغدا بە شێوەیەکی ئاشتییانە. لە ڕوانگەی ئەمریکییەکانەوە ناکرێت کەرکوك و ناوچە دابراوەکان بە شێوەی سەربازیی چارەسەری کۆتاییان بۆ بدۆزرێتەوە، دەبێت لەڕێگەی گفتوگۆو دەستورەوە چارەسەربکرێن. پاڵپشتیی ئەمریکا بۆ کورد لەم بارەیەوە وابەستەی ڕێکخستنەوەی دەسەڵاتی سیاسییە لە هەرێم بەشێوەیەکی دیموکراسییانە و دوور لە بەرژەوەندیی کەسیی و حیزبیی.

25 John GlaserChristopher A. Preble, 'The Plight of the Iraqi Kurds Poses a Difficult U.S. Foreign Policy Challenge', National Interest, 21/10/2017, available at: http://nationalinterest.org/feature/the-plight-the-iraqi-kurds-poses-difficult-us-foreign-policy-22838

سـوودوەرگرتن لـە هاوپەیمانێکـی گرنگـی وەك ئەمریـکا پێویسـتی بـە گۆڕانکاریـی ڕیشـەیی هەیـە لـە دەسـەڵاتی هەرێمـی کوردسـتاندا لـە ڕووی عەقڵیـەت و کەسـایەتی و بیروبـاوەڕەوە. جێبەجێکردنـی پەوەندییـە دەرەکییـەکان لەلایـەن دەسـتەبژێری فەرمانـڕەوای ئێسـتای کوردسـتانەوە پێناچێـت ببێتـە هـۆی پاراسـتن و پەرەپێدانـی بەرژەوەندییەکانـی کـورد لـە عێـراق.

باسی چوارەم:
بایەخی کەرکوک بۆ ئێران

یەکەم: گرنگیی جیۆسیاسیی کەرکوک لای ئێران:

هەر لە دروستبوونی عێراقەوە کەرکوک ڕەهەندێکی جیۆسیاسیی گرنگی بەخشیە ئارەزووی ناوەندگەرایی حکومەتەکانی عێراق، هەروەها گرنگییەکی تایبەتی بۆ ئێران و تورکیا لەلایەک و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیی لەلایەکی ترەوە هەبوو. بەڵام ئێستا ڕەهەندی جیۆئابوورییەکەی کاریگەریی زیاتری لەسەرجێهێشتووە و تەنها لەسەر ئاستی پایتەخت و ئەکتەرە دەوڵەتییەکان نەوەستاوە، هێز و ئەکتەری نادەوڵەتیی و گروپە ئابوریی و سیاسییەکانیش جێکەوتەی خۆیان لەسەر کەرکوک جێدەهێڵن و کەرکوکێش کارتێکەرێکی گرنگ و سەرەکییە لە هێزبەخشین بەو لایەن و پایتەخت و جەمسەرانە.

پرسیارە سەرەکییەکانی ئەم باسە بریتین لەوەی، کە کەرکوک چ ڕۆڵێک بۆ ئێران دەگێڕێت؟ کوردستان بە کەرکوکی جیۆپۆلەتیک و جیۆئیکۆنۆمییەوە گەر لای هەولێر بێت، ئێران چی لەدەستدەدات؟ گەر لای بەغدا بێت چی لە کوردستان و بەغدا بۆ ئێران مسۆگەردەکات؟

دروستبوونی عێراق ۱۹۲۰ و لە ڕژێمی پاشایەتییەوە تا کۆمارییەکان و دواهەمینیان ڕژێمی بەعس، بەغداد پایتەختێکی دڵخوازی ئێران نەبووە تا وەک هاوبەشێکی سیاسیی و ئابوریی و ستراتیژی هەڵیبژێرێت، بە پێچەوانەوە هەمیشە نەیارەکانی (لەناویاندا کوردەئۆپۆزسیۆنەکانی هەردوولا) یەکتریان وەک کارتی یەکلاکردنەوەی ململانێکان و بەرژەوەندییەکانیان بەکارهێناوە[٢٦].

تەنها ۱۳ساڵێک دەبێت، کە نەک حکومەتێکی هەماهەنگ و دراوسێیەکی باش بۆ تاران، بگرە هاوبەشێک و تەواوکاری پرۆژەی «ئێرانی ئیسلامیی» لە بەغدا دروستبووە، هەڵبەت ئەمەیش بە هەماهەنگیی کوردە نەیارەکانی پێشوی بەعس و هاوپەیمانە شیعەکانی عێراق بەدیهات.

بە درێژایی سەردەمی حوکمڕانیی بەعس لە عێراق و بە تایبەت لە شەڕی هەشت_ساڵەوە (۱۹۸۰-۱۹۸۸ز) ئێران کوردەکانی وەک دۆستێکی نزیک و هاوپەیمانێک لەهەمبەر لاوازکردنی بەغدادا هەڵبژارد و ڕاستەوخۆ چ لەسەردەمی شاخ و چ لەسەردەمی ئەزموونی هەرێمی کوردستان تا ۲۰۰۳ مامەڵەی لەگەڵ کوردەکاندا لەچوارچێوەی ستراتیژی دوولایەنەی ئێران-کوردستانی عێراقدا ڕێکخست. لە ناو ئەو ستراتیژەدا حکومەتی ئێران نەک کەرکوکی بەلای بەعسدا نەخستووە، بەڵکو بە هاوبەشیی لەگەڵ هێزی پێشمەرگەدا (یەکێتیی) لە ئانی جەنگی هەشت_ساڵەدا هێرشێکی هاوبەشیان بۆ شاری کەرکوک ڕێکخست. واتە دۆستی ڕاستەوخۆ و بێپێچی ئێران لەناوچەکەدا، کوردەکان بوون. ئەگەرچی هێزە شیعەکانی

---

٢٦ حبیب الله ابوالحسن شیرازی و کامران طارمی، نقش گروه های معارض در روابط ایران و عراق(۱۳۷۸-۱۳۷۵)،چاپ اول، (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸٤)، ص۲۹۳-۲۹۹.

وەک حیزبی دەعوە و ئەنجومەنی باڵای ئیسلامیی عێراقیش بوونیان هەبوو، بەڵام هیچ لە نزیکایەتیی کوردەکانی لە چوارچێوەی ستراتیژی شۆڕشی ئیسلامیی ئێراندا کەمنەکردەوە. لە سەردەمێکیشدا کە دنیای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا پشتی لە شۆڕشی ئیسلامیی ئێران کردبوو، کوردەکان (چەپ و نەتەوەیی و ئیسلامیی) پێچەوانەی دنیا، ڕویان لە ئێران کرد.

بەڵام لە دوای باڵادەستیی شیعەکانی لایەنگری ئێران لە عێراق، ئیتر گۆڕاوێکی تری سیاسەتی ئێران بەرانبەر کوردستان و کەرکوک هاتە ئاراوە، کە بەغدادی لایەنگری ئێرانە نەک دژ. هاوکێشەکان گۆڕان، حکومەتێکی مەیل-شیعە لە بەغدا پێکهات و گۆڕانێکی ستراتیژیی بەسەر پەیوەندیی کورد و ئێراندا هات. ئێران کوردەکانی وەک کارتێک لەبری بەکارهێنانیان بۆ لێدان و لاوازکردنی بەغدا نەک بەکارنەهێنا، بگرە بەپێچەوانەوە بۆ تەواوکاریی و پاڵپشتیی بەغدای نوێ بەکارهێنا و سەرجەم پەیوەندییەکانی خۆی لەسەر ئەم ستراتیژە نوێیە خستەکار: سراتیژی ئێران و کورد و شیعەکان لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتووی هاوپەیمانی ئێراندا.

تاران لە عێراقی نوێدا لەبری بەکارهێنانی کورد بۆ لاوازکردنی بەغدا و پاراستنی ڕاستەوخۆی بەرژەوەندیەکانی خۆی لە کوردستان و کەرکوک وەک ١٩٦٨، ١٩٧٤، سەردەمی جەنگی هەشت_ساڵە و پاش ڕاپەرینی ١٩٩١، کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ هێزە ناوچەییەکانی سلێمانیی و هەڵەبجەدا دەهاتەپێش و کاریدەکرد، ئیتر لە ڕێی دیدگای دروستکردنی بەغدایەکی بەهێزی مەیل-شیعەوە هەنگاوەکانی خۆی بۆ پشتیوانیی یان پشتێکردنی لەگەڵ هەرێمدا گرتووەتەبەر.

دە ساڵێک زیاترە بەرژەوەندییەکان و قووڵاییە ستراتیژیەکانی تاران و بەغدا بەرانبەر کوردستان و کەرکوک بە تایبەتیی تەریبن و هەماهەنگیی وردیان لەسەرکراوە.

بۆ تێگەیشتن لە ڕوداوەکانی ئەم دواییەی پەیوەست بە ئێران و هەولێرەوە، لە چۆنێتیی مامەڵەکردنی تاران لەگەڵ دۆسێی کەرکوک و پەراوێزخستنی کورد لەوشارەدا پێویستدەکات لەو ستراتیژەوە لێبڕوانرێت.

ئێران لەوە تێگەیشتووە کە عێراق بێ کورد ئەو عێراقە دڵخوازەی نابێت، کە دەیەوێت، بۆیە سیناریۆیەکی دووباڵیی لەبەرچاو گرتووە:

١. نایەوێت هەولێرێکی وا بسازێت، کە پێویستی بە بەغداد و تاران نەمێنێت و ببێتە فاکتەرێکیش بۆ هاندانی کوردانی ناو ئێران و ئارەزووی شۆڕش و سەربەخۆخوازیی ئاسایشی بخاتە مەترسییەوە.

٢. نە هەرێم هێندەیش لاواز بێت نەتوانێت هاوکاربێت بۆ سازاندنی عێراقێکی هاوپەیمان و هاومەزهەبی تاران.

دیارە بە خستنەسەری کەرکوک بۆ هەولێر ئەوەی یەکەم ڕوودەدات و بە لێکردنەوەی کەرکوک لە هەولێر دووەمیان ڕوودەدات.

دووەم: لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە بۆ ئێران چی دەگەیەنێت؟

ئەگەرچی حکومەتێکی ناوەندی (بە فۆرمەکەی سەردەمی بەعسەوە) بوونی نەماوە تا فاکتەری جیۆسیاسیی وەک تاکەفاکتەری ئابوریی لەپێناو سەروەریی دەسەڵاتی ناوەنددا هەژمونی بەسەر پەیوەندییە دەوڵەتییەکاندا جێبهێڵێت، ئێستا زیاتر هەژموونی جیۆئیکۆنۆمیی کەرکوک وەک فاکتەرێک باڵی بەسەر ئاراستەی ڕووداوەکانی عێراق و ناوخۆی کوردستان و ناوچەکەدا کێشاوە. هێزە ناوچەییەکانی عێراق چ لە کوردستان، چ لە عێراق لە ڕوی بەرژەوەندیی ئابوریی، بازاڕی جیهانیی و ڕۆڵی لە پێگەی ئابوریی ئەواندا، ئیدارەی ململانێکانی خۆیان لە ناو کەرکوک و لەبارەی کەرکوکەوە بە جیا و پێکیشەوە دەکەن.

جیۆپۆلەتیک و جیۆئیکۆنۆمیی کەرکوک چ لە سەردەمی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق و چ لە ئێستای فیدراڵ و پڕململانێدا گرنگیی خۆی لەدەستنەداوە، ئەو هۆکارەیش بووە، کە شکستی بە سەرجەم دانوستاندنەکانی نێوان جوڵانەوەی سیاسیی کورد لە نیوسەدەی ڕابوردودا هێناوە، لە ئێستایشدا دیسانەوە لە چوارچێوەی مادەی (١٤٠) دا گرنگیی کەرکوکە و ڕۆڵە ئابورییەکەی، کە ڕێگری لە گەیشتنە ڕێکەوتنێکی شکۆمەندانەی هەولێر و بەغدا کردووە.

شوێنی جوگرافیی، شێوەی زەویی، تۆبۆگرافیا، فراوانیی، سەرچاوەکانی ئاو، سەرچاوە سروشتییەکان و وزەی ئەو شارە لە کۆنەوە بارێکی جیۆسیاسیی داوەتە کەرکوک و لە پارێزگاکانی دیکەی عێراقی جیاکردووەتەوە، دۆزینەوەی نەوتیش جیا لە ڕەهەندە بازرگانییە دێرینەکەی لە سەردەمی عوسمانیدا، بووە شادەمارێکی ئابوریی عێراق و جێ تەماحی دراوسێکان و ئامانجی ئابوریی جوڵانەوەی سیاسیی کوردستان[٢٧]. هێندە بەسە کە بزانرێت سامانی نەوتی کەرکوک بوو وایکرد ویلایەتی موسڵ بخرێتە سەر عێراق تا عێراقێکی بەهێز لەبەردەم دراوسێکانیدا لە ڕوی ئابورییەوە بتوانێت سەربەخۆییەکی هەبێت[٢٨].

کەرکوک لە چوارچێوەی هەرێمی کوردستاندا بۆ ئێستای سیاسەتی گشتیی ئێران بەو واتایە دێت، کە لێکردنەوەی کەرکوک یەکسانە بە لاوازکردنی بەغدا لە ڕوی جیۆپۆلەتیک و جیۆئیکۆنۆمییەوە، بە پێچەوانەیشەوە هەولێرێکی بەهێز و بێمنەت بە تاران و بەغدا پێکدێت و دەبێتە لانکەی هاندانی کوردانی ئێران و «دوژمنە دێرینەکانی وەک ئیسرائیل و ئەمریکا» دەکاتە دراوسێیەکی ئاژاوەگێڕ بۆ ئاسایشی نەتەوەیی تاران.

هەولێر بە کەرکوکەوە، بۆ ئێران واتە لاوازکردنی عێراقێکی شیعە و قوتبوونەوە کیانێکی ناشیعی و نائێرانیی، کە بە وتەی هەندێک ناوەندی سیاسیی و سەربازیی ئێران دەکاتە ئیسرائیلێکی دووەم. لە ئایندەیشدا ململانێی ئەم دوو هێزە (کورد و شیعە) واتە لاوازکردنی هەژمونی ئێران.

---

٢٧ امینحسینی، ناسیونالیزم کرد و تاثیر آن بر موضع گیری ترکیه در قبال ژئوئلتیک کرکوک, پایان نامه ای کارشناسی ارشد ڕوابط بین الملل،(تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه،١٣٩٢)، ص٤٣.

٢٨ مجموعه من الكتاب و الباحثين، كركوك مدينة القوميات المتآخية، ط ١. (اربيل: دار آراس، ٢٠٠٩)، ص١٠٥.

چونکە لە ئەگەری لکاندنی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمەوە، ڕووبەری هەرێم دەبێتە دووهێندە و زیاتریش، واتە لە ٤٠٠٠٠٠ کم٢ بۆ ٨٥٠٠٠٠کم٢ ، ئەمەیش بەمانای گەیشتنە بە گەنجینەیەکی بەهێزی وزە و ئاو و خاک، واتە جێگیرکردنی ئابورییەکی سەربەخۆ. هەروەک چۆن زیادکردنی دانیشتوانی کوردستانیشی لێدەکەوێتەوە، کە لە ٥٥٠٠٠٠٠ کەسەوە بۆ ٦٥٠٠٠٠٠ کەس دانیشتوانەکەی زیاددەکات [٢٩].

ئەمەیش دەرئەنجامی ئەرێنیی لە ڕووی هەڵبژاردن و ژمارەی کورسییەوە و مسۆگەرکردنێکی زیاتری ململانێیکانی هەڵبژاردنەکانی داهاتووی عێراق دەداتە هەولێر، هاوکات لە بودجەی عێراقدا ڕێژەیەکی زیاتر دەبچڕێنێت، ئەمەیش مەترسیی زیاتری لێدەکەوێتەوە، کە لانی کەم بەغدا و پێگەی ئێرانیش لە ناوچەکەدا لاوازدەکات.

سێیەم: هەرێم بێ کەرکوک:

هەرێم بێ کەرکوک، لای ئێران واتە کیانێکی سیاسیی کە پێویستی بە هەماهەنگیی بەغدا و تاران زیاترە. بەم شێوەیە هەولێر دەچێتەوە ئەو خاڵەی، کە هەم بەغدا وەک هەوادارێکی ئێران و هەم تارانیش دڵنیادەکاتەوە کە دراوسێیەکی نوێی نزیک بە ئەمریکا و ئیسرائیلی بۆ دروستناکات.

ئێران دەیەوێت پێشوەختە ڕێگریی لە دروستبوونەوەی ئازەربایجانێکی تر بکات، چونکە ئەو وڵاتە لە بری ئەوەی کار سەر شوناسە ئازەری-شیعیەکەی بکات (کە هەردو شوناسەکە پێکهێنەری شوناسی ئێرانن)، بەڵام لەسەر تەزووی تورکبوون-ڕۆژئاواگەرایی (تورکیا-ئەمریکا) کاردەکات و بووەتە هەڕەشەیەکی زیندوو بۆ قووڵایی ستراتیژی ئێران. تاران نایەوێت ئەم ئەزموونە لە هەرێمی کوردستاندا دوبارەببێتەوە.

بە گشتییش ڕوانینی ئێرانییەکان (بە تایبەت دەوڵەت، ئەو ئسوڵگەرایانەی کە ئایدۆلۆژیانە بڕیاردەدەن و ئامانجەگەرایی لە بری واقیعگەرایی بەسەر سیاسەتی ئێراندا زاڵدەکەن نەک حکومەت) بۆ سەربەخۆیی ڕوانینێکی گەشبینانەیان نییە، بۆ ڕیفراندۆمیش لەو ڕوانگەیەوە سەیریاندەکرد. لای ئەوان کەرکوک ئەو گرەنتییە سیاسییەیە، کە ئایندەی سەربەخۆیی هەرێم مسۆگەر دەکات.

بۆیە هەندێک لە بەرپرسانی ئێرانیی وەک جۆرێک لە تەڵەی سیاسیی ئیسرائیل ڕیفراندۆمی کوردستانیان وەرگرت، ئەم ترسە لای ئێران شاراوە نییە، لە بەیاننامەکەی ٩/٢٧ی پەرلەمانتارانی ئێراندا هاتووە «بە درێژایی ساڵانێکی زۆرە، کە وڵاتی عێراق بووەتە ئامانجی پیلانگێڕییەکانی ئەمریکا-سەهیۆنیی، بەڵام نەتەوەی عێراق بە عەرەب، کورد، سوننیی و

---

٢٩ زهرا احمدی پور و محمود مبارکشاهی، موانع الحاق کرکوک بە دلت منطقهای کردستان(عراق)، فصلنامە ژئوپلیتیک،سال یازهم، شماره دوم، تابستان، ١٣٩٤، ص٤٥ و٤٦.

شیعەوە بە جێگیری خۆیان نەخشەکانی ئیستیکبارییان لەناوبردوە» لە بەیانەکەدا هاتووە، کە «ریفراندۆمی هەرێمی کوردستانی عێراق بەشێوەی نایاسایی دەتوانێت پێکەوەیی و سەروەریی خاکی عێراق بڕوشێنێت و عێراق دەخاتە ناوگێژاوی نوێوە.... ئێمە داواکارین حکومەتی ئێران ئاسانکاریی پێویست بۆ هاوکاریی حکومەتی عێراق بکات و بە هیچ جۆرێک ڕێگە بە کێشەسازیی سەهیۆنییەکان نەدەن» [٣٠].

حسین ئەمیر عەبدوڵاهیان، بەڕێوەبەری گشتیی کاروباری نێودەوڵەتیی پەرلەمانی ئێرانیش لەوبارەوە گوتی: «شەکانەوەی ئاڵای ئیسرائیل لە ناو هەواداارانی ڕاپرسیی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لە هەولێر ئەو پرسیارە دەهێنێتەئارا، کە ئایا ڕژێمی زایۆنیی گەورەترین بەرگریکاری وڵاتێکی کوردیی نییە؟» ئەو نوسیویەتی کە «بیستراوە مەسعود بارزانیی داوای لە تەلئەبیب کردوە، کە بەرگریی ئاشکرا لە ئەنجامدانی ڕاپرسیی ڕابگرێت» [٣١].

ئێران تەنها بیر لەوە ناکاتەوە، کە عێراقێک لەتدەبێت و کەرکوک دەچێتە سەر هەولێر. کە وەک بەشێک لە هاوپەیمان و قووڵایی ستراتیژیی و پێگەی مەزهەبیی و سیاسەتی کلتوریی خۆی دەزانێت، بەڵکو دیوێکی تری مەترسیداری سەربەخۆیی (هەمان شێوەی تورکیا) لە ناوچە کوردییەکانی ناوخۆیدا دەبینێتەوە. چونکە پێیوایە کاریگەرییەکانی لەسەر کوردەکانی ئێران لە ڕوی زەمەنەوە، کاریگەریی کورتمەودا و دورمەودای جیاوازی لەسەر ئاستی سیاسیی، کلتوریی، ئابوریی و ئەمنیی کوردستانی ئێران دەبێت. ئێران باش درکی ئەوە دەکات، کە بە نێودەوڵەتیبوونی دۆسیەی کوردەکان و کەیسی مافەکانی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا ئەمڕۆ بێت یان سبەی، شنەبا بێت یان ڕەشەبا هەندێکیشی بەر ئەو دەکەوێت و دەبێتە بارتەقای دۆسێکانی دیکەی، کە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا بووەتە کێشەی ڕیشەیی و هەڕەشەی جدیی بۆ ئەو وڵاتە.

ئێران سێ وێستگەی سیاسیی گرنگی کوردەکانی عێراقی بیرنەچووە، کە کاریگەریی قووڵیان لەسەر ئێران جێهێشتووە.

یەکەم مەسەلەی حکومەتە کوردستانیەکانی شێخ مەحموود، کە زۆرینەی سەرکردە سیاسیی و عەشایەرییەکانی کوردستانی ئێرانی هاندا و کردە لایەنگر و دۆسیەی کوردەکانی لە سەردەمی پەهلەویی یەکەمدا بوژاندەوە و بگرە ئاڵۆزیی و هەڵگەڕانەوەی سەربازییشی بەدوای خۆیداهێنا. دووەم، دروستبوونی حیزبی هیوا، کە کاریگەر بوو لەسەر ئینتێلێجنسیای کوردانی ئێران و بووە هەوێنی دروستبوونی ژێکاف و دواتر لە هەناویدا کۆمارێکی کوردیی تێدا هێنایەدەرەوە. سێیەم، ئەزموونی هەرێمی کوردستان (بێ کەرکوک) کە مامەڵەی

30 http://www.hamshahrionline.ir/details/383644/Iran/politics

31 http://www.hamshahrionline.ir/details/382374/Iran/foreignpolicy

حکومەتی ئێران لەمەی دواییاندا واقیعیتر بووە لەوانەی پێشتر و توانیی نەک ئەوەی نەبێتە فاکتەری بوژانەوەی کوردانی نەیاری دەوڵەت، بگرە ئەزمونی مامەڵەی هەرێم و تاران زێڕینترین سەردەمی ئارامیی سنوریی بۆ ئێران دەستەبەرکرد، ئەمە جیا لەو هەماهەنگییە ئەمنییەی بەرەنگاربوونەوەی تیرۆر و پەرەپیدانی ئابوریی بە جۆرێک، کە هەنووکە لە فاکتە کاریگەرەکانی هێورکردنەوەی ئیرانە بۆ قبوڵکردنی کاردانەوە بەرانبەر مەیلی سەربەخۆیی کوردستانی عێراق.

لە سیناریۆی لکاندنی کەرکوک بە هەولێرەوە، ئێران وای دەبینێت یەک لەدوایەک ئەم کاردانەوانەی دەبێت:

١. بارستایی جیۆپۆلەتیکی هەرێمی کوردستان لە ئاستی عێراق و هەرێمایەتیدا بەرزدەکاتەوە.

٢. شیعە لایەنگرەکانی ئێران باڵێکی هاوپەیمانیان کە کوردەکانن و لە ڕێی ئەوانەوە توانیویانە عێراقێکی نزیک لە ئێران بسازێنن، دەخاتە مەترسییەوە.

٣. دۆسیەی سوننەکانی عێراق دەبوژێننەوە و دەبنە دەستکەلایەکی باش بۆ لاوازکردنی شیعەکانی بەغدا و هەرێمی کوردستانیش دورنییە لە داهاتوودا ببێتە پشتیوانی ئەجێندا سیاسییەکانی سوننەکان و لانی کەم بۆ پێکهێنانی هەرێمێکی سوننەنشین.

٤. زەمینەی سەربەخۆیی فەراهەمدەکات و عێراقێکی لاواز جێدەهێڵێت.

٥. بزوتنەوەی سیاسیی و شۆڕشگێرانی کوردەکانی ئێران هاندەداتەوە و خۆڵەمیشە کپکراوەکانی دەیان ساڵە دەگەشێنێتەوە و ئێران دەخاتە بەردەم هەڕەشەیەکی کاریگەر و نادیارەوە.

٦. یەکپارچەیی خاکی ئێران و ئاسایشی نەتەوەیی دەخاتە مەترسییەوە.

٧. لە ڕوی ئابورییەوە لە ئیران لە بەرنامەیدایە، کە نەوتی کەرکوک لە بری ئەوەی لە تورکیاوە ڕەوانەی بازاڕەکانی جیهان بکرێت، لە ئێرانەوە بنێردرێت و چەند جارێک ئەم هەوڵەی لە ڕێگەی بەغداد و چەند لایەنێکی کوردستانەوە داوە. بەڵام بە لکاندنی کەرکوک بە هەلێرەوە ڕەنگە جێبەجێکردنی ئەم پلانە دوربکەوێتەوە.

بۆیە وەک هەنگاوێکی پێشگیرانە، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پشتیوانیی و هاوکاریی حکومەتی عێراقیی لە گرتنەوەی کەرکوک و سەپاندنی دەسەڵاتیدا لەو ناوچانە کرد.

هەڵبەت ئەوەیش نادیدە ناگیرێت، کە ڕای نەرمی هەندێک لە کەسایەتیی نزیک حکومەت و ڕۆشنبیرانی ئێرانیی بەرانبەر نەک لکاندنی کەرکوک بە هەولێرەوە ئەرێنییە، بگرە لایەنگری سەربەخۆیی کوردستانیشن، بەڵام ئەمانە لە بڕیاری سیاسیی هەرێمایەتیی ئێراندا کەمتر کاریگەرن و زیاتر شۆڕشییەکان و ئامانجگەراکانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران سیاسەتی ئێران لە عێراق و کوردستاندا دیاریدەکەن.

ئێرانییەکان ئەم کۆمەکەی خۆیان بۆ عێراق لە گرتنەوەی کەرکوکدا ناشارنەوە. محەمەد محەمەدیی گولپایگانیی، سەرۆکی نوسینگەی ڕێبەری باڵای شۆڕشی ئیسلامیی ئێرانیی (عەلی خامینەیی) دوای ڕوداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەری کەرکوک، ئاماژەی بەوە کرد، کە «ئەمریکا و ئیسرائیل نەخشەیانکێشابوو ئیسرائیلی دووەم دروستبکەن، بەڵام بە هۆی ڕێنماییەکانی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامیی ئێران (خامینەیی) و فیداکارییەکانی ژەنەراڵ قاسم سولەیمانیەوە نەخشەکانی هەڵوەشاندنەوە و کەرکوکیان ئازادکرد».

ئەوەیش ناشاردرێتەوە، کە ئێران تەنها لە ڕێی پشتیوانیی بەغداوە کەرکوکی لە کوردەکان وەرنەگرتەوە، بەڵکو سودی لەو پەیوەندیی و دۆستایەتییەش وەرگرت، کە ساڵانێکە لەگەڵ هێزە کوردییەکانی ناوخۆی هەرێمدا هەیەتی و بەم شێوەیە هەم پەیوەندیی ئێران و هێزە کوردییەکانی (وەک باڵێکی یەکێتیی نیشتمانیی) و هەم ناکۆکیی هێزە ناوخۆییەکانی هەرێمی کوردستان هاوکاری تەواوکردنی نەخشەی ئێران بوون بۆ کەمکردنەوەی مەترسییەکانی لەدەستدەرچوونی هەولێر و هەم مەترسییەکانی لکاندنی کەرکوکیشی بە هەرێمەوە بۆ ماوەیەکی درێژ دورخستەوە.

بۆ ئێستای سیاسەتی ئێران، گرتنەوەی کەرکوک بە مانای ئەوە دێت، کە هێزەکانی پێشمەرگە و دەسەڵاتی سیاسیی هەرێم دەگەڕێنرێنەوە بۆ قۆناغی پێش شەڕی داعش (٢٠١٤). واتە هەم پێشمەرج و زەمینەی ئابوریی بۆ کوردستانێکی سەربەخۆی گریمانکراو لەباربرا، هەم کوردەکانیش دەنێردرێنەوە بەغداد تا پێکەوە لەگەڵ شیعە هاوپەیمانەکانی ئێراندا ئەو عێراقەی دوای ٢٠٠٣ بهێڵنەوە، کە هاوپەیمانێکی نزیک و هاوبەشی سیاسەتە گشتییەکانی ئێرانە لە ناوچەکەدا.

لەلایەکی تریشەوە پلانی گواستنەوەی نەوتی کەرکوک لە ڕێی ئێرانەوە لە ئێستادا لە حاڵەتی بەرنامە بۆ دارشتندایە و حکومەتەکانی تاران و بەغدا لەم بوارەدا خێراتر لەوە دەجوڵێنەوە، کە چاوەڕێدەکرێت.

هێشتا مانگێک بەسەر ڕوداوەکانی ١٦ ی ئۆکتۆبەر و گرتنی کەرکوکدا تێنەپەڕیوە، بەڵام عەلا موسەویی، بەڕێوەبەری بازاڕگەریی نەوتی عێراقیش ئەوەی ئاشکراکردووە، کە گفتوگۆ لەبارەی گواستنەوەی نەوتی کەرکوک بۆ پاڵاوگەکانی کرماشان لە ئارادایە و لە قۆناغی یەکەمیشدا دەتوانرێت ڕۆژانە ١٥٠٠٠ بەرمیل نەوت لە ڕێی بارهەڵگرە نەوتییەکانەوە بۆ ئێران بگوازرێنەوە و لە قۆناغی دووەمیشدا ئەم ڕێژەیە دەگەیەنرێتە ٢٥٠٠٠ بەرمیل.

کە لەئایندەدا دورنییە ڕێگای گواستنەوەی نەوتی کەرکوک-کرماشان ببێتە جێگرەوەی بۆریی نەوتی کەرکوک-جەیهان، لەمەیشدا هەولێر و ئەنکەرە لە ڕوی ئابورییەوە زیانمەندی یەکەم دەبن.

کۆتایی و ئەنجام

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵەبکەین، کە وەک چەند خاڵێکی سەرەتایی بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی کەرکوک بیانخەینەڕوو، بەم شێوەیە:

* لەبەر فرەڕەهەندیی کێشەی کەرکوک و پێکهاتەکانی، تا ئێستا ئەو چارەسەرانەی بۆ ئەم کێشەیە دانراون وەک بەشێک لە کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان لە نێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، نەیانتوانیوە چارەسەرێکی واقیعیی و گونجاوبن و جێی ڕەزامەندیی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک، بەتایبەت ئەو ئامراز و هەنگاوانەی کە لە مادەی (١٤٠) ی دەستوری فیدراڵیدا تەبەنیکراون، لەبەرئەوە ئەم هەنگاوانە نەک تەنها بەشێکی کەمیان جێبەجێکراوە، بەڵکو هاوکات تەنها چەند ڕەهەندێکی کەمی کێشەکانی کەرکوک چارەسەردەکات.

* کورد لەو ماوەیەدا، کە لە کەرکوک باڵادەستیی ئەمنیی و کارگێڕیی هەبووە، نەک هەر خەمسارد و کەمتەرخەم بووە لە هەنگاونان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، بەڵکو هیچ بەرچاوڕونیی و پڕۆژە و پلانێکی ستراتیژیی ئەوتۆیشی نەبووە بۆ چۆنێتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا بەگشتیی و ئاسۆی چارەنوسی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا بەتایبەتیی. جگە لەمەیش، بە هاوشێوەی بەغداد، کەم جار بەدەنگ ئەو پڕۆژانەوە چووە، کە لەلایەن چەندین لایەنی ناوخۆیی و دەرەکییەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک، یان ناوچە جێناکۆکەکانی تر، پێشنیارکراون.

* ئەوەی پێویستە لەم دۆخەدا هەردوو لایەن (هەرێم و بەغداد) لێیتێبگەن ئەوەیە، کە باڵادەستبوونە تاکلایەن و کاتییەکان گرەنتیی چارەسەرکردنی ڕیشەیی کێشەکانی کەرکوک ناکەن، لە ئەنجامیشدا پێداگریی لەسەر باڵادەستیی تاکلایەنە (جا بۆ هەرێم یان بەغداد بێت) جگە لە بەفیڕۆدانی درێژخایەنی تواناکانی هەردوولا هیچ ئاکامێکی تری لێناکەوێتەوە، هەرکاتێکیش ئەم قەناعەتە لای هەردوولا گەڵاڵەبوو، ئەوە گەڕانەوەی جدیی بۆ دانوستاندنی هێورانە و چارەسەری ئاشتییانە ڕێگایەکی نزیکی پەسندکراو دەبێت لایان. یەکێک لەو چارەسەرانەیش کە ئێستا زۆرێک لە چاودێرانی دۆخەکەوە پێشنیارکراوە بریتییە لەو تێزەی، کە بە (حوکمڕانیی هاوبەش) ناسراوە، بەڵام ئەم چارەسەرەیش پێویستی بە لێکدانەوە و شیکردنەوەی زۆر هەیە، تا بتوانێت دەرهەقی چارەسەرکردنی زۆرێک لە ڕەهەندەکانی کێشەکە بێت بەتایبەت (کێشەی ئایندەی سیاسیی کەرکوک، کێشەی شێوازی حوکمڕانیکردنی کەرکوک، کێشەی چۆنێتیی بەڕێوەبردن و دابەشکردنی داهاتی نەوت و سەرچاوە سروشتییەکانی کەرکوک).

* مەترسیەکانی دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەردەوامن و نائارامییەکی زۆرو دڵەڕاوکێی ئەمنیی لەکەرکوک هەیە، بەتایبەتیی لەلایەن پێکهاتەی کوردییەوە، بۆیە چارەسەری هەنوکەیی و خێرا ئەوەیە، کە فەرزکردنی دیفاکتۆی ئەمنیی یەکلایەن بەبێ متمانە ناتوانێت سەرکەوتوبێت.

* ڕوداوە ئەمنییەکانی کەرکوک ئەو ڕاستییەیان دەرخست، کە دەستی حیزب لەناو پێکهاتەی هێزەکانی پێشمەرگە، دابەشبونی سەربازیی دروستکرد، بۆیە فرەمەرجەعی سەربازیی هەموو پلانە سەربازییەکانی تێکدا، ئەمەیش خواستی زیاتر دروستدەکات لەسەر دروستکردنەوە و ڕێکخستنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە لەچوارچێوەی هێزێکی نیشتمانیی خاوەن بیروباوەڕی سەربازی کورتە:

* لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر دەرئەنجامی لێکدانەوەی هەڵەی سەرکردایەتیی سیاسیی کورد بوو، نەك تەنها بۆ توانا و هێزی ناوخۆیی و سەربازیی هەرێمی کوردستان بەرانبەر بە ڕکابەرەکانی کورد لە ناو عێراقدا، بەڵکو بە هەڵە خوێندنەوەی هەمان ئەو سەرکردایەتییە بوو بۆ ڕوانگە و ئامانج و نیگەرانیی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییە کاریگەرە کانی وەك ئێران و تورکیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەرانبەر بە نیازەکانی کورد لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی لە هەرێم و ناوچە جێناکۆکەکان.

* لەدەستدانی کەرکوک ڕەنگدانەوەی شکستی کورد بوو لە دوو لایەنی سەرەکییەوە: ١) بونیادنانی پەیوەندییەکانی دەرەوە لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی حیزبیی و شەخسیی نەبوونی خوێندنەوەیەکی بابەتیانە و قووڵ بۆ بەرژەوەندیی و نیگەرانییەکانی بەرانبەر. ٢) نائامادەگیی یەکڕیزیی و کۆدەنگیی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی لە هەرێم و هەروەها شکست لە بەرنامەڕێژیی لەسەر بنەمای نیشتمانیی بۆ بتەوکردنی پێگەی کورد لە کەرکوک و ناوچە دابراوەکاندا.

توێژینەوەی قۆناغی سێیەمی پرۆژەی:

ئایندەی کەرکوك

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

....

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پڕۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەو

سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی

لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

سلێمانیی

شوباتی/٢٠١٨

دەستپێک

ئـەم توێژینەوەیـە بەرهەمـی قۆناغـی سـێیەم و کۆتایـی پـرۆژەی (چارەنـوسی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـداد)ە، کـە لەلایـەن توێـژەرانی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئایندەیـی) بـە هـاوکاری (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی یاسـایی و سـیاسی) کۆلێـژی یاسـا و ڕامیاری/زانکـۆی سـلێمانی جیبەجـێ دەکرێـت. مـاوەی جێبەجێکردنـی ئـەم پرۆژەیـە (٦) مانگـی خایانـد، کـە سێ قۆناغـی لـە خۆدەگـرت و لـە هـەر (٢)مانـگ جارێـک توێژینەوەیـەک خراوەتـەڕوو، قۆناغـی یەکـەم و دووەمـی لـە مانگـی ئەیلـولی / ٢٠١٧ و مانگـی تشرینـی دووەمـی / ٢٠١٧ ئامادەکـرا.

پـرۆژەی (چارەنـوسی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـداد)، وەک پرۆژەیەکـی فـراوانی چەنـد قۆناغـی، هـەوڵ دەدات لەچوارچێـوەی خوێندنەوەیەکـی زانسـتی (سـیاسی، یاسـایی، مێژوویـی و ئابـووری)دا بـۆ دۆسـییەی کەرکـوک وەڵام بـۆ هەندێـک لـەو پرسـیارانە بدۆزێتـەوە، کـە لـە ئەنجامـی دەرکەوتنـی پێـدراو و گـۆڕاوە نوێیـەکانی دۆخـی هەنوکەیـی کەرکـوک لـە ئـارادان، هـاوکات هەندێـک بەرچـاوڕوونی زانسـتیی نـوێ لەسـەر دۆسـییەکە و ئامـرازەکانی چارەسـەرکردنی بخاتـە بەردەسـت لایەنـە پەیوەندیـدارەکان.

پرسـیاری سـەرەکی ئـەم پرۆژەیـە، کـە هـاوکات چەقـی ناوەرۆکـی هەرسێ روماڵـی هەرسێ قۆناغـی توێژینەوەکەیـە ئەوەیـە: ئاینـدەی کەرکـوک لـە عێراقـدا چـی دەبێـت؟

بۆیە پرۆژەکە لەسەر سێ ئاست بناغەی بۆ وەڵامدانەی ئەم پرسیارە داڕشتووە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسی و کارگێڕیی کەرکوک،
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئاسایشی کەرکوک،
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتی.

گرنگی پرۆژەکە دەکرێ لەم خاڵانەدا کورت بکرێتەوە:

یەکـەم: بـۆ یەکـەم جـارە لێکۆڵینەوەیەکـی وا فـراوان لەسـەر کەرکـوک بکرێـت پـاش سـەرهەڵدانی گۆڕانکارییـە نوێکانـی وەک شکسـتی داعـش و کاردانەوەکانـی پـاش ڕیفراندۆمـی سـەربەخۆیی هەرێمـی کوردسـتان و ١٦ی ئۆکتۆبـەری٢٠١٧ و دەستبەسـەرداگرتنەوەی نادەسـتووریيانەی کەرکـوک لەلایـەن حکومەتـی عێراقـەوە.

دووەم: پرۆژەکـە دەبێتـە بەرچاوڕونییەکـی باشـتر بـۆ پرۆسـەی سیاسـیی و حیزبـە کوردسـتانییەکان بـۆ ئـەوەی هۆشـیارانە مامەڵـە لەگـەڵ کەیـسی کەرکوکـدا بکـەن.

گرنگتریـن ڕایـەڵ و ڕەهەنـدەکانی ناوەرۆکـی قۆناغـی سـێیەمی پرۆژەکە کە مانگی شـوباتی٢٠١٨ ئامادەکـراوە، لـەڕووی میتۆدییـەوە ئەڵقەیەکـی تـەواوکارە بـۆ تێڕوانیـن و دەرئەنجامـەکانی قۆناغـی یەکـەم و دووەمـی پرۆژەکـە. ئـەم پرۆژەیـە مەبەسـتییەتی توێژینـەوە لـە کـۆی تایبەتمەندییـەکانی دۆسـییەی کەرکـوک و ڕەهەنـدە ناوخۆیـی و دەرەکییـە جیـاوازەکانی لـە ماوەیەکـی زەمـەنی

دیارکراودا، گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم دۆسییەیە ناجێگیریی قەیرانەکە و بەربەست و ئەو ڕێگاچارانەشە کە خراونەتەڕوو. بۆیە دەبینین کاتێک قۆناغی یەکەمی ئەم پرۆژەیە خرایەڕوو، کەرکوک بە دیفاکتۆ لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی فراوانخوازییەکانی داعش لەژێر دەسەڵاتی هێزەکانی پیشمەرگە و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بوو، لەسایەی ئەم دۆخەشدا واچاوەڕواندەکرا کە کورد چیدی ئەو ئامرازانەی کە خرابوونەڕوو بۆ چارەسەری دۆسییەی ناوچەجێناکۆکەکان بە ڕێگاچارە نەناسێنێت، بەتایبەیش مادەی (١٤٠)ی دەستووری عێراقی ساڵی ٢٠٠٥. بەڵام بە پێچەوانەی ئەو دۆخەی لە کاتی ئامادەکردنی قۆناغی دووەمی توێژینەوەکە، بەتایبەت لە دوای (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) گۆڕانکاری گەورە بەسەر دۆخی کەرکوکدا هات، بۆیە قۆناغی دووەمی پرۆژەکە لەسایەی ئەو دۆخە نوێیەدا پێداچوونەوە بۆ لایەن و ڕەهەندەکانی کێشەی کەرکوک کرد. بەڵام قۆناغی سێیەم وکۆتایی، زیاتر هەوڵی ئایندەبینی ئەو چارەسەر و پێشهاتانە دەدات کە بە ئایندەی یەکالاکردنەوەی کیشەکەوە پەیوەستن، لەسەر ئاستی ناوخۆیی هەرێمی کوردستان وعێراق و لەسەر ئاستی هەرێمی و نێودەوڵەتی.

باسی یەکەم:
دۆسییەی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی

دۆسییەی کەرکوک دۆسیەیەکی ئاڵۆز و فرەڕەهەندە، چارەسەرەکانیشی پێویستە فرەڕەهەند بن. لە ڕەهەندی شوناسی نەتەوەیی و مافی چارەنووسەوە تا ڕەهەندی سیاسی و ئیداری و دەستووری و ئابوری و کۆمەڵایەتی. بۆیە لێرەدا هەوڵدراوە لەسەر چەند ڕەهەندێک و لە چەند ئاستێکدا وێنای چەند چارەسەرێک بۆ قەیرانەکە کراوە:

یەکەم: حوکمڕانی هاوبەش و چارەنوسی کەرکوک:

چارەنوسی کەرکوک دەتوانێت، چارەنوسی پەیوەندیەکانی نێوان پێکهاتەکانی عێراق و پێکهاتەکانی کەرکوک لەلایەک و نێوانی حکومەتی فیدراڵ و حکومەتی هەرێمی کوردستان لەلایەکیترەوە دیاریبکات. یەکێک لەو چارەسەرانەی لەلایەن سکۆلەرەکانی بواری ململانێ (بۆ ئەو کۆمەڵگایانەی دابەشبون بەسەر چەند پێکهاتەیەکدا) پێشنیاردەکرێت بریتیە لە حوکمڕانیی هاوبەش (Power-sharing). بەڵام حوکمڕانیی هاوبەش چەندین بیردۆز و پیادەکردنی مەیدانیی جیاوازی هەیە. ڕەنگە لە هەر کەیسێکدا جۆرێک لە پیادەکردنی حوکمڕانیی هاوبەش بە هۆی تایبەتمەندیەکانی ئەو کەیسە هەبێت. بەدەر لەوەش، پێویستە لە دۆسیەی کەرکوکدا چەندین پرسی تر شەنوکەو بکرێت و ڕەهەندە ئالۆزەکانی ئەم دۆسییەیە لەبەرچاو بگیرێت پاشان باس لە چۆنیەتی پیادەکردنی حوکمڕانیی هاوبەش بکرێت.

لێرەدا گرنگە ئەو پرسیارە بکەین کە ئایا چۆن دەکرێت دۆسییەی کەرکوک لە ڕێی بیردۆزەکانی حوکمڕانی هاوبەشەوە چارەسەر بکرێت؟ کە بۆ گەڕان بە دوای وەڵامی ئەم پرسیارەدا پیویستە چەند پرسیارێکیتر بکرێت: چی وادەکات دۆسییەی کەرکوک هێندە ئاڵۆز بێت؟ دەبێت چ هەنگاو بنرێت پێش ئەوەی باس لە حوکمڕانی هاوبەش بکرێت؟ ئایا ڕەهەند ناوخۆییەکان کامانەن کە دۆسییەی کەرکوکی بەم ئاقارەی ئێستادا بردوە؟

میکانیزمەکانی ڕووبەڕووبوونەوەی فرەیی ئیسنیی (Multiethnicity- مەبەست لە فرەیی ئاینی، قەومی، کەلتوریی و مەزهەبیە) دوو جۆری سەرەکیین کە بریتیین لە: میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی و میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا[1]. دەسەڵاتدارانی هەر دەوڵەتێک بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەیی ئیسنی پەنا دەبەنە بەر یەکێک لەم دوو میکانیزمە سەرەکیانە. میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی زۆرن لەوانە تواندنەوەی فرەیی لە بۆتەقەی پێکهاتەی زۆرینە یان کەمینەیەکی دەسەڵاتداردا، دەرکردن و بەزۆر کۆچپێکردنی ئەندامانی پێکهاتەیەکی

---

1 Brendan O'Leary (2014), Macro-political Approaches to Ethnic Conflict Resolution https://www.youtube.com/watch?v=O76ilgnaaOE

ئیسنی یان زیاتر، لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکیتری هەمان وڵات یان بۆ دەوڵەتێکیتر، یاخود ڕەنگە لە هەندێک کەیسدا بگاتە ئاستی جێنۆسایدن لە پێناوی نەهێشتنی ڕۆڵێ فرەیی لە بونیادنانی دامەزراوەکانی دەوڵەتدا. هەروەها دامەزراندنی سیستەمی سیاسی لەسەر بنەمای دیموکراسی زۆرینەش یەکێکە لەو میکانیزمانە. میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لەسەر داننەنان بە فرەییدا بونیادنراون و لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەرییەکانی فرەییدا لە بەڕێوەبردنی کایەی سیاسیدا پەیڕەودەکرێن. میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا زۆرن بەشێکیان لەسەر ئەو بنەمایە بونیادنراون کە دەبێت فرەیی دانپێدابنرێت و لە هەندێک کەیسیشدا[2] وەک بنەمایەکی پێکهێنانی سیستەمی سیاسی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. لە میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا فیدراڵیزم و دیموکراسیی تەوافوقی و جۆرەکانیتری حوکمڕانیی هاوبەشن.

ستراتیژی سەرەکی پێش بەکارهێنان و بەگەڕخستنی هەریەک لەم ڕێگایانە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەییدا، ئەوەیە کە سەقامگیریی سیاسیی بێتەکایەوە. سەقامگیریی سیاسیی لەم نوسینەدا وا پێناسەکراوە کە بریتیە لە لەیەکتر نزیکبونەوەی ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمی و نافەرمیەکان؛ بەو مانایەی هەتا ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی وەک حکومەت و پەرلەمان و پارێزگا و ئەنجومەنی پارێزگا نزیکتربن لە خواست و داواکانی خەڵک و پێکهاتەکانەوە، ئەوا سەقامگیریی سیاسی بەهێزترە و پێچەوانەکەشی ڕاستە. لەژێر دەسەڵاتی حکومەتە یەکلەدوایەکەکانی عێراقدا، بە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیستەمی پاشایەتی و هاتنەسەرکاری سیستەمی کۆماریی لە ساڵی ١٩٥٨وە تا ساڵی ٢٠٠٣، لە پێناو لاوازکردن و نەهێشتنی جیاوازی و فرەیی ئیسنیدا لە کەرکوکدا، پەنایانبردۆتە بەر وەگەڕخستنی میکانیزمە جیاوازەکانی سڕینەوەی فرەیی. ئەم پەنابردنە بۆ ئەو میکانیزمانە لە پێناو هێنانەکایەی سەقامگیریی سیاسی لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەریدا بووە، بەڵام نەک هەر سەقامگیریی سیاسی دروستنەکردووە، بەڵکو نێوانی پێکهاتەکان و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەتیان زیاتر بەرفراوانکردووە.

لە پارێزگای کەرکوکدا، بەپێی چەندین بەڵگە، لە سەردەمی حوکمڕانی حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکیدا، زۆرێک لە میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی بەکارهێنراوە. لەم ڕێگایەوە ویستراوە شوناسی پێکهاتەی کوردی بە ئاستێکی کەمتریش تورکمانی، لەو شارەدا بەشێوەیەک کاڵبکرێتەوە کە کاریگەرییان لە دامەزراوەکاندا تا کەمترین ئاست کەمبکرێتەوە. لەم پێناوەشدا، لەڕێی هێنانی عەرەب لە باشور و ناوەندی عێراقەوە بۆ ئەوەی نیشتەجێبکرێن لە کەرکوک، پێگەی پێکهاتەی عەرەبیی بەهێزکراوە بەوەی کە ژمارە و قەبارەیان زیادکراوە. لەو میکانیزمە سەرەکییانەی کە حکومەتەکانی عێراق بەکاریهێناون (بە تایبەت لەسەردەمی حکومڕانی بەعسدا) بریتین لە بەعەرەبکرنی کورد بەچەند شێوەیەکی جیاوازی وەک دەرکردنی کوردەکان لە کەرکوک و هاوردەکردنی عەرەب و دابەشکردنی زەویی نیشتەجێبون بەسەریاندا. کوردەکان لەسەر کارەکانیان دووردەخرانەوە یان بۆ

[2] وەک دیموکراسی زۆرینە.

کارکردن دەبرانە پارێزگاکانی ناوەند و باشوری عێراق. بەبەعسیکردنی کورد و تورکمان یەکێکتر بوو لەو میکانیزمانەی کە بە چڕیی کاری لەسەردەکرا. زیادلەوەش، لە ساڵی ١٩٨٨دا پرۆسەی ئەنفالکردنی کوردەکانی کەرکوک و ناوچەکانیتری کوردستان دەستپێکرد [٣]، (بەپێی ڕاپۆرتێکی هیومان ڕایتس ۆچ) تیایدا لەساڵی ١٩٩٣دا نزیک لە ١٠٠،٠٠٠ کەس [٤] گیانیان لەدەستداوە و زۆرینەیان لە بیابانەکانی باشوری عێراقدا زیندەبەچاڵکراون (لە ساڵانی دوای ٢٠٠٣وە چەندین گۆڕی بەکۆمەڵی کوردەکان لە بیابانەکانی عێراقدا دۆزرانەوە). هەموو ئەم میکانیزمانە بۆشایی نێوان خەڵک (بە تایبەت پێکهاتەی کورد لە کەرکوک) و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمیەکانی هێندەیتر فراوانکرد، بەمەش سەقامگیریی سیاسی بەرەو نەمان ڕۆیشت. لێرەوە دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە ناکرێت چیتر لە ڕێگەی بەکارهێنانی میکانیزمەکانی لەناوبردن و سڕینەوەی فرەیی ئیسنییەوە مامەڵە لەگەڵ فرەپێکهاتەیی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری دەروبەریدا بکرێت، چونکە نەک هەر سەقامگیریی بەهێز ناکات بەڵکو بەرەو لە ناوچوونی دەبات. لە دوای ٢٠٠٣ و ڕووخانی دەسەڵاتی حیزبی بەعسەوە، نەک تەنها کەرکوک بەڵکو هەموو پارێزگا و پێکهاتەکانی عێراق گەیشتبونە ئەو باوەڕەی کە دەبێت لە عێراقی نوێدا سیستەمێکی سیاسی پیادە بکرێت کە پشتبەستوو بێت بە وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی ئیدارەی فرەیی و دانان بەگرنگییاندا لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسیدا.

دووەم: چارەسەری کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣تا٢٠١٨:

لەدوای ٢٠٠٣وە و دوای ئەوەی میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لە کەرکوک و عێراق بە گشتی شکستیهێناو نەیتوانی سەقامگیریی سیاسی بهێنێتە کایەوە، دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان (Coalition Provisional Authorities -CPA) و ئەنجومەنی حوکم لە عێراق (نوێنەرانی پێکهاتە ئسینیەکانی عێراق) پەنایانبردە بەر بەکارهێنان و وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی دانان بە فرەیی ئیسنیدا لە عێراق. هەر خودی ئەنجومەنی حوکم دانانێکی ئاشکرابوو بە دامەزراندنەوەی عێراقی نوێ لەسەر بنەمای گرنگیدان بە پێکهاتە ئیسینەکان [٥]. دوای هەڵوەشانەوەی ئەنجومەنی حوکم و دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان، حکومەتێکی کاتیی شوێنیگرتەوە کە ئەویش لەسەر بنەمای دانان بە پێکهاتەکاندا دامەزرابوو و پۆستەکانی لەسەر هەمان بنەما دابەشکرابوون، ئەمەش بۆ حکومەتەکانی دوای ٢٠٠٥ تا ئێستا هەر ڕاستە. بێگومان ئەم بەگرنگگرتنەی پێکهاتە ئیسنیەکان و فرەیی ئیسنی کاریگەریی لەسەر کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان بەجێهێشت.

---

٣ بەپێی بڕیاری دادگای باڵای عێراق بە جینۆساید ناسێنراوە.

4 Human Rights Watch (1993). Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds. Available on https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/ (accessed 12/02/18)

٥ ئەم ئەنجومەنە لە ژێر سەپەرشتی دەسەڵاتی کاتی هاوپەیماناندا کاریدەکرد و پێکهاتبوو لە ٢٥ کەسایەتی لە پێکهاتە جیاوازەکان (١٢ کەسایەتی پێکهاتەی شیعەی عەرەب و ٥ کەسایەتی سونەی عەرەب و ٥ کەسایەتی پێکهاتەی کوردی و ٣ نوێنەر لە پێکهاتەکانی تر).

بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کەرکوک، وەک هەستیارترین ناوچەی جێناکۆک لە عێراقدا و دوای ئەوەی کە میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی ئیسنی نەیانتوانی ئامانجەکانی خۆیان بپێکن، لە دەستووری عێراقیدا مادەیەکی تایبەت بە ئاساییکردنەوەی بارودۆخی ئەو ناوچانەو و سڕینەوەی ئاسەوارەکانی ئەو میکانیزمە نادیموکرسییانەی لەلایەن دەسەڵاتی بەعسەوە بەگەڕخرابون دانرا. ماددەی ١٤٠ی دەستووری هەمیشەیی عێراقیش جەختی لە جێبەجێکردنی ماددەی ٥٨ی یاسای ئیدارەی ڕاگوزەریی کردەوە و بە ٣ قۆناغ دەیویست کێشەکانی نێو دۆسییەی کەرکوک چارەسەر بکات، کە ئەوانیش ئاساییکردنەوە، سەرژمێری و ریفراندەم بوون. بەپێی هەمان ماددەی دەستوور دەبوو هەر سێ قۆناغەکە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ جێبەجێبکرانایە، بەڵام تەنها ڕێژەیەکی کەم لە مامەڵەکانی هاوڵاتیان لە قۆناغی یەکەم تەواوبووە، چجای دەستکردن بە جیبەجێکردنی قۆناغەکانیتر[٦]. ئەم مادەیە نەیتوانیوە، تا ساتی نوسینی ئەم توێژینەوەیەش، چارەسەرێکی گشتگیر و هەمیشەیی بێت بۆ کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان.

دۆسییەی کەرکوک، وەک ناوچەیەکی جێناکۆک، هێندە ئاڵۆزبووە کە وەک کەیسێکی تایبەت جیاکراوەتەوە لە هەموو پارێزگاکانی تری عێراق. لە کەرکوکدا، تا ئێستا لەبەر هەستیاریی ئەم کەیسە تەنها یەکجار هەڵبژاردن بۆ ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک لە ساڵی ٢٠٠٥ ئەنجامدراوە، لە کاتێکدا لە هەموو پارێزگاکانیتری عێراقدا سێ هەڵبژاردن ئەنجامدراوە، لە ساڵانی ٢٠٠٥ و ٢٠٠٩ و ٢٠١٣ دا (لە هەرێمی کوردستان لە ٢٠١٤ کۆتا هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکان ئەنجامدراوە). تا ئێستاش لە پەرلەمانی عێراق و لە ناوەندە سیاسیەکاندا گفتوگۆ دەربارەی ئەنجامدانی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکان لە کەرکوک لە ئارادایە. لە پاش ١٧ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان کەرکوک و ناوچەکانی جێناکۆکەکانیتر بە داگیرکراو دەناسێنێت و پێیوایە ناکرێت هەڵبژاردن لەژێر سایەی داگیرکاریدا ئەنجامبدرێت ٧. لایەنەکانیتر لە پێکهاتەی تورکمان و عەرەب کە پێشتر لاوازبون و کەمدەسەڵاتی هێزە سیاسیە کوردییەکان بە هەلێک بۆ جەختکردنەوە لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردن لە کەرکوک دەزانن، بەڵام دەیانەوێت پۆستە باڵاکانی کەرکوک، بە ڕێژەی ٣٢٪-٣٢٪-٣٢٪ بەسەر پێکهاتەکانی کورد، عەرەب و تورکماندا دابەشبکرێت و پێکهاتەی مەسیحیش لە ٤٪ پۆستەکانی پێبدرێت[٨]. ئەم پێشنیارە تا ئێستا نەیتوانیوە دەنگی

٦ چاوپێکەوتن لەگەڵ خالید شوانی ساڵی ٢٠١٣ لە لایەن د.جلال حسن مصطفی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی.

٧ خەسرۆ گۆران: لە کەرکووک بەشداریی هەڵبژاردن ناکەین http://www.kdp.info/a/d.aspx?l=13&a=106688

٨ حسين داود، أزمة كركوك تعقد المشهد الانتخابي في العراق، الأحد، ٢٨ يناير/ كانون الثاني ٢٠١٨، الحياة التجريبي على الرابط الآتي: http://www.alhayat.com/Articles/٢٦٩٩٤٤٦٥/

کورد بەدەستبهێنێت چونکە خۆیان بە زۆرینە دەزانن [٩] و ئەم دابەشکردنەش بە جۆرێک لە ستەمی کەمینە دەزانن بەرامبەر بە زۆرینە. لێرەدا دەکرێت بپرسین ئەگەر ماددەیەکی دەستووری نەیتوانیبێت کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک چارەسەر بکات و تا ئێستا تەنها یەک هەڵبژاردنیش ئەنجامدرابێت، چۆن دەتوانێت چارەسەری کێشەکانی دۆسییەکە بکات و بە چ میکانیزمێک ئەگەری سەرکەوتنی دەبێت؟

چۆن دەکرێت چارەسەری کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی تر بکرێت؟

هەستیارترین کێشەی نێو دۆسییەی کەرکوک ئەوەیە کە کەرکوک بە قووڵی دابەشبوە بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنیدا. زەحمەتە دیموکراسی زۆرینە بتوانێت چارەسەری کێشەی ئەو کۆمەڵگایانە بکات بە تایبەت کە پێشینەیەکی دیکتاتۆری و چەوساندنەوەی پێکهاتەکان لە ئارادا بووبێت. گرفتی گەورە تەنها لە کەرکوک خۆیدا نیە کە فرەئیسنیە، بەڵکو لەوەدایە کە عێراق (بە تایبەت لەدوای هاتنە سەرکاری سەردەمی کۆمارییەوە(١٩٥٨)، بە گشتی مێژوویەکی پڕ لە ستەم و چەوسانەوە و ڕەتکردنەوەی مافی کوردەکان و تەعریبکردنی لەخۆگرتووە. دیموکراسیەت لە عێراقدا ناکامڵ و پڕ لە قەیرانی هەیە. ئەم قەیرانانە لە کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی دەوروبەریدا قوڵتر و سەختتر دەردەکەون. بۆیە پرسیاری هەستیار و سەرەکی ئەوەیە چۆن دەتوانرێت کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانیتر بە شێوەیەک چارەسەر بکرێت کە بتوانێت سەقامگیریی سیاسی لە کەرکوکدا دروستبکات و بەشداریش بێت لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی لە عێراقدا؟

بۆ ئەوەی هەر ڕێگاچارەیەک لە کەرکوکدا سەرکەوتووبێت، وەک ناوچەیەکی جێناکۆک و دابەشبوو بەسەر چەندین پێکهاتەی ئیسنیدا، ئەوا دەبێت ئەم خاڵانە لەبەرچاوبگرێت:

- یەکەم، لەبەر دابەشبوونی پێکهاتەکانی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی بەسەر سێ پێکهاتەی سەرەکییدا، کورد، تورکمان و سوننەی عەرەب، نابێت لە هەر ڕێگاچارەیەکدا کە تەبەنیدەکرێت هیچ یەک لەم پێکهاتانە لە دروستکردنی بڕیاری سیاسی بێبەشبکات. یەکێک لە کێشە بنەڕەتییەکانی سەقامگیرنەبوونی باری کەرکوک ئەوەیە کە پێکهاتەیەک خۆی بە بەشداری ڕاستەقینە لە دامەزراوەکانی کەرکوک و دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا نەزانیوە [١٠].
- دووەم، لەبەر ئەو گۆڕانکاریە بنەڕەتیانەی لە دیمۆگرافیا و کارگێڕیی ئەو پارێزگایەدا و بەمەبەستی تواندنەوەی هەندێک لە پێکهاتەکانیدا ئەنجامدراوە (بە تایبەت لە سەردەمی

---

٩ روداو، الكورد يرفضون توزيع المناصب في كركوك على أساس ٣٢٪ لكل مكون، ٢٠١٨/٢/٥ على الرابط الآتي:
http://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/05022018

١٠ چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز حەسەن تۆران، ئەندام پەرلەمان لە خولی سێیەمی پەرلەمانی عێراق لە ڕۆژی ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێکەوتنەکە لەلایەن د.جەلال حەسەن مستەفا، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەوە ئەنجامدراوە.

حوکمداری حیزبی بەعسدا). گرنگە هەر ڕێگاچارەیەک لە گێڕانەوەی ماف بۆ مافخوورواواندا هاوکاربێت. لەم ڕێگایەشەوە دەتوانرێت ئەو پەیامە بگەیەنرێتە پێکهاتەکان و خەڵکی ئاسایی، کە ئیتر خۆیان خاوەنی بڕیاری سیاسیین و سەردەمی چەوساندنەوە و بێبەشکردن تێپەڕێنێت. ئەمە وادەکات هاونیشتمانیان بە شوناسە جیاوازەکانیانەوە لە دروستکردنی سەقامگیری سیاسیدا بەشداربن.

- سێیەم، هەرچارەسەرێک دەبێت تا ڕادەیەک سەربەخۆییەک لە بڕیاردانی کەلتورییدا بۆ پێکهاتە جیاوازەکان بهێڵێتەوە. مەبەست لە سەربەخۆیی کەلتووریی بریتیە لە سەربەخۆیی ئەو ناوەندانە کە بەشدارن لە دروستکردن و پەرەپێدانی کەلتور، کە خوێندن و دەزگا ڕۆشنبیرییەکان بە زمانی پێکهاتەکان دەگرێتەخۆی.

سێیەم: حوکمڕانی هاوبەش وەک چارەسەری کێشەی کەرکوک:

حوکمڕانیی هاوبەش دوو جۆری سەرەکی هەیە کە ناودەبرێن بە: دیموکراسیەتی تەوافوقی و سێنتریپێتاڵیزم (ناوەندگەرایی- Centripetalism). هەریەک لەم تیۆرانە ئارگومێنتی تایبەت بەخۆیان هەیە تا بیسەلمێنن کە هەر یەکێکیان گونجاوترە لەوەیتر و دەتوانێت سەقامگیریی سیاسیی لەو ناوچانەدا بونیادبنێت کە بە قوڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا. لەم نوسینەدا زیاتر جەخت لە دیموکراسیەتی تەوافوقی بۆ چارەسەری کێشەی کەرکوک دەکەینەوە، بەڵام لە ناواخنی چارەسەرەکەدا بەشێک لە ڕەخنەکانی سێنتریپێتاڵیزم لەبەرچاو دەگرین.

دیموکراسیەتی تەوافوقی لە چەندین کەیسدا لە جیهان بەکارهاتووە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو ناوچانەی کە بەقووڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا وەک لوبنان و بەلجیکا ئێرلەندای باکور و چەندین کەیسیتر. لە هەندێک لەم کەیسانەدا ڕەنگە پێکهاتەکان دووچاری شەڕی ناوخۆ بوونایەتەوە ئەگەر تەبەنی دیموکراسیەتی تەوافوقیان نەکردایە. بەڵام مەرج نیە لە نێو سیاسەتی ڕۆژانەدا بەتەواویی سەقامگیر بێت. ئارێند لایپارت (Arend Lijphart) یەکێکە لەو سکۆڵەرە دیارانەی کە سەرەتاکان و بنەڕەتەکانی تیۆری دیموکراسیەتی تەوافوقی خستۆتەڕوو. لایپارد گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە دەکرێت دیموکراسی تەوافوقی (وەک هۆڵەندای ساڵانی شەستەکان) لەو دەوڵەتانەدا کە چەندین پێکهاتەی جیاوازیان تێدایە لە بەدیهێنانی سەقامگیریی سیاسیدا سەرکەوتوو بێت[11]. کاتێک لە ساڵی ١٩٦٩دا بۆ یەکەمجار ئارتیکڵێکی لەسەر دیموکراسیەتی تەوافوقی نووسی، تیۆریی باو تەنها دیموکراسیەتی زۆرینە بوو، کە بۆ نموونە لە بەریتانیادا پەیڕەو دەکرا.

ئارێند لایپارت دەنوسێت دەکرێت دیموکراسی لەو کۆمەڵگایانەی بە قووڵی دابەشبون

11 Arend Lijphart (1969). Consociational Democracy, World Politics, Vol. 21, No. 2, pp. 207-225.

بەسەر چەند پێکهاتەیەکی جیاوازدا سەرکەوتوو بێت ئەگەر تەوافوقی بێت، کە ئەم بنەمایانەی هەیە:

یەکەم: حکومەتێکی هاوپەیمانیی فراوان (Grand coalition) کە تیایدا هەموو پێکهاتە دیارەکانی ئەو کۆمەڵگایە نوێنەرایەتی کرابن، جا پێکهاتەکان لە ڕووی زمان یان ئاین یان مەزهەبەوە جیاواز بن (واتە پێکهاتەی ئیسنی بن).

دووەم: ئەو پێکهاتە ئیسنیانە دەبێت خاوەنی خۆبەڕێوەبەریی کەلتوریی (Cultural autonomy) بن.

سێیەم: ڕێژەییبوون (Proportionality) لە نوێنەرایەتی سیاسی و دامەزراندنی مەدەنیدا.

چوارەم: ڤیتۆی کەمینە (Minority veto) سەبارەت بە مافە گرنگەکانی کەمینەکان و سەربەخۆیی کەلتورییان[12].

لایپارد باس لەوە دەکات ئەم بنەڕەتانەی دیموکراسیی تەوافوقی دەکرێت بە چەندین شێوەی جیاواز بە دامەزراوەیی بکرێن. دەکرێت دامەزراندنی سیستەمی سیاسیی لەسەر بنەمای دیموکراسی تەوافوقی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ یەکێکیتر دامەزراوەی جیاواز بهێنێتەکایەوە. دەکرێت سەرکەوتن و کارابوون یان شکستی ئەو دامەزراوە تەوافوقیانە لە کەیسێکەوە بۆ کەیسێکی تر جیاوازبن[13].

ڕەنگە لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکانیدا هێنانەکایەی دیموکراسیی تەوافوقی تا ڕادەیەک ئاسانتر بێت لە هەندێک کەیسی تر. چەند هۆکارێک وادەکەن ئەم ئارگومێنتە سازبکەین. یەکێک لەو هۆکارانە ئەوەیە دەستووری عێراقی ڕێگر نیە لە تەبەنیکردنی شێوازێکی تایبەت لە خوبەڕێوەبەریی لە هەر پارێزگایەکی عێراقدا. لە دەستووری عێراقیدا، بەدەر لەوەی هاوڵاتیان، بە جیاوازی زمان و مەزهەب و ئاینیانەوە، بە یەکسانی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت و هەمان مافیان هەیە، بەڵام پێکهاتەکان دەتوانن مافە کەلتوریەکانی خۆیان لە خوێندن و گەشەپێدانی بنەما پەروەردەییەکان و هەبوونی قوتابخانەی تایبەت پیادەبکەن. مادەی ٣ی دەستوور دان بەوەدا دەنێت کە عێراق وڵاتی نەتەوە و دین و مەزهەبە جیاوازەکانە و مادەی٤ی برگەی یەک زمانی عەرەبی و کوردی بە زمانی فەرمی لە عێراقدا دەناسێنێت و لەسەر ئەوەی کە تورکمان و سریان و ئاشوریەکان مافیان هەیە جەختدەکاتەوە، نەوەکانیان لە دامەزراوە فێرکاریەکانی حکومەتدا بە زمانی دایک گۆشبکەن و لە دامەزراوە فێرکاریە تایبەتیەکانیشدا دەتوانن هەر زمانێکی تر بۆ خوێندن تەبەنیی بکەن. برگەی ٤ی مادەی ٤ی

12 Arend Lijphart (1996). The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation, The American Political Science Review, Vol. 90, No. 2, pp. 258-268

13 Arend Lijphart (2008). Thinking about Democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice, Routledge, Oxford, UK. p.4

ده‌ستوور هه‌ردوو زمانی توركمانی و سریانی له‌و یه‌كه ئیداریانه‌دا كه چڕیه‌كی دانیشتوان (كثافة سكانية) پێكده‌هێنن به زمانی فه‌رمیی ده‌ناسێنێت. دادگای باڵای فیدراڵی له عێراق ته‌فسیری "چڕی دانیشتوان" به‌وه ده‌كات ئه‌و كۆمه‌ڵانه‌ن كه قورسایی و ده‌ركه‌وتنێكی دیاریان هه‌یه له‌و شارانه‌دا كه چه‌ندین پێكهاته‌ی قه‌ومی جیاوازیان تێدایه و كاریگه‌رن له ره‌وتی كۆمه‌ڵگا و به‌شدارن له بزاوتنیدا، ئه‌مه‌ش به‌پێی بریاره‌كه‌ی دادگای باڵای فیدراڵی، به‌سه‌ر توركمان و سریانیه‌كانی كه‌ركوكدا جێبه‌جێده‌بێت[14]. هه‌ر به‌پێی هه‌مان بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵی، تابلۆكانی رێنیشاندان و رێبه‌دیكردن له كه‌ركوكدا ده‌توانرێت به هه‌ر ٤ زمانی كوردی، عه‌ره‌بی، توركمانی و سریانی بنوسرێن. له ئێستادا ئه‌م بریاره له كه‌ركوكدا له زانكۆ و رێگاوبان و شوێنه فه‌رمیه‌كانی تردا په‌یڕه‌وده‌كرێت. ئه‌م ماده‌یه‌ی ده‌ستوور ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نێت كه حكومه‌ت پێویسته بودجه‌ی خوێندن و په‌روه‌رده به هه‌ر زمانێكی ناو خاكی عێراق فه‌راهه‌مبكات. ئه‌مه جێبه‌جێكردنێكی روونی بنه‌مای سێیه‌می تیۆره‌ی دیموكراسی ته‌وافوقییه كه باس له سه‌ربه‌خۆیی كه‌لتوریی هه‌موو پێكهاته ئیسنیه دیاره‌كان ده‌كه‌ن.

بنه‌ڕه‌تی یه‌كه‌می تیۆره‌كه‌ی لایپارد باس له دروستكردنی حكومه‌تێكی هاوپه‌یمانیی فراوان و گشتگیر ده‌كات له‌و پێكهاتانه‌ی كه قورساییه‌كی دیار و به‌رچاویان له‌و ناوچه‌یه‌دا هه‌یه. لایپارد پێیوایه ئه‌م بنه‌ڕه‌ته‌ی یه‌كه‌م ناتوانێت ده‌ستی لێهه‌ڵبگیرێت ئه‌گه‌ر بمانه‌وێت سه‌قامگیریی سیاسی له رێی دیموكراسیی ته‌وافوقییه‌وه له‌و ناوچانه به‌دیبهێنین كه به قووڵی به‌سه‌ر چه‌ندین پێكهاته‌ی ئیسنی جیاوازدا دابه‌شبوون. كه هه‌ریه‌ك له‌م بنه‌ڕه‌تانه‌ی تیۆره‌كه‌ی لایپارد، ده‌كرێت به‌چه‌ند شێوازی جیاواز به دامه‌زراوه بكرێن. له كه‌ركوكدا جۆرێك له حكومه‌تی لۆكاڵی فراوان و گشتگیر بوونی هه‌بووه، به‌ڵام له‌به‌ر هه‌ستیاریی بارودۆخی كه‌ركوك و بۆ خۆلادان له ناسه‌قامگیریی، تا ئێستا ته‌نها یه‌ك هه‌ڵبژاردن له ساڵی ٢٠٠٥ بۆ حكومه‌تی لۆكاڵی كه‌ركوك ئه‌نجامدراوه. هه‌ر سێ پێكهاته سه‌ره‌كیه‌كه‌ی كه‌ركوك (كورد، عه‌ره‌ب و توركمان) له حكومه‌تی لۆكاڵیی كه‌ركوك و له ئه‌نجومه‌نه‌كه‌یدا نوێنه‌ریان هه‌بووه، به‌ڵام به‌رده‌وام توركمان و عه‌ره‌ب له‌وه ناڕازیی بوون كه كورد هێنده‌ی قورسایی خۆیان مافیان پێنه‌دراوه و له دوای ٢٠٠٣ وه رێژه‌ی كورد له دامه‌زراوه‌كاندا زۆر زیادیكردووه[15]. له‌م پێناوه‌شدا چه‌ندین جار پێكهاته‌كان به‌سه‌رپه‌رشتی نێرده‌ی نه‌ته‌وه یه‌كگرتوه‌كان

---

١٤ بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵی ژماره ١٥ی ساڵی ٢٠٠٨. له‌سه‌ر ئه‌م لینكه ده‌قی بڕیاره‌كه بخوێنه‌وه‌ره
https://www.iraqfsc.iq/krarat/2/2008/15_fed_2008.pdf

١٥ چاوپێكه‌وتن له‌گه‌ڵ حسن تۆران له ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێكه‌وتنه‌كه له‌لایه‌ن د.جلال حسن مصطفى، توێژه‌ر له سه‌نته‌ری لێكۆڵینه‌وه‌ی ئاینده‌یی، ئه‌نجامدراوه.

(یونامی-UNAMI) کۆبونەوەیان ئەنجامداوە بۆ چارەسەرکردنی ئەو گرژیانەی لە نێوان نوێنەرانی ئەو پێکهاتانەدا دروستبوون. لە ساڵی ٢٠٠٩ دا نوێنەرانی کەرکوک (کە ٢٥ کەس بوون) لە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک و هەموو پێکهاتە جیاوازەکان بەشداریانکرد، لە وێرکشۆپی "جیبەجێکردنی ڕاگەیاندنەکەی دەریای مردوو: چارەسەرە دادەپەروەر و دوورمەوداکانی تەحەدیەکانی حوکم لە کەرکوکدا" و ئیمزایان لەسەر چەند چارەسەرێک کرد بۆ ئەوەی بە زووترین کات بخرێنە بواری جێبەجێکردنەوە. لە گرنگترین ئەو چارەسەرانە درووستکردنی حکومەتێکی گشتگیرە لە پێکهاتە سەرەکی و دیارەکانی کەرکوک. پۆستەکانی ئەم حکومەتە لۆکاڵییە لە نێوان ئەو پێکهاتانەدا بەرێژەی لە ٣٢٪ بۆ هەریەک لە پێکهاتەکانی کورد و عەرەب و تورکمان و لە ٤٪ یش بۆ پێکهاتەی مەسیحی. ئەم ڕێکەوتنەی پێکهاتە جیاوازەکان لەسەر ئەم دابەشکردنەی پۆستەکان بە "ڕێکەوتنی بەرلین" ناسراوە. دابەشکردنی ئەم پۆستانە جەختکردنەوەیە لە جێبەجێکردنی مادەی ٢٣ی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨.

لە ئێستادا تورکمان و عەرەبەکان جەخت لەسەر جێبەجێکردنی ئەم ڕێکەوتنە و مادەی ٢٣ یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨ دەکەنەوە، بەڵام پێکهاتەی کوردیی ڕەتیدەکاتەوە. هۆکاری ڕەتکردنەوەکەش ئەوەیە کە کورد خۆی بە زۆرینە دەزانێت و دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی لە نێوان ئەو سێ پێکهاتە سەرەکییە بە دادپەروەرانە نابینێت. لە ڕاستیدا، ئەم "دابەشکردنە یەکسانە" لە بنەڕەتدا پێشنیاری سەرکۆماری ئەو کاتی عێراق (جلال تاڵەبانی) بوو و لە ناو ئەوانەشدا کە ئیمزایان لەسەر کردووە ئەندامانی باڵای حیزبە کوردستانییەکانی کەرکوک هەن. ئەوەی لە ئێستادا بە پێویست دەزانرێت ئەوەیە کە نوێنەری پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک جارێکیتر دەستبکەنەوە بە دانووستاندن بۆ ئەوەی بگەنە دابەشکردنێکی نوێی پۆستەکان بەشێوەیەک هەموو پێکهاتەکان ڕازیبکات و دادپەروەریی تێدا بەدیبێت.

هەردوو بنەڕەتەکەی تری تیۆرەی دیموکراسیی تەوافوقی کە ڕێژەییانە دابەشکردنی پۆستەکان و ڤیتۆی کەمینەن، دەکرێت بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی خۆیان لە بەرەنجامی حکومەتی گشتگیردا دروستبن. وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێدرا دەکرێت بە پێی ڕێکەوتنی بەرلین و مادەی ٢٣ی ئاماژەپێدراو پۆستەکانی کەرکوک بە یەکسانیی دابەشبکرێت لە نێوان پێکهاتە سەرەکیەکانی کەرکوکدا. هەربەپێی هەمان ڕێکەوتن و مادە، ئەو پۆستانەی ئەم دابەشکردنە دەیگرێتەوە هەموو پۆستە باڵاکانی (وەک پارێزگار، جێگری پارێزگار، سەرۆکی ئەنجومەن و هەندێک پۆستی تر) و پۆستە مامناوەند و پۆستە بچوکەکانن. ئەم ڕێژەیی دابەشکردنەی پۆستەکان گرفتی زۆرە. گرفتی سەرەکی ئەم جۆرە لە دابەشکردنی پۆستەکان ئەوەیە کە ناودەبرێت بە ستەمی کەمینە (Minority tyranny). لەبەرئەوەی

لە دوای ٢٠٠٣وە تا ئێستا نە لە عێراق و نە لە کەرکوک سەرژمێریی نەکراوە و ڕوون نییە کە هەر یەک لە پێکهاتەکان لە سەدا چەندی دانیشتوانی کەرکوک پێکدەهێنن، لە ئێستادا کوردەکان خۆیان بە زۆرینە دەزانن و وایدەبینن دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانی ستەمێکە لە زۆرینە لەلایەن کەمینەکانەوە. گرفتێکی تر ئەوەیە ئەم چارەسەرە، دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی، بە"هەمیشەیی" بوونێتی. دەکرێت بۆ ماوەیەکی کاتی و بۆ چەند خولێک ئەم چارەسەرە بتوانێت سەقامگیریەکی سیاسیی دروستبکات ئەگەر پێکهاتەکان لەسەری ڕێکبکەون، بەڵام لە دوورمەودادا ئەگەری زۆرە ناسەقامگیریی بهێنێتەکایەوە، چونکە ڕێژەی دانیشتوان دەگۆڕێت و سیاسییەکانیش هەڵوێست و بۆچونەکانیان دەگۆڕدرێن. گرفتێکی تری ئەم دابەشکردنە ئەوەیە تەنها کەسە حیزبییەکانی ناو پێکهاتەکان دەتوانن ئەم پۆستە باڵا و مامناوەند و بچوکانە وەربگرن، ئەمەش ڕێگە خۆش دەکات بۆ ئەوەی کەسانی نەشیاو و ناشایستە ببنە بەرپرس. بەرەنجامی ئەمەش بریتی دەبێت لە زیادبوونی گەندەڵی و بەرتیل و ناچالاکی فەرمانگەکان و بێزاربوونی هاووڵاتیان لە بیرۆکراسیەتی فەرمانگەکان و چەندین شوێنەواری تری ئەم جۆرە دابەشکردنەی پۆستەکان.

ڤیتۆی کەمینەکان دوا بنەڕەتی تیۆرەکەی لایپاردە کە بە دیموکراسیی تەوافوقی ناسراوە. ڤیتۆی کەمینەکان بۆ ئەوەیە ئەگەر یەکێک لە پێکهاتەکان وا هەستی کرد زیانمەند دەبێت لە دەرکردنی بڕیارێک یان یاسایەک ئەوا بتوانێت ڕێگربێت لە تێپەڕاندنییان. بەمەش هیچ یەکێک لە پێکهاتەکان خۆیان بە زیانمەند نازانن و هەوڵی ڕاوەستاندن نادەن لە دژی پرۆسەی سیاسی و سەقامگیریی سیاسی دروستبێت. لە ڕاستیدا، ڤیتۆی کەمینە دەتوانرێت لە چەند دامەزراوەیەکی کەرکوکدا پیادەبکرێت بە تایبەت لە ئەنجومەنی پارێزگادا کە شوێنی دەرکردنی بڕیار و یاساکانە بۆ پارێزگاکە. بەڵام نابێت ئەوە لە یادبکرێت کە ڤیتۆی کەمینە چەند لایەنێکی نێگەتیڤیشی هەیە کە دەبێت بە میکانیزمی گونجاو خۆی لێ بەدوور بگیرێت. یەکێک لەو خاڵە نێگەتیڤانە ئەوەیە کە بڕیاردان زۆر قورس دەبێت و ماوەیەکی درێژی دەوێت و بەمەش هاووڵاتییان زیانمەند دەبن و بڕیاردانیش کات و تێچونێکی زۆری دەبێت. بۆ ئەوەی بتوانرێت چارەسەری ئەم گرفتە بکرێت پێویستە دوو هەنگاوی گرنگ بنرێت: یەکەم هەنگاو ئەوەیە کە میکانیزمی گونجاو دابنرێت بۆ ئەوەی بەکارهێنانی ڤیتۆی کەمینەکان سنووردار بکرێت بە هەندێک بواری دیاریکراو و تایبەتەوە کە ڕاستەوخۆ و بە ڕوونی زیانبەخش بێت لەسەر بوون و گەشەی هەریەک لە پێکهاتەکان. دووەم هەنگاویش ئەوەیە کە ڤیتۆی کەمینەکان دانەبەزێتە ناو هەموو دامەزراوەکان، بەڵکو تەنها لە ئەنجومەنی پارێزگادا پەیڕەو بکرێت.

چوارەم: فاكتەرە كاریگەرەكانی سەر دیموكراسی تەوافوقی لە كەركوك:

دەبێت ئەوە ڕوون بێت كە دیموكراسیی تەوافوقی ڕەنگە چارەسەربێت بۆ ئەو كێشانەی كەركوك كە ناوخۆیین و پەیوەندیان بە سیاسەتی ناو پارێزگاكەوە هەیە، بەڵام هەندێك فاكتەری دەرەكی هەن كە كاریگەر دەبن (بە شكست یان سەركەوتن) لەسەر چارەسەری كێشەی كەركوك. دەبێت ئەم فاكتەرانە بە ووردی و بە جیا لەبەرچاو بگیرێن و مامەڵەیان لەگەڵ بكرێت و چارەسەری سەربەخۆیان بۆ بدۆزرێتەوە. هەندێك لەو فاكتەرانە:

یەكەم، كاتێك باسی چارەسەری تەوافوقی بۆ كەركوك دەكەین دەبێت بپرسین: بۆ كام باری سیاسیی كەركوك سەركەوتوترە، كاتێك كەركوك لە باری ئێستایدا بمێنێتەوە یان ببێتە بەشێك لە هەرێمی كوردستان یان ببێتە هەرێمێكی سەربەخۆ؟ لە ڕاستیدا، وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت بە پرۆژەیەكی نوسینی سەربەخۆ ئەنجام بدرێت، بەڵام پێشبینیەكان بۆ ئەوە دەچن كە ئەگەر كەركوك ببێتە هەرێمێكی سەربەخۆ، ئەوا هەم كاریگەری دەرەكی لەسەر كەمدەبێتەوە و هەم هێز و دەسەڵاتی ناوخۆییشی زیاتردەبێت. كە وا دەكات لایەنەكان پۆستی زیاتریان هەبێت لە حكومەتی هەرێمی كەركوكدا و زیاتر خۆیان بە خاوەنی هەرێمەكە بزانن و خۆیان بە بێبەش نەزانن و بەمەش سەقامگیریی زیاتر دروستدەبێت.

دووەم، كێشەی كەركوك ڕەهەندی دەرەكی (هەرێمی كوردستان و حكومەتی فیدراڵی) و ڕەهەندی هەرێمیی (دەستێوەردانی توركیا و ئێران) و ڕەهەندی نێودەوڵەتیی (نەتەوە یەكگرتووەكان كە یۆنامی نوێنەرایەتی دەكات) هەیە. ئەم ڕەهەندانە، بە تایبەت ڕەهەندە دەرەكی و هەرێمییەكان، تا ڕادەیەكی بەرچاو چارەسەری كێشەی كەركوكی ئاڵۆزتر و قورستر كردوە. بۆیە بۆ هەر چارەسەرێكی كێشەی كەركوك و ناوچەجێناكۆكەكانی پێویستدەكات ئەم ڕەهەندانە لەبەرچاوبگیرێت و چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزرێتەوە.

سێیەم، هەندێك كێشەی ماوەدرێژ كە لە نێوان هەرێمی كوردستان و حكومەتی فیدراڵیدا (ڕەهەندی دەرەكی) هەن تا ئێستا وەك خۆیان ماوون و هیچ چارەسەرێكی گونجاویان بۆ نەدۆزراوەتەوە. ئەم كێشانە ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە چارەسەری كێشەی كەركوكەوە هەیە و كێشەی دەستوورین، وەك مادەی ١٤٠ی دەستووری عێراقی تایبەت بە ناوچەجێناكۆكەكان و نەبوونی یاسای نەوت و گاز، كە دەرهێنان و هەناردەكردن و فرۆشتنیان ڕێكبخات. بەبێ گەیشتنە ڕێكەوتنێكی گونجاو لە نێوان حكومەتی هەرێمی كوردستان و حكومەتی فیدراڵی عێراق لەسەر ئەم پرسە دەستووریانە، زۆر زەحمەتە چارەسەری تەوافوقی ڕۆڵی خوازراوی خۆی بگێڕێت. لە ڕاستیدا، ناكرێت چاوەڕێی دیموكراسیی تەوافوقیی بكرێت ئەو كێشە دەستووریانە چارەسەر بكات، چونكە تەنها چارەسەریی كێشە ئیداریەكانی پارێزگای كەركوك دەكات.

پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاسایی دۆسییەی کەرکوک:

ئاشکرایە ئێستا لای حکومەتی عێراقی تاکە ڕێگەچارەیەک کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک پەسەند و ڕەوا و یاسایی بێت بریتییە لە بنەماکانی دەستووری عێراقی ساڵی (٢٠٠٥) و ئەو ئامرازانەش کە ئەم دەستوورە (مادەی ١٤٠دا) لەخۆی گرتووە. دیارە ئەم مادەیەش بەم شێوەیە ڕەنگرێژی چارەسەری کێشەکە کردووە:

"یەکەم: دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن هەنگاوی پێویست دەنێت بۆ تەواوکردنی جێبەجێکردنی پێداویستیەکانی مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە بە هەموو بڕگەکانییەوە.

دووەم: ئەو بەرپرسیاریەتیەی لەسەر شانی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنە لە حکومەتی ئینتیقالیدا کە لە مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەدا ئاماژەی پێکراوە، بەردەوام دەبێت و دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی هەڵبژێردراو بەگوێرەی ئەم دەستوورە بۆ ئەوەی بە تەواوی جێبەجێ بکرێت (ئاساییکردنەوە، سەرژمێری، لە کۆتاییدا ئەنجامدانی ڕاپرسی لە کەرکوک و ناوچەکانی تر کە ناکۆکیان لەسەرە بۆ دیاریکردنی ویستی هاوڵاتیان) لە ماوەیەکی دیاریکراودا کە لە مانگی ٢٠٠٧/١٢ تێپەڕ نەکات.".

کەواتە وەک دەبینین ناوەڕۆکی ئەم مادەیە جەخت لەسەر بەرپرسیارێتی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن (حکومەتی فیدراڵی) دەکات بەرامبەر جێبەجێکردنی تەواوی ئەو پێداویستییانەی لە مادەی (٥٨)ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی (٢٠٠٤) هاتووە[١٦]، کە ئەمە دەقەکەیەتی:

"١ - حکومەتی گواستنەوەی عێراق بەتایبەتی دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوو بەرەو لایەنە پەیوەند ارەکانی تر بە پەلە ڕێوشوێن ئەگرنە بەر بۆ لابردنی ئەو زوڵمەی بەهۆی ڕەفتارەکانی ڕژێمی پێشوو ڕوویداوە، لەگۆڕینی باری دانیشتوانی چەند ناوچەیەکی دیاریکراو خۆی دەنوێنێ بە (کەرکوك) یشەوە لەڕێگای ڕاگواستن و دورخستنەوەی خەڵك لەشوێنی نیشتە جێبوونیان و لەڕێگای کۆچ پێکردنی زۆرە ملێوە لەناوەوەو لەدەرەوەی ناوچەکەداو نیشتە جێکردنی خەڵکی نامۆ بە ناوچەکە ولەڕێگای گۆڕینی نەتەوایەتی (تصحیح القومیة) ەوە بۆ نەهێشتنی ئەم زوڵمە لەسەر حکومەتی عێراقە ئەم هەنگاوانەی لای خوارەوە بنێت:

أ- سەبارەت بە نیشتەجێ ڕاگوێزراوەکان و دوورخراوەکان و کۆچپێکراوو کۆچکردووەکان بەگونجان لەگەڵ یاسای دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوبەرەو

---

١٦ مادەی (١٤٣)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە و پاشکۆکەی هەڵدەوەشێنەوە لەپاش پێکهێنانی حکومەتی نوێ جگە لە بڕگەی (أ)ی مادەی (٥٣) و مادەی (٥٨).".

ڕێوشـوێنە یاسـایەکانی تـر پێویسـتەحکومەت لەماوەیەکـی شـیاودا نیشـتەجێکان بگەڕێنێتـەوە سـەر مـاڵ و موڵکـی خۆیـان، ئەگـەر ئـەوەش نەتوانـرا پێویسـت حکومـەت قەرەبوویەکـی دادپەروەرانەیـان بکاتـەوە.

ب- سـەبارەت بـەو کەسـانەی هێـنراون بـۆ ناوچـە دیاریکـراوەکان پێویسـتە حکومـەت بەپێـی مـادەی ١٠ ی یاسـای دەسـتەی بـاڵای چارەسـەری کێشـەکانی موڵکایەتـی خانوبـەرە لـە کێشـەکانیان بکۆڵێتـەوە، بـۆ مسـۆگەر کردنـی سـەرلە نـوێ نیشـتە جێکردنەوەیـان، یـان زامنکردنـی قەرەبوکردنەوەیـان لەلایـەن دەوڵەتـەوە، یـان ئەگـەری بەخشـینی زەوی تـر پێیـان لـە لایـەن دەوڵەتـەوە لەنزیـك شـوێنی نیشـتە جێبوونیـان لـەو پارێزگایـەی لێـوەی هاتـوون یـان قەرەبوکردنـەوەی خەرجـی گواسـتنەوەیان بـۆ ئـەو ناوچانـە.

ج- سـەبارەت بـە وکەسـانەی بێبەشـکراون لـە دامەزرانـدن یـان پێویسـتیەکانی گـوزەران بـۆ ئـەوەی ناچاریـان بکـەن لـە زێـدی خۆیـان کـۆچ بکـەن و ناوچـە و زەویەکانیـان بەجێبهێڵن پێویسـتە حکومـەت هانـی ئـەوە بـدات دەرفەتـی نوێـی کاریـان لـەو ناوچـەو زەویانـە بـۆ بڕخسـێنێت.

د- سـەبارەت بەگۆڕینـی نەتـەوە (تصحیـح القومیـە) پێویسـتە حکومـەت هەمـوو بڕیارەکانـی پەیوەسـت هەڵبوەشـێنێتەوە و ڕێگـە بـدات کەسـانی زیـان لێکەوتـوو بەبـێ زۆرلێکـردن و گوشـار مافـی خۆیـان لـە دیاریکردنـی ناسـنامەی نەتەوەیـی پەیـڕەو بکـەن.

٢- ڕژێمـی پێشـوو بـە مەبەسـتی بەدیهێنانـی ئامانجـی سیاسـی دەسـتکاری سـنوورە ئیداری یەکانـی کـردووە و گۆڕیویەتـی. بۆیـە پێویسـتە لەسـەر ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی و حکومەتـی گواسـتنەوەی عێراقـی ڕاسـپاردە پێشـکەش کۆمەڵـەی نیشـتمانی بکـەن لەپێنـاو چارەسـەرکردنی ئـەو گۆڕانکارییـە ناڕەوایانـە، خـۆ ئەگـەر ئەنجوومەنـی سـەرۆکایەتی نەیتووانـی بـە کـۆی دەنـگ لەسـەر چەنـد ڕاسـپاردەیەك ڕێـك بکەوێـت ئـەوا پێویسـتە ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی بەکـۆی دەنـگ ناوبژیوانێکـی بێلایـەن دامەرزێنێـت بۆلێکۆڵینـەوە لەسـەر کێشـەکە و پێشکەشـکردنی ڕاسـپاردە، ئەگـەر ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی نەیتوانـی لەسـەر ناوبژیوانێـك ڕێککەوێـت ئـەوا پێویسـتە ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی داوا لەسـکرتێری گشـتی نەتـەوە یەکگرتـووەکان بـکات کـە کەسـایەتییەکی نێودەوڵتـی نـاودار بـۆ ئـەو ناوبژیوانییـە دەستنیشـان بـکات.

٣- چارەسـەری یەکجارەکـی ئـەو زەویانـەی کێشـەیان لەسـەرە بەکەرکوکیشـەوە دوا ئەخرێـت بـۆ پـاش جێبەجێکردنـی ڕێوشـوێنەکانی سـەرەوە و ئەنجامدانـی سـەرژمێریەکی داد پەروەرانـە و شـەفافی دانیشـتووان، واتـا تـا کاتـی پەسـەندکردنی دەسـتووری هەمیشـەیی. پێویسـتە ئـەم چارەسـەرە بەشـێوەیەك بێـت کـە لەگـەڵ بنەماکانـی دادپەروەریـدا بگونجێـت و ویسـتی دانیشـتووانی ڕەسـەنی ئـەو زەویانـەش لەبەرچاوبگیرێـت."

بـەڵام وەک دەزانرێـت تـا ئیسـتا زۆربـەی ئـەم هەنگاوانـە جێبەجـێ نەکـراون، ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ دوو هـۆکار:

یەکەم: کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە کە خراوەتە ئەستۆی، هەرچەندە ئەمە بێ دەروەستی لایەنی دووەمی ناکۆکییەکە ڕەتناکاتەوە کە (حکومەتی هەرێمی کوردستان)ە، بەڵام دیارە بەرپرسیارێتی سەرەکی دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵی کە بەپێی دەقەکانی سەرەوە لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥) بەرپرسیارێتی کرداری و ڕاستەوخۆی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی چارەسەرکردنی کێشەکە خراوەتە ئەستۆی. بێگومان ئەم کەمتەرخەمییەی حکومەتی فیدراڵی جگەلەوەی پێشێلکردنێکی ئاشکرای دەقەکانی دەستووره، هاوکات چەندین ئاکامی نەرێنیی لێکەوتووەتەوە، وەک بێبەشکردنی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی کەرکوک (هاوشێوەی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی ناوچە جێناکۆکەکانیتر) لە پیادەکردنی چەندین مافی سیاسیی و دارایی و کەسییان، هەروەها بێبەشکردنی کۆی نیشتەجێبووانی ئەم ناوچانە لە خزمەتگوزاری و پێداویستییە ڕۆژانەییەکانیان، بە تایبەت کە لەم ناوچانەدا هەمیشە جۆرێک لە دووئیدارەیی (ئیدارەی فیدراڵی و ئیدارەی هەرێم) هەبووە، کە لەلایەک بووەتە هۆی خۆدزینەوەی هەردوو ئیدارەکە لە زۆربەی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانیان، بەو بیانووەی کە ئیدارەکەیتر لێی بەرپرسیارە، لەلایەکیتریش بووەتە هۆی لاوازیی چاودێری حکومیی بەسەر دامەزراوە کارگێڕیی و ئەمنییەکانی ئەم ناوچانە، کە کەمتەرخەمییان بەرامبەر خزمەتکردنی هاوڵاتیانی ناوچەکە هەبووە. هەموو ئەمەش دۆخێکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دارایی و کارگێڕیی لە دەزگاکانی کەرکوکدا ڕەخساندووە، هاوکات بووە بە هۆی سەرچاوەی نائارامی سیاسیی و ئەمنی لە شارەکەدا کە بەردەوام هەڕەشەبووە بۆ سەر گیان و مافی هاووڵاتییانی، چ لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکان (وەک: قاعیدە و داعش) یان لەلایەن خودی دەزگا سەربازی و چەکدارییەکانی سەر بەحکومەتی عێراقی (وەک حەشدی شەعبی) کە ئێستا بەشێوەیەکی نادەستووری حکومەتداریی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانیتر دەکات.

دووەم: لاوازی و ئاڵۆزی ئەو ئامراز و پێداویستی و هەنگاوانەی کە لە دەقەکانی سەرەوەدا، لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥)، وەک چارەسەر بۆ کێشەکە خراونەتە ڕوو، لەبەرئەوەی هەندێک لەم ئامرازانە جگە لەوەی چارەسەری سەرپێی و ڕووکەشن بۆ دۆسییەکە، هاوکات ناشتوانن زامنی چارەسەری هەندێک ڕەهەندی دۆسییەکە بکەن لە داهاتووی دووردا، بەتایبەت کێشەی شوناسی شاری کەرکوک و کێشەی چۆنێتی بەڕێوەبردنی سەرچاوە سروشتییەکانی پارێزگاکە.

دیارە نە کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵ لە چارەسەرکردنی کێشەکە و نە لاوازی ئەو ئامرازنەش کە بۆ چارەسەرکردنی دانراون، لە گرنگی دۆسییەکە و پێویستی چارەسەرکردنی کەم دەکاتەوە، بەڵام هەر هەنگاوێک لە داهاتوودا بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە

بنرێت پێویستە ئەم دوو هۆکارەی سەرەوە، کە تائێستا ڕێگربوون لە زوو چارەسەرکردنی، لەبەرچاوبگرێت. ئەمەش بە بڕوای ئێمە بە دوو پێشمەرجی سەرەکی دەکرێت:

یەکەم: بوونی چەند ئامرازێکی کارا کە بتوانێت حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) ناچاربکات چیدی کەمتەرخەمانە مامەڵە لەتەک چارەسەرکردنی دۆسییەکە نەکات، ئەمەش بە بوونی چەند گرەنتییەک دەبێت، وەک بەدواداچوونی بەردەوام بۆ ئەو هەنگاوانەی کە حکومەتی فیدراڵی بۆ جێبەجێکردنی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانی بە ئاراستەی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەکەدا دەینێت، لەگەڵ بوونی لێپرسینەوەی بەردەوام لەم حکومەتە (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) هەرکاتێک کەمتەرخەمی لە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی سەرشانیدا هەبوو. لەماوەی ڕابردوودا تەنیا دەزگایەکی فەرمی هەبووە بۆ جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠ ئەویش "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠"ە کە بەفەرمانی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار ژمارە (٤٦ – م ر ن /١٣٧٣/٤٨) لە (٢٠٠٦/٨/٩) پێکهێنراوە. بەڵام وەک زانراوە ئەم لیژنەیە تەنها ئامرازێکی جیببەجێکردنە و هیچ دەسەڵاتێکی چاودێریکردن و لێپرسینەوەی لەحکومەتی فیدراڵ نییە جگەلەوەی کە لەژێر کۆنترۆڵی خودی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵیدایە. بۆیە لەچوارچێوەی دەقەکانی سەرەوەدا (بەتایبەت مادەی ٥٨ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی ٢٠٠٤) ڕەنگە بکرێت لەداهاتوودا ئەو ئەرکی (بەدواداچوون و لێپرسینەوەیە) لە دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵی کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد بە سێ دەزگا و لایەن بسپێردرێت کە ئەوانیش بریتین لە:

١- سەرۆک کۆماری عێراق، کە بەشی دووەمی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵییە.

٢- دەسەڵاتی یاسادانانی عێراق، بەتایبەت (ئەنجومەنی فیدراڵی – مجلس الإتحاد) کە تائێستا وەک بەشی دووەمی پەرلەمانی عێراق پێک نەهێنراوە.

٣- سکرتێری گشتی نەتەوەوە یەکگرتووەکان، بەتایبەت ئەگەر لای هەندێک لە پێکهاتەکانی کەرکوک دڵنیایی تەواونەبوو کە ئەو دوو لایەنەی سەروە (سەرۆکی کۆماری عێراق و پەرلەمانی عێراق) دەتوانن بە شێوەیەکی تەندروست بە ئەرکی "بەدواداچوون و لێپرسینەوە"کە هەستن.

دووەم: هەموارکردن و پێداچوونەوە بەو ئامراز و پێداویستییانەی کە تائێستا بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە جێبەجێکراون، دیارە سەرەکیترین ئامرازیش بریتییە لە مادەی ١٤٠. بەڵام لەبەرامبەر ئەم هەموارکردنەدا چەند ڕێگرییەک هەیە، یەکێکیان بریتییە لە مەشروعییەتی ماوەی جێبەجێکردنی مادەکە، کە خودی خۆی وادەیەکی بۆ جێبەجێکردنی داناوە ئەویش (٢٠٠٧/١٢/٣١)ە، دیارە (١٠ ساڵ) زیاتر بەسەر ئەم وادەیەدا چووە وهێشتا چەند هەنگاوێکی کەمی مادەکە جێبەجێکراوە. ڕێگرییەکیتر بریتییە لە چونێتی هەموارکردنەوەی مادەکە، کاتێک دەبینین لە مادەی (١٢٦) دەستووری عێراقدا چەند مەرجێکی توند بۆ هەموارکردنی هەر بنەما و مادەیەکی دەستوورەکە هەیە[١٧]، بەڵام هیچ یەکێک لەو مەرجانە زامنێکی ئەوتۆی

١٧ مادەی (١٢٦)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: " یەکەم: سەرۆک کۆمارو ئەنجومەنی

بـۆ مافـەکانی هەرێمـی کوردسـتان و مـافی هەندێـک لـە پێکهاتـەکانی کەرکوکـی تێـدا نییـە (بەتایبـەت کـورد)، بەشـێوەیەک گرەنتـی ئـەوە بـکات کـە ئەگـەر لـە داهاتـوودا مـادەی (١٤٠) هەموارکـرا، زامنی مـافی ڕەوای هەمـوو ئـەم لایـەن و پێکهاتانـە بـکات و کێشـە تەنهـا بەوشـێوەیە چارەسـەر نـەکات کـە بەرژەوەندییـەکانی حکومـەتی فیدراڵـی دەیخوازێـت.

کەواتـە لەسـایەی ئـەم دۆخـەدا، سـەبارەت بـەو ڕێگریانـەی سـەرەوە، هەرچـی پەیوەسـتە بـە ماوەی بەسـەرچوونی مـادەی (١٤٠)، ئـەوا بـەڕای زۆربـەی یاسانـاسـان، دەسـتووری وڵاتان بە گشـتی و دەسـتووری عێراقـی سـاڵی (٢٠٠٥)یـش بەتایبـەتی، هیـچ وادەیەکـی دیاریکـراوی بـۆ بەسـەرچوونی بنەمـا و مـادەکانی تێـدا نییـە، ئـەوەی بەسـەرچووە تەنهـا وادەیـەک بـووە کـە دەکـرا چارەسـەری کێشـەکانی دۆسـییەکەی تیابکرێـت، بـەڵام دیـارە هـەم خـودی کێشـەکە مـاوە و هـەم خـودی ئـەو دەسـتوورەش کـە ئامـرازی بـۆ چارەسـەرکردنی دانـاوە هێشـتا کارایـە و هەڵنەوەشـاوەتەوە، بۆیـە مـادەی (١٤٠) تەنهـا ئـەو کاتـە بەسـەردەچێت کـە کـۆی دەسـتوورەکە هەڵبوەشـێتەوە یـان بـەو شـێوەیەی کـە خـوودی دەسـتوورەکە لەمـادەی (١٢٦) ئامـاژەی بۆکـردووە هەموارب‌کرێـت یـان بەیەکجاری لاببرێـت. ئەمـە جگـە لـەوەی کـە دەسـتوور چەندیـن مـادەی تـری هاوشـێوەی مـادەی (١٤٠)ی تێدایـە، وەک مـادەی (٦٥ و ١٣٧ و ١٤٢) [١٨]، کـە وادە بـۆ جێبەجێکردنیـان دانـراوە، بـەڵام ئـەو وادانـە بەسـەرچوون و هیچیشـیان نرخـی دەسـتووریيان لەدەستنەداوە.

وەزیـران پێکـەوە یـان پێنـج یەکـی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران مافـی پێشـنیارکردنی هەموارکردنـی دەسـتووریان هەیـە.

دووەم: نابێـت ئـەو بنەمـا بنەڕەتیانـەی لـە بەنـدی یەکـەم و مـاف و ئازادیانـەی بەنـدی دووەم کـە لـەم دەسـتووردا هاتـوون هەموارب‌کرێـن مەگـەر پـاش دوو خولـی هەڵبژاردنـی تـرو بـە ڕەزامەنـدی (٣/٢)ی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران لەسـەریو ڕازیبوونـی گـەل لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوەو پەسـەندکردنی سـەرۆک کۆمار لەماوەی حـەوت ڕۆژدا.

سـێیەم: نابێـت ئـەو مادانـەی تـر کـە لـە خاڵـی دووەمـی ئـەم مادەیـەدا ئاماژەیـان پێنەکـراوە هەمـوار بکرێـن مەگـەر پاش ڕازیبوونـی (٣/٢)ی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران لەسـەریو ڕازیبوونـی گـەل لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوەو پەسـەندکردنی سـەرۆک کۆمـار لەمـاوەی حـەوت ڕۆژدا.

چـوارەم: نابێـت هیـچ هەمـوارکردنێـک لـەو مادانـەی دەسـتووردا ئەنجـام بدرێـت کـە دەبێتـە هـۆی کەمکردنـەوەی ئەو دەسـەڵاتانەی هەرێمـەکان کـە ناکەونـە سـنووری دەسـەڵاتە تایبەتەکانـی حکومەتـی فیدراڵیـەوە تەنیـا بـە ڕەزامەنـدی دەسـەڵاتی یاسادانانی هەرێمـی پەیوەندیدارو ڕەزامەنـدی زۆرینـەی دانیشـتوانی لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوە.

پێنجـەم: أ- هەموارکردنەکـە بـە پەسـەندکراو دادەنرێـت لەلایـەن سـەرۆک کۆمـارەوە پـاش تێپەڕبوونـی ئـەو ماوەیـەی لـە بڕگـەی (دووەم)و (سـێیەم) ی ئـەم مادەیـە ئامـاژەی پێکـراوە لەکاتـی پەسـەند نەکردنیـدا.

ب- هەموارکردنەکە لە بەرواری بڵاوکردنەوەیەوە لە ڕۆژنامەی فەرمیدا کاری پێدەکرێت".

١٨ مـادەی (٦٥)ی دەسـتووری کۆمـاری عێـراق سـاڵی ٢٠٠٥ دەڵێـت: "ئەنجومەنێکـی یاسـادانان پێکدەهێنرێـت کـە بـە (ئەنجومەنـی فیدراڵـی) ناودەبرێـت، نوێنەرانـی هەرێـم و ئـەو پارێزگایانـە لـە خۆدەگرێـت کـە ناکەونـە سـنووری هیـچ هەرێمێکـەوە ، پێکهاتـەو مەرجەکانـی ئەندامێتیـو بـواری تایبەتمەندێتـی ئـەم ئەنجومەنـەو هەرچـی پەیوەندیـدارە بـەم بـوارەوە بـە یاسـا ڕێکدەخرێـت بـە زۆرینـەی دوو لـە سـێی (٣/٢) دەنگـی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران.".

بـەڵام هەرچـی پەیوەیسـتە بـە ئەسـتەمی هەموارکـردنی دەسـتوور لـە ناویشـیدا مـادەی (١٤٠)، ئـەوا دەکرێـت کـەم و کوورتییـەکانی ئـەم مادەیـە و ئاڵـۆزی و لاوازی ئـەو ئامرازانـەش کـە بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکـەکان لـە خـۆی گرتـووە، لەجیـاتی هەموارکـردن بـە دانـانی یاسـایەک چاکسـازی تێدابکرێـت، بـەڵام دەبێـت ئـەم یاسـایە لە کەشێکدا دابنرێـت کـە بـوونی هەمـوو ئـەو هاوسـەنگی و گرەنتیانـە زامنکرابێـت کـە لـە کاتی هەموارکـردنی دەسـتوورەکەدا پێویسـتن، بەتایبـەتی بۆلایـەنی هەرێمـی کوردسـتان و بـۆ پێکهاتـەی کـورد لـە کەرکـوک و ئەوناوچانـەدا.

جگـە لـەم گرەنتییـە رواڵەتیانـەش کـە پەیوەسـتن بـە شـێوازی دانـانی یاسـاکەوە، پێویسـتە هـاوکات چەنـد زامنێکـی بابەتیـش لـە یاسـاکەدا هەبێـت، بەشـێوەیەک سـەرجەم ئـەو ئامـرازە نوێیانـەی کـە دەخرێنـە چوارچێـوەی یاسـاکەوە دەبێـت هیچیـان بـۆ هیـچ گـروپ و پێکهاتەیەکـی کەرکـوک گرەنتـی کەمتـر لـەوەی تیانەبێـت کـە ئیسـتا لـە مـادەی (١٤٠)دا هەیـە.

ڕەنگە چەند ڕەهەندێکی گرنگ کە پێویستە لە یاساکەدا هەبێت، بریتبن لەمانەی خوارەوە:

- پێداگریکـردن لـە پابەنـدبوون بـە بنەمـاکانی پێکەوەژیـان وحوکمـڕانی هاوبـەش و دابەشـکردنی دادپەروەرانـەی سـەرجەم داهـات و هـەل و دەسـتکەوتە مـادی و مەعنەوییـەکان لـە شـارەکەدا.

مـادەی (١٣٧)ی دەسـتووری کۆمـاری عێـراق سـاڵی ٢٠٠٥ دەڵێـت: "کارکـردن بـە حوکمـی ئـەو مادانـەی تایبەتـن بـە ئەنجومەنـی فیدراڵیـەوە لەهـەر شـوێنێک لـەم دەسـتوورەدا ئامـاژەی بـۆ کرابێـت دوادەخرێـت تـا کاتـی دەرچوونـی بڕیارێـک لـە ئەنجومەنـی نوێنەرانـەوە بـە زۆرینـەی دەنگـی (٣/٢)ی ئەندامانـی لـە خولـی دووەمـی هەڵبژاردنـی خۆیـدا کـە پـاش کارابوونـی ئـەم دەسـتوورە دەیبەسـتێت.".

مـادەی (١٤٢)ی دەسـتووری کۆمـاری عێـراق سـاڵی ٢٠٠٥ دەڵێـت: " یەکـەم: ئەنجومەنـی نوێنـەران لەسـەرەتای کاریـدا لیژنەیەکـی تایبـەت لـە ئەندامانـی پێکدەهێنێـت کـە نوێنەرایەتـی پێکهاتـە سـەرەکیەکانی کۆمەڵگـەی عێراقـی بـکات، ئەرکـی بریتیـە لـە پێشکەشـکردنی ڕاپۆرتێـک بـۆ ئەنجومەنـی نوێنـەران لـە ماوەیەکـدا کـە لـە چـوار مانـگ تێپەڕنـەکات، تێیـدا ڕاسـپاردەی پێویسـت لـە خۆبگرێـت سـەبارەت بـە هەموارکردنـی پێویسـت کـە دەکرێـت لـە دەسـتوور ئەنجـام بدرێـت، لیژنەکـەش هەڵدەوەشـێنرێتەوە دوای ئەنجامدانـی ئەرکەکانـی.

دووەم: هەموارکردنـە پێشـنیارکراوەکان بـە یـەک جـار دەخرێتـە بەردەمـی ئەنجومەنـی نوێنـەران بـۆ دەنگـدان لەسـەری، هەروەهـا ئـەو پێشـنیارانەی بـۆ هەموارکـردن خراونەتـە ڕوو بـە پەسـەندکراو دادەنرێـن بـە ڕەزامەنـدی زۆرینـەی ڕەهـای ئەندامانـی ئەنجومـەن.

سـێیەم: ئـەو مادانـەی کـە بـە پێـی بڕگـەی دووەمـی ئـەم مادەیـە لەلایـەن ئەنجومەنـی نوێنەرانـەوە هەمـوار کـراوە دەخرێتـە ڕوو بـۆ گـەل بەمەبەسـتی ئەنجامدانـی ڕاپرسـی لەسـەری، لـە ماوەیەکـدا کـە لـە دوو مانـگ تێپـەڕ نـەکات لـە بـەرواری پەسـەندکردنی لەلایـەن ئەنجومەنـی نوێنەرانـەوە.

چـوارەم: ڕاپرسـیەکە لەسـەر مـادە هەموارکـراوەکان بـە سـەرکەوتوو دادەنرێـت ئەگـەر زۆرینـەی دەنگـدەران ڕەزامەنـدی لەسـەر نیشـان بـدەن، هەروەهـا (٣/٢)ی دەنگـدەران لـە سـێ پارێـزگا یـان زیاتـر ڕەتـی نەکەنـەوە.

پێنجـەم: بڕگەکانـی ئـەم مادەیـە مـادەی (١٢٦) ناگرێتـەوە کـە پەیوەنـدی هەیـە بـە هەموارکردنـی دەسـتوور تـا کاتـی کۆتاییهێنـان بـە ئەنجامدانـی هەموارکـردن کـە لـەم مادەیـەدا ئامـاژەی پێکـراوە.".

- پێویستیی ڕەنگدانەوەی ئەم بنەمایانە لە چەند دامەزراوەیەکی یاسایی هەڵبژێردراودا، بەشێوەیەک دەکرێت جگە لە ئەنجومەنی پارێزگا، کە ئێستا هەیە و لەسەر بنەمای نوێنەرایەتیکردنی دانیشتوانی ناوچەکە بەپێی ڕێژەیان لە شارەکەدا دامەزراوە، دەکرێت ئەنجومەنێکیتری هەڵبژێردراو بەناوی (ئەنجومەنی پێکهاتەکان) لەسەر بنەمای نوێنەرایەتیکردنی یەکسانی پێکهاتەکان دابمەزرێت، بە تایبەت کە هەندێک پێشنیار هەبوو بە نوێنەرایەتیکردنی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک (کورد و عەرەب و تورکمان) لە ئەنجومەنی پارێزگادا بە ڕێژەی (٣٢٪ - ٣٢٪ - ٣٢٪) بۆ هەریەکێکیان بەیەکسانی، لەگەڵ ڕێژەی (٤٪) بۆ پێکهاتەی مەسیحییەکان لە شارەکەدا، بۆیە دەکرێت ئەم پێشنیارە لە پێکهاتەی ئەنجومەنێکیتردا (ئەنجومەنی پێکهاتەکان) جێبەجێبکرێت. هاوکات ئەم ئەنجوومەنە جگە لەوەی پێویستە لەڕووی پێکهاتەوە لە ئەنجومەنی پارێزگا جیاوازبێت، دەبێت لە ڕووی دەسەڵاتیشەوە جیاوازبێت، بەتایبەت دەسەڵاتی ئەنجامدانی ئەو کاروبارانەی پێبدرێت کە کاریگەرییان لەسەر پێکەوەژیان و دابەشکردنی یەکسانیی هەل و داهاتەکانی شارەکە هەیە.

- پێویستی دیاریکردنی ماوەیەکی زەمەنیی لەنێوان (٥ - ٧) ساڵ، کە وەک (قۆناغێکی گواستنەوە) دۆخێکی تایبەت بە شاری کەرکوک بدرێت و بەشێوەی حوکمڕانی هاوبەش بەڕیوەببرێت و لەو ماوەیەشدا کار بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی بکرێت.

- پێویستی هەبوونی چەند ئامرازێک کە زامنی چاودێریکردنێکی نێودەوڵەتی بکات بەتایبەت لە لایەن یۆنامی-ەوە، بۆ چۆنێتی جێبەجێکردنی یاسای ئاماژەبۆکراو لەسەرەوە و هەروەها بۆ چاودێریکردنی ڕەوشی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و بەڕێوەبردنی هاوبەش تیایدا.

- پێویستی هەبوونی چەند ئامرازێکی کرداریی بۆ بەرجەستەکردنی بنەمای ڕوونسازی(شەفافییەت) لە بەرهەمهێنان و بەکاربردن و وەدەستهێنانی داهاتی سەرچاوە سروشتییەکانی شارەکە (نەوت وگاز)، کە تا ئیستا جێگای ململانێی توندی بەغداد و هەرێمی کوردستانە لەلایەک، لەلایەکیتریش جێی بایەخپێدانی سەرجەم پێکهاتەکانی شارەکەیە کە داهاتی ئەم سەرچاوە سروشتییانە بەشێوەیەک ئاڕاستە بکرێت سەرجەم هاووڵاتیانی شارەکە لێی سودمەندبن و قەرەبووی چەندین ساڵ لە ستەم و بێبەشکردن و ماڵوێرانییان بۆ بکاتەوە.

- پێویستە پێداگریی لەسەر پابەندبوونی حکومەتی فیدراڵی بکرێت بە جێبەجێکردنی سەرجەم ئەو هەنگاوانە کە مادەی (١٤٠) لەخۆی گرتوون، لە هەرسێ قۆناغەکە (ئاساییکردنەوە، سەرژمێریی و ڕاپرسی). لەم چوارچێوەیەشدا بودجەیەک تەرخانبکرێت بۆ جێبەجێکردنی قۆناغی یەکەم (ئاساییکردنەوە)، هەر لە قەرەبووکردنەوەی ڕاگوێزراوانەوە تا کێشەی زەویوزار و موڵکایەتی و پاشان هەڵوەشاندنەوەی ئەو یاسا و بڕیارانەی کە ڕژێمی بەعس بەمەبەستی ئەنجامدانی گۆڕانگکاری ئیداری و دیمۆگرافی و ئابووری و کۆمەڵایەتی لە

شارەکەدا دەریکردوون. پاشتر هەنگاو بۆ جێبەجێکردنی قۆناغی دووەم (قۆناغی سەرژمێری) بنرێت. دەشێت ئەم قۆناغەش هاوکات لەگەڵ جێبەجێکردنی قۆناغی یەکەم (ئاساییکردنەوە) ئەنجام بدرێت، بەڵام لەسایەی بوونی چەند مەرج و زامنێکدا، وەک ڕەچاوکردنی گشتکیری لە سەرژمێرییەکەدا بەشێوەیەک سەرجەم ئەو کەسانە بگرێتەوە کە پێشتر لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ڕاگوێزراون، ئەگەرچی هێشتا ئەم کەسانە هەڵی گەڕانەوە و نیشتەجێبوونیان لە کەرکوکدا بۆ نەڕەخسابێت، هەروەها بوونی چاودێری نێودەوڵەتی بەتایبەت لە لایەن یۆنامی-یەوە بۆ چۆنیتی بەڕێوەچوونی پرۆسەی سەرژمێرییەکە. لە دوای جێبەجێکردنی ئەم دوو قۆناغەش، (کە زۆربەی ماوەی "قۆناغی گواستنەوەکە"ی بۆ تەرخانبکرێت) لە کۆتا ساڵدا هەنگاو بۆ جیبەجێکردنی قۆناغی سێیەم (ڕاپرسی) بکرێت، بەشێوەیەک هاوڵاتیانی ناوچەکە سەرپشک بکرێن لە هەڵبژاردنی یەکێک لەم بژاردانە:

١- ماوەنەوەی کەرکوک وەک پارێزگایەکی ئاسایی عێراق و لەژێر سایەی حکومەتی فیدراڵدا.

٢- چوونە پاڵ هەرێمی کوردستان و لەژێرسایەی حکومەتی ئەم هەرێمەدا.

٣- بوون بە هەرێمێکی سەربەخۆ و لەژێر سایەی حکومەتێکی تایبەت بە هەرێمی کەرکوک خۆیدا.

٤- جێگیرکردنی کەرکوک وەک ناوچەیەکی حوکمڕانی هاوبەش لەنێوان هەرێم و بەغدادا تا ماوەیەکی نادیار و درێژخایەن.

٥- یاخود هەر بژاردەیەکی تر کە دەشێ لە کاتی جێبەجێکردنی قۆناغی گواستنەوەدا بێتە ئاراوە (وەک چوونە پاڵ هەرێمێکیتر کە لە داهاتوودا پێکبهێنرێت).

لەهەموو بارێکیشدا ئەنجامی ڕاپرسییەکە بە زۆرینەی دەنگی "دەنگدەرانی ڕاستەقینە" یەکلاییبکرێتەوە.

باسی دووەم:
ئاییندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک

لە گرنگترین و هەستیارترین ئەو بابەتانەی کە لە رویەکەوە هەرەشەیە، لە رویەکی ترەوە مەترسی بەکارهێنانی سیاسیانەی هەیە لە سەر ئایندەی کەرکوک دۆسییەی ئاسایشی کەرکوکە، روداوەکانی ١٦ی ی ئۆکتۆبەر هاوسەنگی هێزی لەکەرکوک گۆڕی و دۆسیەی ئاسایش لە شاری کەرکوک لە ئێستادا لە دەست هێزەکانی دژە تیرۆری عێراق و هێزەکانی پۆلیسدایە، هێزەکانی پێشمەرگەو ئاسایشی کوردستان بە هیچ شێوەیەک لە بەڕێوەبردن و ئیدارەی دۆسیەی ئاسایشی کەرکوک بەشدار نین.

بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک، پێویستە هەڵوەستە لەسەر ئەم سێ تێگەیشتنە بکرێت:

یەکەم: تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک

بۆ بەڕێوەبردنی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک لە تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوکەوە، بە پێی مامەڵەی رۆژانەو بەریەککەوتنی ئاسایشی دانیشتوان لەگەڵ ئەم دۆسیەیەدا گۆڕانکاری بەسەرداهاتوە، پێکهاتەی تورکمانی وا سەیری ئەم دۆسێیە دەکات کە لە نەبونی دیسپلینێکی ئاسایشیی تۆکمەو دەزگایەکی رێکخراوی هەواڵگری بۆشایی ئاسایش لەکەرکوک هەیە، بۆ نمونە تەنها لە مانگی کانونی دووەمی٢٠١٨دا سێ کەسایەتی تورکمانی کراوەتە ئامانج و دوانییان تیرۆر کراون. ئەو دۆخە ئاسایشیەی ئێستا هەیەی دەرئەنجامی سیاسەتی هەڵەی حکومەتی ناوەندی و سیاسەتی خراپی هەرێمی کوردستانە لە دوای ٢٠٠٣، بۆیە پێویست دەکات دەزگا ئاسایشییەکانی کەرکوک بە تایبەتی پۆلیس سەرلەنوێ پیاچوونەوەیان بۆ بکرێت [١٩].

پێکهاتەی عەرەبی لە کەرکوک هەرچەندە لە ئێستادا بە شێوەیەکی کاتی پۆستی پارێزگاری کەرکوکیان بەدەستەوەیە، بەڵام بە نیگەرانییەوە مامەڵە لەگەڵ دۆخە تازەکەی دوای ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧دا دەکەن و پێیانوایە تا ئێستا دیار نییە نەخشەی سیاسی کەرکوک بەرەو کام ئاراستە هەنگاو دەنێت. لە ئێستادا ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک کە ئاڕادەیەک گردبونەوەیەکە نوێنەرایەتی عەرەبی سوننەی کەرکوک دەکات، پشتگیری لە دۆخی ئاسایشی کەرکوک دەکات و پێیوایە تەنها لە دوای شازدەی ئۆکتۆبەرەوە یاسا سەروەرە و دەسەڵاتی یاسا لە کەرکوکدا بوونی هەیە، ئەو ئارامیەی لە کەرکوک هەیە دەرئەنجامی مومارەسەی پیشەیی هێزە ئەمنییەکانی کەرکوکە، بۆیە ئەنجومەنی عەرەبی لە

---

١٩ چاوپێکەوتن لەگەڵ حەسەن تۆران. ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە پێکهاتەی تورکمانی.

کەرکوک پشتیوانی لە هەموو ئەو هەنگاوە یاساییی و دەستووریانە دەکات کە حکومەتی ناوەندی لە کەرکوک جێبەجێی دەکات [٢٠].

ئەمە لە کاتێکدایە پێکهاتەی کوردی بە تەواوی دژ بە هەنگاوەکانی حکومەتی ناوەندییە و بە هەنگاوێکی نا دروست و نادەستووری پێناسەی دەکەن، چونکە بە پێی دەستوور و بە پێی ڕێکەوتنی ئەمنی لە دوای ساڵی ٢٠١١ەوە لە ٢٠تشرینی یەکەم ڕێکەوتنێک کراوە لە نێوان هەر یەک لە هێزەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هێزەکانی عێراق و هێزەکانی پێشمەرگە لەسەر بەڕێوەبردنی هاوبەشی ئاسایش لە ناوچە جێناکۆکەکان، لە برگەی (ب) لیژنەی باڵای وەزاری هاوبەش لەسەر بەڕێوەبردنی ئاسایشی هاوبەش لە کەرکوک، لە سەر ئەم شەش خاڵە ڕەزامەندبوون [٢١]:

١ـ لابردنی سنوری ناوچەی ئاسایشیی هاوبەش .

٢ـ شێری ئاڵتونی تاکە هێزی کرداریی لە خاڵەکانی پشکنین-دا دەبێت.

٣- هێزەکانی شێری ئاڵتونی ئەرکی پاراستنی خاڵەکانی پشکنین و پارێزگاری لە خۆیان دەکەن بە دووری ٥٠٠مەتر لە نزیک خالی پشکنینی هاوبەش.

٤ـ هێزەکانی شێری ئاڵتونی ڕێوشوێنی ئاسایشی لەنێوان بازگە هاوبەشەکان ڕێکدەخات، ئەمەش پاش هەماهەنگی لەگەڵ سەنتەری هەماهەنگی هاوبەش لە کەرکوکدا.

٥ـ زیادکردنی سرییەی چوارەم لە هێزەکانی شێری ئالتونی بۆ ئامانجی دروستکردنی خالی پشکنینی هاوبەش.

٦ـ هێزەکانی پۆلیسی عێراقی هەڵدەستێت بە بەڕێوەبردنی پرۆسەی ئاسایش لە ناو شاری کەرکوک.

پێکهاتەی کوردی لە کەرکوک ئەم دۆخە ئەمنییەی کەرکوک بە دۆخێکی سەپێنراو دەزانێت، بۆیە داوای پیاچوونەوە و پابەندبوون بە دەستوور و ئەو ڕێککەوتنە هاوبەشانە دەکات کە لە نێوان هیزەکانی حکومەتی عێراق و هێزە ئەمنییەکانی عێراقدا بەستراوە.

دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک

حکومەتی عێراق لە دوای ریفراندۆمی ٢٥ی ئەیلولی ٢٠١٧ داوای گەڕانەوەی دەسەڵاتی فیدراڵی دەکرد بۆ ناوچەجێناکۆکەکان، بۆیە لە بەرەبەیانی ١٦ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧، حکومەتی ناوەندی دەستیکرد بە پرۆسەی جووڵاندنی هێزەکانی بەرەو سەنتەری شاری کەرکوک و لە ماوەیەکی کەمدا چووە شوێنە زیندووەکانی شارەکەو سەنتەری شار، حکومەتی عێراقی ئەم هەنگاوە بە "هەنگاوی سەپاندنی یاساو چەسپاندنی دەسەلاتی فیدراڵی" دەزانێت و پشت

٢٠ بەیاننامەی ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک لە ٢٠ـ١٢ـ ٢٠١٧

٢١ ڕێکەوتنی هاوبەشی هێزەکانی ئەمریکاو عێراق و هێزەکانی پێشمەرگە لە ٢٠ تشرینی یەکەمی ٢٠١١.

ئەستورە بە بڕیاری ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق. لەلایەکترەوە توانی بەم هەنگاوەی تا رادەیەک لە سیاسەتی هەرێمییدا پرەنسیپی (سفرکردنەوەی کێشەکانی) لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ بەدەستبهێنێت، بە تایبەتی تورکیاو ئێران کە هەموو دەرگایەکی هەماهەنگی هەواڵگریی، ئابوریی و سەربازییان بۆ عێراق کردەوە [٢٢]. جگە لەوەی ئەمریکا رۆڵی بریتی بوو لەوەی کە تێکچونی پەیوەندییەکانی هەرێم و بەغدا نەبێتە هۆی ئەوەی کە لە شەڕی داعش ساردییان بکاتەوە. هەروەها ئەمریکا بەفەرمی رایگەیاند لەگەڵ یەکپارچەیی خاکی عێراقدایە. بۆیە ئەمریکا بۆ گەیشتن بەم مەبەستە بەردەوام پەراوێزی گفتوگۆی بۆ هەولیر و بەغدا دروستکردوە، چونکە کوردستان بۆ ئەمریکا ناوچەیەکی ستراتیژیەو ناکرێت لە دەستبدرێت. پەرلەمانتارێکی کورد (لە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان) لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق دەڵێت: "ئەمریکییەکان لە هەوڵی ئەوەدان دۆخی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی تر چاکبکەنەوە". باس لەوەشدەکات مەسعود بارزانی دڵنیای کردۆتەوە دەستبەرداری کەرکوك نابێت و لەئێستادا چاوەڕێی سەرخستنی هەوڵی ئەو لایەنانەن، کە نێوەندگیری دەکەن. "ئێستا لەبارەی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانەوە بێدەنگیمان هەڵبژاردوە و چاوەڕێدەکەین ئەو کەسانەی نێوەندگیری دەکەن، دۆخەکە ئاسایی بکەنەوە و هێزەکانی پێشمەرگە بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان، بەپێچەوانەوە نە سەرکردایەتی سیاسیی کوردستان دەتوانێت خەڵکەکەی خۆی رابگرێت، نە خەڵکەکەش دەتوانن خۆیان رابگرن [٢٣]. کەواتە ئەمریکیەکان پرۆژەی نوێییان هەیە بۆ بەڕێوەبردنی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان. باس لەوەش دەکرێت کە ئەمریکیەکان بنکەی سەربازی تر لەو ناوچانە دەکەنەوە. ئەرکی ئەم بنکانە چارەسەری ئەو کێشانە دەبێت کە چاوەڕوان دەکرێت رووبدەن.

حکومەتی هەرێمی کوردستان هەڵوێستی رون و ئاشکرای ئەوەیە کە ئەم هەنگاوانەی حکومەتی ناوەندی کە بە ناوی یاسا و سەپاندنی دەسەڵاتی فیدراڵیەوە دەستیپێکردوە، هەنگاوی نادەستوورین و پێشێلکردنی زەقی دەستوورە، چونکە کەرکوک بە پێی ماددەی ١٤٠ ی دەستووری عێراق ناوچەیەکی جێناکۆکە و دەبێت بە هاوبەشی لە هەموو رووییەکەوە بەڕێوە ببرێت، لەبەرئەوە دەبێت بەڕێوەبردنی ئاسایشی ئەو ناوچەیە لە ئەستۆی هێزێکی هاوبەشدا بێت. هەمیشە هەرێمی کوردستان جەختی کردۆتەوە کە پابەندی گرتنەبەری رێگەی دەستووری و یاساییە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆییەکانی نێوان دەسەڵاتە فیدراڵییەکان و هەرێم، لە هەمان کاتیشدا دووپاتی دەکاتەوە کە بڕوای وایە پێویستە ئەمە ببێتە بنەمایەك بۆ دەسپێکردنی دیالۆگێکی نیشتمانیی گشتگیر بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان لە رێگەی جێبەجێکردنی تەواوی ماددەکانی دەستووری عێراقەوە، بە جۆرێك ببێتەهۆی

٢٢ د. ايلاف راجح هادي – المركز الديمقراطي العربي، http://democraticac.de/?p=50871

٢٣ شاخەوان عەبد الله ، ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق .

زامنکـردنی پاراسـتنی مـاف و دەسـەڵات و تایبەتمەندییـەکان کـە لـە دەسـتووردا هـەن، بـەو پێیـەی ئەمـە تاکـە ڕێگەیـە بـۆ زامنکـردنی یەکێتیـی خاکـی عێـراق، وەك لـە مـاددەی یەکەمـی دەسـتووردا هاتـووە[24] ڕای حکومـەتی هەرێمـی کوردسـتان ئەوەیـە کـە لـە ڕێگـەی گفتوگـۆوە دۆخەکـە ئاسـایی بکرێتـەوە، چونکـە ئێسـتا کەرکـوک بـە دۆخێکـی نائاسـاییدا تێدەپەڕێـت.

سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گروپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک

لـە ئێسـتادا داعـش لـە ڕووی مەیـدانی و خاکێکـی دیاریکـراوە لـە عێراقـدا کۆتایـی هاتـووە، بـەڵام مەترسـییەکانی سـەرهەڵدانەوەی هەیـە و ئەمریکییـەکان و هێـزەکانی هاوپەیـمانی نێودەوڵـەتی دژ بـە داعـش ئـەم ئەگەرەیـان نەشـاردۆتەوە، بـە تایبـەتی لـە کەرکـوک و ناوچـەکانی دەوروبـەری، چونکـە ئـەم ناوچەیـە جگەلـەوەی کەمتریـن ڕوبەڕوبونـەوەی سـەربازی تیایـدا ڕوویداوە، باوەشـێکی بـاشی خۆڕێکخسـتنەوە و خـۆ حەشـاردانی ئـەم گروپانەیـە، بۆیـە دەزگا هەواڵگرییـەکانی وڵاتـانی هەرێمیـی و نێودەوڵـەتی بـاس لـەوە دەکـەن ئـەم گروپانـە لەسـەر ئاینـدەی ئاسـایشی کەرکـوک مەترسـیدارن. ئەمـە جگـە لـەوەی چالاکـی ئاشـکرا و کـردەوەی تیرۆریسـتی ئەنجامـدەدەن، بـۆ نمونـە لـە ٢٠١٨/٢/٢٠ لـە ڕۆژئـاوای کەرکـوک لـە کردەوەیەکـی تیرۆریسـتیدا (٢٧) چەکـداری هێـزەکانی حەشـدی شـەعبیان تیرۆرکـرد، ئـەم کردەوەیـە دەکرێـت وەکـو زەنگێکـی مەترسـیدار مامەڵـەی لەگەڵـدا بکرێـت، هەروەهـا گروپێکـی تـر لـە ناوچـەکانی کەرکـوک خۆیـان بـە نـاوی (ئـاڵای سـپی) ڕێکخسـتۆتەوە کـە هەڕەشـەی تێکدانـی ئاسـایش لەسـەر ناوچـەکانی کەرکـوک دروسـتدەکەن[25].

ئەمـە سـەرەڕای ئـەوەی ڕۆژنامـەی عـوکازی سـعودی(عکاظ) کـە پشـتی بـە زانیـاری هەواڵگری بەسـتوە، ڕاپۆرتێکـی بڵاوکردۆتـەوە بـاس لـەوە دەکات سـەرکردایەتی داعـش پـلانی ئەوەیـان هەیـە هێـرش بکەنـە سـەر کەرکـوک و داگیـری بکـەن[26]. ئەمەش مانـای وایە مەترسییەکان ڕاستەقینەن و بـە دوای دەرفـەت و بۆشـایی ئاسایشـییدا دەگەڕێـن، بۆیـە هەمـوو بۆشـاییەکی ئاسـایش دەرفـەتی بـەردەم هێـزە تیرۆریسـتیەکان و مەترسـی بۆسـەر ئاسـایشی هاوڵاتیـان زیاتـر دەکات .

---

24 http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=56021

25 https://www.alhurra.com/a/Iraq-attack-Hawija-hashed-Isis/419634.html

٢٦ جریده العكاظ السعودي، //http:// www.okaz.com/

باسی سێیەم:
ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا

یەکەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

دەکرێت وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا رۆڵێکی کاریگەر بگێڕێت لە چارەنووسی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لە ئایندەدا، بە تایبەت پاش شکست پێهێنانی پرۆژەی خەلافەتی ئیسلامی لە عێراق و سوریا کە گرووپی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) ئامانجی چەسپاندنی بوو. کەرکوک پێگەیەکی گرنگی دەبێت لە سیاسەتی داهاتووی ئەمریکا بەرامبەر بە عێراق نەك تەنها لەبەر ئەوەی دروستکردنی جۆرێك لە جێگیریی ناوخۆیی لە عێراقدا پێویستی بە چارەسەر هەیە بۆ ململانێی کورد و عەرەب لەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، بەڵکو لەبەر ئەوەی هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی تری واشینتۆن، بە تایبەتی بەریتانیا، بەرژەوەندی ئابوری گەورەیان هەیە لە سەرچاوە وزەییەکانی کەرکوك و سەرتاسەری عێراق. ئەم بەشە باس لەم دوو رەهەندەی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا دەکات تایبەت بە چارەنووسی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدادا.

رەهەندی یەکەم: دروستکردنی سەقامگیری ئەمنی و سیاسی لە عێراقدا

بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و ئیدارەی ئەمریکا بە جدی کار بۆ ئەو ئامانجە دەکات، بە تایبەت دوای تێکشکاندنی سەربازی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکا پەیوەستە بە هاوسەنگکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق و تەواوی رۆژهەڵاتی ناوەراست، دەردەکەوێت ئەمریکیەکان دەیانەوێت هەڵەی "تەسلیمکردنی عێراق بە ئێران" لە دوای ٢٠٠٣ وە راستبکەنەوە.

لە رووانگەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە، سنووردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیری سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی ململانێی تایفی و ئیسنی و غیابی جێگیری سیاسی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی، کە بەردەوام لە لایەن ئێرانەوە ئەم بۆشاییە پڕکراوەتەوە. دۆزینەوەی چارەسەرکردنی کێشەی کەرکووك و ناوچە دابڕاوەکانی تر فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، دەکرێت ببێتە پێگەی گرنگپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

ئەوەی ئاشکرایە لەمبارەیەوە ئەوەیە ئەمریکا پشتگیری تەواوی سەرۆکوەزیرانی ئێستای عێراق حەیدەر عەبادی دەکات، بەوپێیەی عەبادی لە سێ ساڵی رابردوودا خۆی

بە دوورگرتووە لە جێبەجێکردنی ئەجێندای ئێرانی لە عێراق [٢٧]. بە پێچەوانەی سەرۆك وەزیرانی پێشووی عێراق نوری مالیکی و هاوپەیمانەکانی لە هێزەکانی حەشدی شەعبی (بە تایبەتی هێزەکانی بەدر و کەتائیبی حیزبوڵا و عەسایبی ئەهلی حەق) کە پاڵپشتی تەواوی ئەجێندای ئێرانی دەکەن لە عێراق [٢٨]، عەبادی هەوڵیداوە سنورێك بۆ هەژموونی ئێران لە عێراق دابنێت و هاوکات ڕێگەنەدانیش بوو بە بەشداریکردنی هێزەکانی حەشدی شەعبی لە ئۆپەراسیۆنی کۆنترۆڵکردنەوەی موسڵ لە ساڵی ڕابووردوودا [٢٩]. لە ڕوانگەی ئەمریکییەکانەوە، گەر عەبادی دووبارە وەك سەرۆك وەزیران هەڵبژێردرێتەوە، ئەوا نەك دەبێتە فاکتەری جێگیری سیاسی و ئەمنی (بەو پێیەی عەبادی باوەڕی بە بەشدارییپێکردنی گرووپە تایفی-نەتەوەییە غەیرە شیعەکانی دیکەی عێراق هەیە، لەوانە کورد و سوننە) بەڵکو جۆرێك لە هاوسەنگی و سەربەخۆیی دەگێڕێتەوە بۆ عێراق بە تایبەتی لە پەیوەندییە دەرەکیەکانیدا. چارەسەرکردنی کێشەی کەرکووك و ناوچە دابڕاوەکان دەبێت لە سیاقی ئەم ستراتیژەی ئەمریکادا لێکدانەوەی بۆ بکرێت.

یەکێك لە سیناریۆکان ئەوەیە پاش هەڵبژاردنەوەی عەبادی بۆ جاری دووەم وەك سەرۆك وەزیرانی عێراق، ئەمریکا هەوڵبدات کە دۆسییەی ناوچە جێناکۆکەکان لە ڕێگەی دەستوورەوە چارەسەر بکات. جەختکردنەوەی عەبادی لە دەستووری عێراق بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەوڵی هەرێمی کوردستان دەکرێت بکرێتە بنەما بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەی کەرکووك لە نێوان هەولێر و بەغدا، بەو پێیەی ماددەی ١٤٠ ماددەیەکی دەستوورییەو نەخشە ڕێگایەکیشە بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی تر. بەڵام ژمارەیەك ئاڵنگار لەبەردەم ئەم سیناریۆیەدایە.

لەلایەکەوە، بەهێزبوونەوەی ڕۆڵی سیاسی ئەمریکا لە عێراقدا وابەستەی هەڵبژاردنەوەی عەبادییە وەك سەرۆك وەزیرانی عێراق بۆ جاری دووەم لە ڕێگەی سەرکەوتنی لە هەڵبژاردنەکانی مانگی ئایاری ٢٠١٨دا. وادەردەکەوێت ئامادەکاری بەرچاو بە پشتیوانی ئەمریکا بۆ بەدەسهێنانی ئەم سەرکەوتنە لە هەڵبژاردنەکاندا کراوە. دروستکردنی لیستی

---

27 Maher Chmaytelli, " Abadi Keeps Iran at arm's length in war on Islamic State', Reuters, (February 21, 2016), available at: https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-abadi-insight/iraqs-abadi-keeps-iran-at-arms-length-in-war-on-islamic-state-idUSKCN0VU0ER

28 Martin Chulove, 'From Tehran to Beirut: Shia militias aim to firm up Iran's arc of influence', 'The Guardian', (16/01/2017), available at:
https://www.theguardian.com/world/2017/jun/16/from-tehran-to-beirut-shia-militias-aim-to-firm-up-irans-arc-of-influence

29 Jamie Dettmer, 'Militias Insist on Joining Liberation of Mosul', VOA, (17/09/2016), available at: https://www.voanews.com/a/shiite-militias-insist-on-joining-liberation-of-mosul/3555246.html

سەرکەوتن (قائمة النصر) (وەك لیستێکی سەربەخۆ لە حزبی دەعوەی شیعی) و هەوڵدان بۆ وەگەڕخستنی سەرکەوتن بەسەر داعش، شکستپێهێنانی هەوڵی کورد بۆ سەربەخۆیی، بەڵێندان بۆ جەنگان دژی گەندەڵی و بەفیرۆدانی داهاتی گشتی چانسی دەرچوونەوەی عەبادی بۆ خولێکی تر زیاترکردووە، هەرچەندە شکستی سەرۆك وەزیران بۆ بەدیهێنانی ریفۆرم تا ئێستا سەرکەوتنی بەدەستنەهێناوە [30]. بەڵام هەڵبژاردنەوەی عەبادی وەك رێگایەك بۆ چارەسەری دۆزی کەرکوك پێویستی بەوەیە پارت و لایەنە سیاسییەکانی هەرێم پاڵپشتی هەڵبژاردنەوەی عەبادی بکەن و متمانەیان لە لادروست بێت بەوەی لە داهاتوودا سەرۆك وەزیرانی عێراق کار بۆ چارەسەری ناوچە جێناکۆکەکان دەکات بە شێوەیەك کە بەرژەوەندییەکانی کورد پارێزراوبن.

ناردنی مووچەی فەرمانبەرانی هەرێم لە لایەن عەبادییەوە دەکرێت ببێتە نیشانەی نیازپاکی بەرامبەر بەکورد و هەروەها دەکرێت ببێتە بنەمای کاری هاوبەشی کورد و عەبادی بۆ کاتی هەڵبژاردن و دوای هەڵبژاردن، بە تایبەت یەکلاکردنەوەی دۆزی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغداد. بەڵام ئاڵینگاری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە تا ئێستا پارت و لایەنە کوردییەکان هەڵوێستێکی دیاریان نییە سەبارەت بە هاوپەیمانی بەستن لەگەڵ لیستەکەی عەبادی. لەمەش مەترسیدارتر ئەوەیە لایەنە کوردییەکان هەڵوێست و بیروبۆچوونی جیاوازیان لەسەر پێشبڕکێی هەڵبژاردن لە کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان هەیە. پارتی دیموکراتی کوردستان تا ئێستا بڕیاری بایکۆتکردنی هەڵبژاردنەکانی داوە لە کەرکوك بەو پێیەی کە دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی لە دوای ١٦ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧وە بە ناڕەوا دەزانێت. تا ئێستا ئەوەی دیارە یەکێتی نیشتمانی کوردستان بە تەنها بەشداری لە هەڵبژاردنەکان دەکات لە کاتێکدا بزوتنەوەی گۆڕان و چەند پارت و لایەنێکی تر پێکەوە دەچنە پێشبڕکێی هەڵبژاردن لە ناوچە جێناکۆکەکان.

دەکرێت ئەم دابەشبوونە پێگەی کورد لە کەرکوك و جێناکۆکەکان لاوازبکات و کاریگەری هەبێت لە سەر حساباتی سیاسی دوای هەڵبژاردن لە لایەن عەبادییەوە (گەر ببێتەوە سەرۆك وەزیران). لەگەڵ ئەمەشدا، هێشتا زووە بۆ حوکمدان لەسەر ئەدای کورد و رێککەوتنە سیاسیەکانی دوای هەڵبژاردن بە تایبەت بە لەبەرچاوگرتنی ئەو راستییەی کە پێکهێنانی حکومەت و رێککەوتنە سیاسییەکان زیاتر لە دوای هەڵبژاردنەوە. دەکرێت ئاماژە بەوە بکرێت ئەمریکییەکان رۆڵی گەورە ببینن راستەوخۆ لە دوای هەڵبژاردنەکانەوە بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی بەهێز لە لیستەکەی عەبادی و کورد و سوننە و شیعەی "میانڕەو". گەر هاوکێشەکان بەم ئاراستەدا بڕۆن، ئەوا ئەگەری جۆرێك لە رێککەوتن لەسەر ئاییندەی

30 Kirk H. Sowell, 'Abadi's Failed Reforms', 'Carnagie Endowment for International Peace/ Sada', (27/11/2015), available at: http://carnegieendowment.org/sada/62004

ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە نێوان کورد و لایەنی عەرەبی سەرکەتوو لە هەڵبژاردنەکاندا (مەبەست عەبادییە لێرەدا).

لە لایەکیترەوە، دەرکەوتنی لاوازی لە تواناکانی عەبادی بۆ راکێشانی لایەن و پارتە سیاسیەکانی تری عێراق بۆ ناو لیستی سەرکەوتن دەکرێت ئالینگاریەکیتر بێت بۆ ئەجێندای سیاسی ئەمریکا لە عێراق و چارەسەری دەستووری بۆ دۆزی ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەولێر و بەغدا. بەجێهێشتنی لیستەکەی عەبادی لەلایەن رەوتی حیکمەتی سەر بە عەمار حەکیم، بە ئاماژەی لاوازی عەبادی لە قەڵەمدەدرێت وەك بنەمایەك دادەنرێت بۆ داواکردن لە ئەمریکا لەپێناو دەستبەرداربوون لە عەبادی و گەڕان بە دوای سەرکردەیەکی جێگرەوە بۆ پشتیوانیکردنی [٣١]. تەنانەت ئەگەر لیستەکەی عەبادی سەرکەوتن بەدەستبهێنێت ئەوا دەبێت لەگەڵ هێزە شیعی و سوننیەکانیتردا بکەوێتە دانوستان لە پێناو پێکهێنانی حکومەتدا، ئەمەش ئاڵۆزی زیاتر دەکات بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا، بەهۆی ئەوەی کە ئەمریکا و عەبادی ئەو هێز و لایەنانەیتر رازی بکەن بە هەر رێککەوتنێك لەگەڵ کورد لە ئایندەدا لەبارەی چارەنووسی کەرکوکەوە.

سیناریۆی دووەم ئەوەیە هێزێکی بەدەر لە هاوپەیمانی ئەمریکا (لیستەکەی عەبادی) لە هەڵبژاردنەکاندا سەرکەوتن بەدەستبهێنێت و ببێتە حاکمی داهاتووی عێراق. لێرەدا دانوستانەکانی پێکهێنانی حکومەت و رۆڵی کورد لەو حکومەتەدا شێوەی چارەسەری دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا دیاری دەکات. هەر هێزێك لە داهاتوودا ببێتە لایەنی دەسەڵاتدار پێویستی بە هاوکارییە سەربازی و ئابوری و سیاسی و دیبلۆماسیەکانی ئەمریکا دەبێت، هەر بۆیە دەبێت بە جۆرێك لەگەڵ ئاراستەی سیاسەتی ئەمریکا بۆ داهاتوی عێراق خۆی بگونجێنێت. وەك ئاشکرایە لە ئێستادا ئەمریکا کار بۆ مانەوەی درێژخایەنی خۆی لە رووی سەربازییەوە لە عێراق دەکات لە رێگەی بەرفراوانکردنی رێککەوتنامەی ئەمنی لە نێوان عێراق و ئەمریکا، کە پێشتر لە ٢٠٠٨دا لە نێوان هەردوو وڵاتدا ئیمزاکراوە.

مانەوەی ئەمریکا لە عێراق بۆ سێ مەبەستە: ١.جەنگان دژی تیرۆریزم. ٢.زامنکردنی بەرژەوەندییە بازرگانی و نەوتییەکانی هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی ئەمریکا. ٣.کەمکردنەوە و سنوردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق.

---

31 Jessa Rose Dury-Agri & Omer Kassim, 'Iraqi Prime Minister's Coalition Fractures, Signaling Change of Premier', 'Institute for the Study of War', (08/02/2018), available at: http://www.understandingwar.org/backgrounder/iraqi-prime-minister%E2%80%99s-electoral-coalition-fractures-signaling-change-premier

لە حاڵەتی سەرکوتنی لیستی دەوڵەتی یاسا بەسەرکردایەتی نوری مالیکی (بە هاوپەیمانێکی گرنگی ئێران هەژماردەکرێت) لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا و بڕیاردانی بۆ زیاتر پتەوکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق، ئەوا دەکرێت عێراق ببێتە ساحەی ململانێی توندی ئەمریکی-ئێرانی ئەمەش هەوڵەکانی ئەمریکا بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێکی سیاسی-دەستووری بۆ کێشەی کەرکوك ئاڵوز دەکات. نزیکی کورد لە هەڵوێستی ئەمریکا دەبێتە هۆی ئەوەی ئێران و هاوپەیمانەکانی دژایەتی گەورەی کورد بکەن بۆ بەدەستهێنانەوەی تەنانەت کەمترین دەسەڵات لە کەرکوك و ناوچەجێناکۆکوکانیتر. لە باشترین حاڵەتدا و لە کاتی سەرگرتنی ئەم سیناریۆیەدا، کورد (بە مەرجێك توانای دروستکردنەوەی هەڵوێستی یەکگرتوی هەبێت سەبارەت بە چارەنووسی کەرکوك) دەتوانێت بێ لایەنی لە ململانێی ئەمریکی-ئێرانی هەڵبژێرێت و لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عێراق خۆی بگونجێنێت، لەم حاڵەتەشدا گرەنتی نابێت بۆ بەدەستهێنانەوەی کاریگەری بەسەر ناوچەجێناکۆکوکاندا.

رەهەندی دووەم: بەرژەوەندییە ئابووریەکانی هاوپەیمانەکانی ئەمریکا لە کەرکوك:

ئاشکرایە سەرچاوە نەوتی و گازییەکانی کەرکوك (و هەرێمی کوردستان) جێگەی بایەخپێدانی هێزە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکانی وەك ئێران، تورکیا و روسیایە. ئێران و تورکیا هەر یەك ئامانجیانە کە ببنە سەنتەری وزەی هەرێمیی و جیهانی، نەوت و گازی عێراق بە گشتی و کەرکوك بە تایبەتی بە پێکهێنەرێکی سەرەکی گەیشتن بەو ئامانجە دەزانن. بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی روسیا لە رێگەی چالاکیەکانی کۆمپانیای روزنەفت لە بواری وزەدا لە هەرێم و عێراقدا رەنگی داوەتەوە.

هەرچەندا ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی راستەوخۆ ئامانجی لە بەدەستهێنانی نەوتی عێراقدا نییە، هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی واشنتۆن بە تایبەت بەریتانیا، بەرژەوەندی گەورەی هەیە لە وەبەرهێنان لە نەوت و گازی عێراق بە تایبەتی لەکەرکوك. بەمەش ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ بەشداردەبێت لە ململانێکانی ئایندەی نەوت و گازی کەرکوك، بەو پێیەی لەندەن هاپەیمانی واشنتۆنە و لە شەری دژی داعشدا رۆڵێکی بەرچاوی سەربازی و دبلۆماسی هەبووە.

تەنها دوو رۆژ دوای دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوك(١٦ئۆکتۆبەر) لەلایەن بەغداوە، دەسەڵاتدارانی حکومەتی فیدراڵی عێراقی داوایان لە کۆمپانیای بریتش پێترۆلیۆم (BP) کرد کە کار بکات بۆ نوێکردنەوەی پاڵاوگەکانی کەرکوك و کۆمپانیاکەش ئامادەیی بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە دەربڕی[٣٢]. بە هەمان شێوە کۆماری ئیسلامی ئێران کە رۆڵێکی سەرەکی هەبووە

32 David Shepered& Erika Solomon, ‘Iraq Approaches BP to develop reclaimed Kirkuk oilfields’, Financial Times, (October 19, 2017),available at: https://www.ft.com/content/c532ff96-b3ed-11e7-aa26-bb002965bce8

لە گێڕانەوەی دەسەڵاتی فیدراڵی بۆ کەرکوک، ئامادەیی خۆی بۆ گەیاندنی نەوتی ئەو شارە بەدەرەوەی عێراق لە ڕێگەی ئێرانەوە دەربریوە. بە هۆی هاوکاری ئێرانەوە بۆیان، پێدەچێت دەسەڵاتدارانی عێراق بێبەش نەکەن لە وەبەرهێنان لە نەوت و گازی کەرکوکدا. هاتنی ئەم هێزە ئیقلیمی و نێودەوڵەتییانە بۆ کەرکوک پێدەچێت کاریگەری هەبێت لەسەر چارەسەرکردنی دۆزی کەرکوک لە ئاییندەدا بە مەرجێك حکومەتی فیدراڵی بتوانێت ئاسایش لە شارەکەدا بە شێوەیەك دابین بکات کە لە خزمەتی جێبەجێکردنی چالاکییە ئابوورییەکانی هێزە دەرەکییەکان بێت.

لەبەرامبەر هەماهەنگی تورکیا لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی عێراقیدا لە شکستپێهێنانی هەوڵی کورد بۆ جیابوونەوە لە عێراق، ئەنکەرە (هاوشێوەی ئێران) چاوەڕوانە بەغدا پاداشتی لە نەوت و گازی کەرکوك بداتەوە. گەر حکومەتی عێراق بتوانێت بەرژەوەندییە جیاوازە نێودەوڵەتییەکان لە سوودوەرگرتن لە نەوت و گازی کەرکوك پێکەوە بگونجێنێت و ئاسایش بە بێ کورد لە کەرکوك دابین بکات، ئەوا داخوازی و هەوڵی کورد بۆ گەڕانەوە بۆ کەرکوك و چارەسەری ئاشتییانەی ئەو دۆزە لە داهاتوودا بە شێوەیەك کە لە بەرژەوەندی کورد بێت، ئەستەم و قورستر دەبێت. هاوبەشیپێکردنی بەریتانیا لە وەبەرهێنانی نەوتی کەرکوك، هەوڵی بەغدایە بۆ بەهێزکردنی شەرعییەتی دەسەڵاتەکەی لە کەرکوك و لە ڕووانگەی ڕۆژئاواوە بە تایبەتی واشینتۆن و لەندەن کە دوو هێزی هاوپەیمانی کوردن لە عێراق، بەڵام هیچ لەم هێزانە پشتگیری سەربەخۆیی کوردیان لە عێراق نەکرد. مەبەستی بەغدا لێرەدا لاوازکردنی هاوپەیمانێتییە دەرەکییەکانی هەولێرە لە هەر دانوستاندنێکی داهاتوو لە نێوان کورد و عەرەب لە عێراقدا لەسەر یەکلاکردنەوەی چارەنووسی کەرکوك. گەر ئەمریکاش بیەوێت پشتیوانی کورد بکات لەو پرۆسەیەدا ئەوا پێویستە بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە نەوتی کەرکوك لەبەرچاو بگرێت.

دووەم: ئاییندەی کەرکوک لە تێڕوانینی ئێراندا

ئێران و هەرێم؛ هەماهەنگی ناچاری

ڕووداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ و کۆنترۆڵکردنەوەی کەرکوك لەلایەن عێراقەوە بە هاوکاری ئێران، لوتکە و ئەنجامی ئەو بەریەککەوتنە بوو کە پاش نیو سەدە لە پەیوەندی و هاوکاری کورد و ئێران، ئەم دوو لایەنەی لە "دۆستایەتی خۆویستانە"وە گواستەوە بۆ دۆخی "هاوسێیەتی ناچاری"، لانیکەم لە چاوی ڕای گشتی کوردستان و حکومەتی هەرێمەوە، ئەگەرچی بە ڕەسمی ئەمەش دەرنەبڕدرابێت. پرسیارەکە ئەوەیە: چی وایکرد مێژووی هاوبەشی پەیوەندی، هاوسنووری، بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسییە یەکانگیرەکانی هەولێر و تاران نەتوانێت ڕێگربێت لەوەی ئێران ڕاشکاوانە پشتیوانی سەربازی و سیاسیی بەغدا بکات بۆ وەدەرنانی دەسەڵاتی

هەرێم لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان؟ ریفراندەم بە کەرکوکەوە چ مەترسییەکی گریمانەیی بۆ تاران سازکرد کە ئەو وڵاتە نەتوانێت چاوپۆشی لێبکات؟

ئێران راشکاوانە کۆدی پووچکردنەوەی کاریگەری ریفراندەمی بە کەرکوکەوە گرێدا و لە ئانی دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوک هەڵوەشاندنەوەی "پیلانی ئیسرائیل-ئەمریکای لە رێی ریفراندۆمەوە" لە مینبەرە سیاسییەکەی هەینیانی تاران و میدیاکانیدا راگەیاند. وتاربێژی کاتیی نوێژی هەینی تاران (ئەحمەد خاتەمی) پاش ١٦ئۆکتۆبەر روون و راست وتی دەیانەوێت کورد لەگەڵ عێراقدا بمێننەوە. وتیشی "درود بۆ عێراق کە دەستوبردی کرد و کەرکوکی لەوان [کورد] سەندەوە" بە بەرپرسانی نوێی هەرێمی کوردستانیشی وت: "یەکجار ئەزموون بەسە و لەگەڵ دەوڵەتی یەکپارچەی عێراقدا هاورێگا بن و مەبنە یاریچەی دەستی رژێمی سەهیۆنی و ئەمریکا" [٣٣]. کەواتە گەر کەرکوک سەر بە هەرێم بێت گریمانەی چ سیناریۆیەکی مەترسیدار بۆ ئێران دەسازێنێت؟

کەرکوک لە چوارچێوەی بنەماکانی سیاسەتی ئێران لە هەرێمی کوردستان:

پرسی هەستیاری کەرکوک بە هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران و بنەماکانی لە ناوچەکەدا وابەستەیە. وادەردەکەوێت لکاندنی تاکلایەنەی کەرکوک بە هەرێمەوە راستەوخۆ لێدانی بەرژەوەندییە پرەنسیپییەکانی تارانی لێکەوتبێتەوە. بۆ رونکردنەوەی ئەم پرسە و بە وردبوونەوە لە مامەڵەی ئێران لەگەڵ هەرێمی کوردستان و هێزە سیاسییەکانی ئەم ناوچەیەدا دەکرێت هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران لە کوردستان لە چەند خاڵێکدا کورتبکرێنەوە:

١. دژایەتی دابەشبوونی یەکجاری و سەربەخۆیی هەنگاوبە هەنگاوی هەرێمی کوردستان و پاراستنی یەکپارچەیی خاک و سەروەری وڵاتی عێراق.

٢. مامەڵە لەگەڵ هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی عێراق: مامەڵەی تەواوکاری کورد و شیعە و جێکردنەوەیان لە چوارچێوەی سیاسەتی گشتی ئێران لە ناوچەکەدا.(بڕوانە: راپۆرتی قۆناغی دووەمی پرۆژەی چارەنووسی کەرکوک لە نێوان هەولێر و بەغداد: www.centerfs.org)

٣.پاراستنی پەیوەندی تاران و هەرێمی کوردستان و هێزە کاریگەرەکانی، لە بەرامبەر ئاسایشی ناوچەکە و دۆستی پەیوەندیدارەکان بە قوڵایی ستراتیژیی ئاسایشی ئێرانەوە، وەک ئاسایشی سنورەکان، بنەبڕ و سنوردارکردنی چالاکییەکانی ئۆپۆزسیۆنی چەکداریی کوردانی ئێران.

٤. رێگریکردن لەوەی کوردستان ببێتە بەرەیەک یان بچێتە ناو بەرەیەکەوە و ببێتە

[٣٣] سایتی خبرگزاری تسنیم، ١٩آبان١٣٩٦:
https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/08/19/1569654/

ناوچـەی جێنفـوزی نەیارانـی ئێـران، وەک ئیسرائیـل و ئەمریـکا.

٥. ڕێگریکـردن لـە گەشـەی گروپـە نەتەوەخـوازەکان و پان-کوردییەکانی هەرێمی کوردسـتان بە جۆرێـک کاریگـەری و جێکەوتـە لەسـەر کوردسـتانی ئێران جێبهێڵێت و پشـتیوان و بوژێنـەرەوەی بیـری ناسیۆنالیسـتانە و سـەربەخۆییخوازی کوردانـی ئێـران بێت[٣٤].

کەواتـە هـەر ڕوداو و هۆکارێکـی سیاسـی ببێتـە هـۆی لەقکردنی یەکێـک لەم پایانەی پۆڵەسـی ئێـران لـە ناوچەکـەدا جۆرێـک لـە هەڕەشـەیە لـە قوڵایـی سـتراتیژی و بەرژەوەندییەکانـی ئێـران. بـە دەسـتوبردکردنی ئێـران و هاوپەیمانانـی لـە ناوچەکـەدا لـە یەکلاکردنـەوەی خێـرای مەسـەلەی کەرکـوک و دەرهێنانـی لـە ژێـر نفـوزی هەولێـردا، دەردەکەوێـت هەسـتیاری کەرکـوک زۆر زیاتـر و بایەخدارتـرە لـە ڕەچاوکردنـی بەرژەوەنـدی هاوبەشـی هەرێمـی کوردسـتان و پەیوەنـدی مێژوویـی و سیاسـی و تەنانـەت گـەر ئاینـدەی پێکەوەکارکردنـی تـاران و هەولێریـش بخاتـە مەترسییەوە.

ئـەوەی پـاش ١٦ ئۆکتۆبـەر دەرکـەوت ئـەوە بـوو کـە دیـدگای بڕیـاردەری سیاسـەتی ئێرانـی بـۆ مامەڵەکردنـی لەگـەڵ هەرێمـی کوردسـتانی پـاش ٢٠١٧/٩/٢٥ لەسـەر بنەمـای سـیناریۆی گریمانەکـراوی ئێرانـە بـۆ ریفرانـدۆم (کـە دەوڵەتـی سـەربەخۆی کوردسـتانییە بـە کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـەوە).

ئێـران ئـەم سـیناریۆیەی بە نزیکترین سـیناریۆ لە واقیع زانـی و وەک واقیعێکـی چاوەڕێکراویش مامەڵـەی لەگەڵـدا کـرد، کـە بـاوەڕی وایـە ریفرانـدەم پرۆژەیەکـی ئیسرائیلی-ئەمریکییـە و سـەربەخۆیی کوردسـتان ئامانجەکـەی تێکدانـی ناوچەکـە و دژایەتـی بەرژەوەنـدی ئێرانـە[٣٥]، تەنانـەت ڕابـەری کۆمـاری ئیسـلامی ئێـران (لـە دیـداری سـەرەتای مانگـی ئۆکتۆبـەری٢٠١٧ لەگەڵ ڕەجـەب ئەردۆگانـی سـەرکۆماریی تورکیـادا) ڕایگەیانـد ریفراندەمـی سـەربەخۆیی "خیانـەت بـوو"، ڕابـەری ئێـران بـاوەڕی وابـوو کـە "ئەمریـکا و هێزەدەرەکییـەکان بـەدوای دروسـتکردنی ئیسرائیلێکـی نوێـدا دەگەڕێـن" بـۆ بەرگرتـن لـەم کێشـانە بـە پێویسـتی زانـی کـە "ئێـران و تورکیـا بـە لێکتێگەیشـتنێک بگـەن و بەرجەسـتەی بکـەن". [٣٦] ئەڵبـەت هەرواشـیان کـرد.

کەواتـە لـە دوو لایەنـەوە کەرکـوک لـە ڕوانگـەی ئـەو بنەمـا سـەرەکییانەی سیاسـەتی ئێـران لـە عێـراق و کوردسـتاندا کـە خرانـەڕوو، بـۆ تـاران جێگـەی بایەخـە: وەک دڵێـک بـۆ ڕاگرتنـی یەکپارچەیـی عێـراق و پێویسـتی کـورد بـە بەغـدا و تـاران، وەک تەواوکارێکیـش بـۆ هیلالی شـیعی.

ڕوداوەکانـی دوای ٩/٢٥ وەک ئەنجـام و دەرخـەری (کاشـف) نیگەرانیـی کەڵەکەبـووی ئێـران بـوون بەرامبـەر کەرکـوک، کـە سـەرچاوەکەی دەگەڕایـەوە بـۆ:

---

٣٤ جعفـر حق¬پنـاه، کردهـا و سیاسـت خارجـی جمهـوری اسـلامی ایـران، چـاپ اول، (تهـران: موسسـه فرهنگـی مطالعـات، ١٣٨٧)، ص١٨١.

٣٥ بـۆ زانیـاری زیاتـر بڕوانـە: هـەردی مەهـدی(٢٠١٧): کوردسـتان، ئێرانێکـی تـر یـان ئیسرائیلـی دووەم، (-OCTO BER 8, 2017): https://www.centerfs.org/kurdistan-another-iran-or-israel/

٣٦ ڕوزنامە رسالت، شمارە٩٠٥٠سال سی و دوم، پنج شنبە، ٢٠١٧/١٠/٥، ص١.

١. ئەوەی کورد بەبردنەوەی٦٣٪دەنگ لە ٢٠٠٥ و زۆرینەی کورسییەکانی پارێزگای کەرکوکی (٢٦لە ٤١کورسی) دەستخست. لە ٢٠٠٧یشدا هەرێم بە تەواوی کۆنترۆڵی ئاسایشی کەرکوکی گرتەدەست. لەوەش زیاتر هەرێم بێباک لە بەغدا و هەر لایەک حکومەتی مەحەلییان پێکهێنا، کە وایکرد وەک نەیارێک بەرامبەر بەغدا دەرکەوێت لە بری تەواوکار و هاوپەیمان، کە دەکاتە پێچەوانەی خاڵێکی بنەمایی سیاسەتی گشتی ئێران.

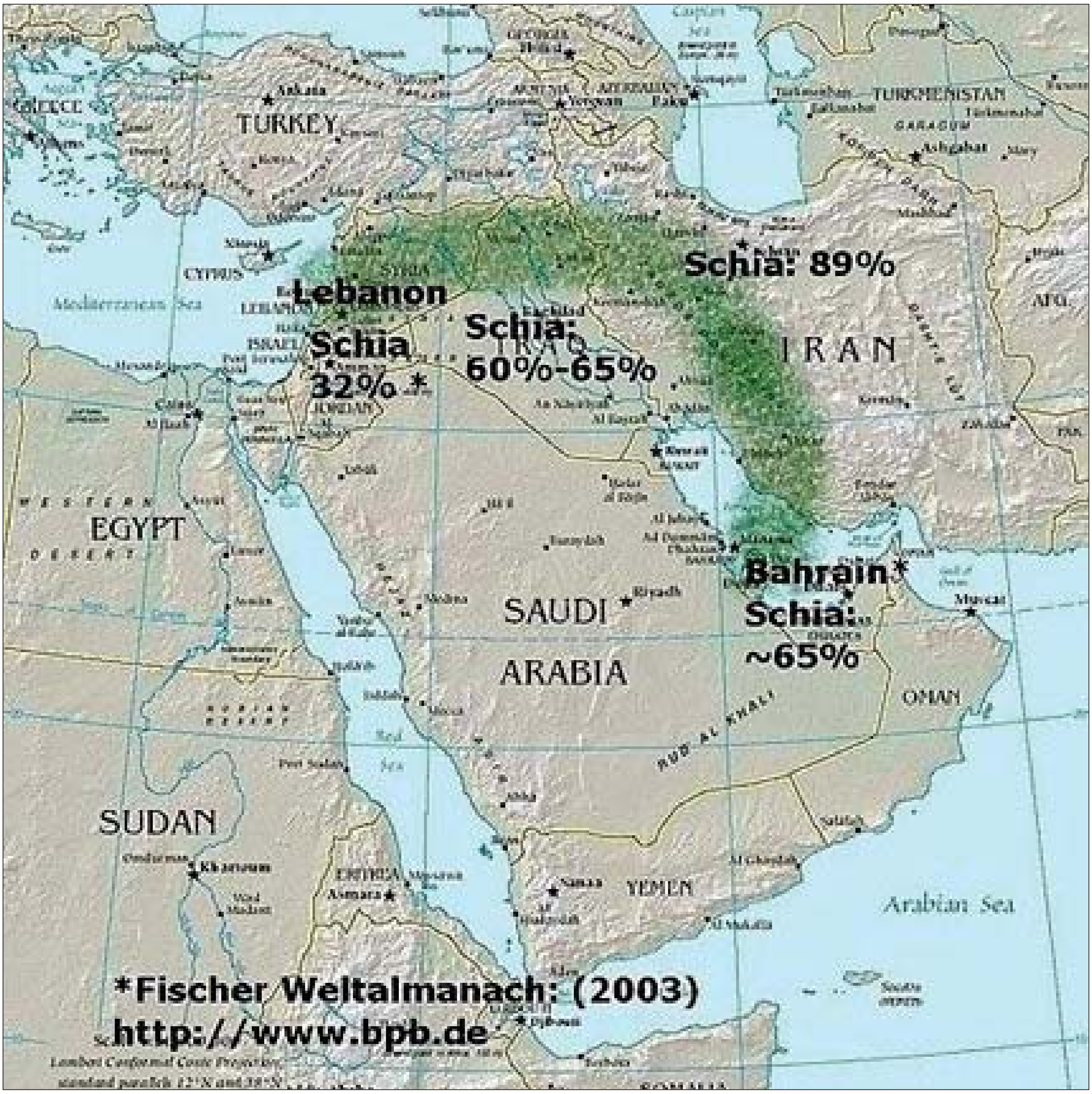

٢. لەوەش زیاتر بەهۆی دەرکەوتنی داعش و لە ٢٠١٤وە، ناوچە جێناکۆکەکان لە روی نفوزی سیاسی و ئابوورییەوە بە تەواوی کەوتنە بندەستی هەرێمی کوردستانەوە بووبوونە هەڕەشەی بێباکی هەولێر بەرامبەر تاران.

ئەم دۆخە و ئەنجامدانی ریفراندۆم و پەرتی ناوماڵی کوردستان پێکەوە هەستیاری ئێرانیان چەند بەرامبەر کردەوە و هاوکات هەلێکی زێرین بە کۆدەنگی هەرێمایەتی

بـۆ تـاران هێنایەپێـش تـا سـەرجەم کارت و فیگـەرە سـەرەکییە دەوڵەتـی و نادەوڵەتـی و هـاوکارە ناوچەییەکانـی بەکاربهێنێـت بـۆ کەمکردنـەوەی مەترسـی چاوەڕوانکـراوی هەولێـر و سـەربەخۆیی هەرێـم.

ئێـران لـە ڕێـی وتەبێـژی وەزارەتـی دەرەوەیـەوە پـاش هەڵکردنـی ئـاڵای کوردسـتان لـە کەرکـوک ئـەم هەسـتیاریی و مەترسـیدارییەی نەشـاردەوە راشـکاوانە وتـی: دژی ئەنجامدانـی راپرسـی و یەکلایەنـە گێڕانـەوەی کەرکوکـە بـۆ سـەر هەرێـم [٣٧] .

نیگەرانیەکانی ئێران بۆ کەرکوکێک لەسەر هەرێم بێت کامانەن؟

بـۆ وەڵامـی ئـەو پرسـیارە دەکرێـت لـە راڤـەی پـڕ لـە نیگەرانیـی ئـەو وڵاتـە بـۆ ئاینـدەی هەرێمـی کوردسـتان (کەرکـوک و جێناکۆکەکانـی لەسـەر بێـت) لێکبدرێتـەوە، کـە لـە دیـدی تارانـەوە بـە مانـای ئەمانـە دێـت:

ا. زیاتربوونـی نائارامـی و تێکچوونـی سیسـتم و سـنوریی بـاوی سیاسـی ناوچەکـە کـە ئێـران و عێـراق و تورکیـاش دەخاتـە مەترسییەوە.

ب. لاوازبوونی میحوەری بەرگری (مقاومە).

ج. لاوازبوونی ئیئتیلافی ئێرانی لە ناوچەکە لە چوارچێوەی پارادایمی شیعی-سوننی.

د. نیگەرانی لە مەترسی باڵکانیزەکردنی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

هـ. نیگەرانـی لـە دوبارەبوونـەوەی ئەزمونـی ئازەربایجـان و لەدەسـتدەرچوونی هەرێمـی کوردسـتان بەهـۆی هەبوونـی نەیارەکانـی ئێـران لـە هەرێمـدا.

و.کاریگەریی جێهێشتن لەسەر بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردیی لە ئێران.

ز.گەشـەی گروپـە چەکـدارە نەیارەکانـی ئێـران کـە لـە هەرێمـی کوردسـتانن و دورنییـە لـە ئایندەشـدا هەولێـر پشـتیوانییەکانی بۆیـان زیـاد بـکات [٣٨].

دیوێکیـتری دیـوی جیۆئیکۆنۆمـی کەرکـوک و سـەرچاوە دەوڵەمەندەکانییەتـی بـە وزە، بەجۆرێـک هەڕەشـەی بـۆ ئاینـدەی ئاسایشـی ئێـران سـازاندووە، بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەوەی کەرکـوک یەدەکـی نەوتـی نزیکـەی ٤٠٠٠٠٠٠٠٠ملیـار بەرمیـل نەوتـە و دووەمیـن کێڵگـەی نەوتـی عێراقـە پـاش بـەسرە. پشـکی ٤٠٪ی نـاردەی دەرەکـی نەوتیـی عێراقـە. [٣٩] لـەم روانگەیـەوە بەشـێکیتری هەسـتیاریی ئێـران بـۆ کەرکـوک پەیوەنـدی بـە دیـدی مێژوویـی و سیاسـی ئێرانـە بـۆ بوونـی ئیسرائیـل، دیـدی بڕیاردەرانـی نـاو شـۆڕشـی ئیسـلامی ئێـران لەسـەر هەمـان دیـد بیناکـراوە. لای ئـەوان هـۆکاری سـەرەکی پشـتیوانی ئیسرائیـل بـۆ

---

٣٧ سـیاتی رادیـۆ فـەردا، ٣٠ بهمـن ١٣٩٦: https://www.radiofarda.com/a/f4_iran_kirkuk_referendum_kurdistan_dangerous/28705682.html

٣٨ اردشیر پشنگ (١٣٩٦)، چرایی نگرانی ایران از جدایی طلبی اقلیم کردستان، له سایتی فراتاب: http://www.faratab.com/news/6647/

٣٩ سعید ساسانیان (١٣٩٦)، چرا کرکوک مهم است؟ سایت خبرگزاری فارس، ١٣٩٦/١/١٥: http://www.farsnews.com/13960114001429

جیابوونەوەی هەرێم لە بەغدا، دابینکردنی سەرچاوەی دڵنیای وزە و سوتەمەنییە، پێیانوایە ئیسرائیل هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە(١٩٤٨) کێشەی ئاسایشی وزەی هەیە و دابینکردنی وزەی بە درێژایی ٦٠ساڵ وابەستە بووە بە چۆنێتی پەیوەندی ناجێگیری ئەو وڵاتە لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکەدا. ئسوڵگەرا و بڕیاردەرانی سیاسەتی ئێستای ئێرانیش وا بیردەکەنەوە ئیسرائیل دەیەوێت لە رێی هەرێمی کوردستانەوە دەستیبگات بە سەرچاوە پڕداهات و دڵنیاکەی کەرکوک و بێباکی بکات لە مەترسی کەمیی وزە و وڵاتانی ناوچەکە. تاران باوەڕی وایە ئێستاش ئیسرائیل گەورەترین کڕیارەکانی نەوتی هەرێمی کوردستانە. [٤٠]

ئێستا بە دیقەتدانەوە لە پێنج خاڵەکەی بنەما گشتییەکانی سیاسەتی ئێران لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا کە جۆرێک لە سەوابیتی سیاسیی ئایدۆلۆژی ئەو وڵاتەش پێکدێنن و بە لێکدانیان لە چوارچێوەی مێنتاڵێتی عەقڵی سیاسیی ئێرانییەکانی پاش شۆڕشی ئیسلامی و ئەو حەوت خاڵەی کە هۆی نیگەرانی تاران بوون کە پێشتر خرانەڕوو، دەتوانرێت بوترێت و ببینرێت کە ئێران لەسەر ئەو سیاسەتە گشتیانە دەڕوانێتە کەرکوک کە لە پیادەکردنیدا عێراقێکی یەکگرتوو و بەرەیەکی بەهێزی بەرگری دژە ئەمریکا و بەشێک لە پرۆژەی پێکەوەگەیاندنی هاوپەیمانانی ناوخۆی عێراق (کورد-شیعە) و دەرەوەی عێراق گوتاری بەرەنگاری(شیعە-سوننە) و دواجار دنیای گریمانەکراوی هیلالی شیعی بۆ دەستەبەردەکەن. جیا لەوەی کە ئاسایشی ناوخۆی ئێران و ناوچە کوردییەکان و سنوردارکردنی نەیارانی چەکداری کوردستانی ئێرانیش وابەستەیە بەوەی کە کەرکوک سەربە هەولێر بێت یان بەغدا، کە لە یەکەمیاندا دەبێتە هەڕەشە بۆ تاران و بێباکی بە بازرگانی لەگەڵ ئێران و لە دووەمیاندا دەبێتە هەل بۆ پێویستی هەمیشەیی هەولێر بە تاران.(لە قۆناغی دووەمی راپۆرتەکەدا زیاتر لەوبارەیەوە رونکراوەتەوە: https://www.centerfs.org/)

بەڵام بەلێکردنەوەی کەرکوک لە هەولێر ئیتر کۆتایی دنیای پەیوەندی تاران-هەولێر نابێت. بە لەبەرچاوگرتنی جیۆپۆلەتیک، جیۆئیکۆنۆمی و ئاسایشی سنووریی هەردوولا دەردەکەوێت هێشتا مامەڵەی ئێران بۆ هەرێمی کوردستان نەک پێویستە بەڵکو "لەو وڵاتە دۆستانەش" کاریگەرتر و جێکەوتەی زیاتری بە هەرێم و خودی ئێرانیش جێهێشتووە. وا دەردەکەوێت ئێران پشتی لە هەرێمی کوردستان کردبێت پاش ریفراندەم و ١٦ی ئۆکتۆبەر، بەڵام واقیع شتێکیترە، ئایا دەتوانێت کارێکی لەو شێوەیە بکات یان درێژە پێبدات؟

---

٤٠ مهدی حاجت‌پور (١٣٩٦)، سایتی باشگاه خبرگزاری جوان، ٢٥ مهر ١٣٩٦:

http://www.yjc.ir/fa/news/6284599/

لەگـەڵ هەمـوو ئـەو نیگەرانییانەشـدا ئێـران سـەرەرای زاڵـی ئایدۆلۆژیـا بـەڵام بـە مانـای فەرامۆشـکردنی واقیعگەرایـی نییـە لـە سیاسـەتییدا، بـۆ نمونـە بـە چاوگێرانـەوە بـە دۆخـی پـاش راپەریـن، ئەگەرچـی هەرێمـی کوردسـتانی عێـراق وەک دیفاکتۆیەکـی سیاسـی و ناوچەیەکـی ئارامـی دارنـراو لـە دەسـەڵاتی بەغـدا بـە هـاوکاری و لـە چوارچێـوەی سیاسـەتی ئەمریـکا و هاوپەیمانانیـدا دامـەزرا. بـەڵام زۆری نەخایانـد (سـەرەرای ناتەبایـی و کۆنەبوونـەوەی بەرژەوەندیـی ئەمریـکا و ئێـران لـە دەفرێکـدا) بـە هـۆی پەیوەنـدی و نزیکـی و کاریگەرییـەوە، ئێـران بـوو بـە کاراتریـن کاراکتـەری سیاسـی لـە هەرێمـی کوردسـتان و لـە بـری پشـتتێکردن و دژایەتـی، مامەڵـەی ئەمـری واقیعـی لەگەڵـدا کـرد و زیاتـر لـەوەش لـە چوارچێـوەی سیاسـەتی گشـتی خۆیـدا ئـەرک و پێگـەی بـۆ دیـاری کـرد. ئێـران لـە بـری هەڵبژاردنـی "سیاسـەتی دەسـتێک نەتوانـی بیبڕیتـەوە"، "مامەڵەکـردن لەگەڵیـدا"ی هەڵبـژارد.

بـۆ ئێسـتاش، بـە لەبەرچاوگرتنـی سیاسـەتی ئێـران و بەرژەوەندییەکانـی و سـنورەکراوەکانی لەگـەڵ هەرێـم و بوونـی سیاسیـــیانە و نەتەوەییـــانەی کـورد لـە ئێـران، دەردەکەوێـت کـە ئێـران هەرێمـی کوردسـتان لـە لایـەک و ناوچەجێناکـۆکان لەلایەکیـتر، بـە دوو پاکێجـی جیـاواز مامـــەڵەیان لەگەڵـدا دەکات و هـــیچکات ئامـادەی ئەوەنییـە و هەمـوو رێکارێکیـش دەگرێتەبـەر تـا هەولێـر و کەرکـوک نەبنـە یـەک پاکێجـی سیاسـەت. (کـە لـە قۆناغـی یەکەمـی ئـەم راپۆرتـەدا گرنگـی کەرکـوک و لـە دووەمیشـدا دیـدی ئێـران لـە ئەگـەری پەیوەسـتی کەرکـوک بـە هەولێـرەوە بـە وردی خرانـەڕوو).

هـاوکات ئـەوەش دیـارە کـە هـاوکاری ئێـران بـۆ هێـزە عێراقییـەکان و گرتنـەوەی کەرکـوک لـە ١٦ی ئۆکتۆبـەردا بـەو مانایـە نایـەت کـە ئێـران کاری لەگـەڵ هەولێـردا تەواوبـووە، بەڵکـو ئـەو تەنهـا ویسـتویەتی مەترسـییەکی گریمانەکـراو و بێمنەتـی کـورد بـە بەغـدا و ئێـران کەمبکاتـەوە و هەمانکاتیـش نفـوزی دەسـەڵاتی کـورد لـە کەرکـوک نەخشـەی هەرێمایەتـی و هاوپەیمانێتییەکانـی تـاران تێکنـەدات و هەولێـر ناوچەکـە نەکاتـە جێنفـوزی ئیسرائیـل و ئەمریـکا و ..تـاد.

ئێسـتا ئیـتر نـۆرەی تارانـە بـۆ ئاسـاییکردنەوەی پەیوەندییەکانـی لەگـەڵ هەولێـردا، دیـارە نـەک نایانپچڕێنێـت بەڵکـو بـە هـۆی هاوکێشـە نوێکانـی ناوچەکـەو هەڕەشـە نوێیـە ئابوورییـەکان بـۆ سـەر ئێـران و گرنگـی جیۆپۆلەتیـک و نەرمەهێـز و سـەختەهێزی هەرێمـەوە، ئێـران پەیوەندییەکانـی خـۆی لەگـەڵ هەولێـردا نۆژەندەکاتـەوە، بـەڵام دیسـانەوە لـە چوارچێـوەی ئامانجـە ئایدۆلـۆژی و سیاسـییەکانی شۆڕشـی ئیسـلامی ئێـران پێـش ئامانجـە ئابوورییەکانـی.

سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا

هەمانشێوەی ئێران، کەرکوک بۆ تورکیا ریشەی مێژوویی و سیاسیی و قوڵایی بەرژەوەندی هەبووە و هەیە. تەنها هێندە بەسە کە بزانرێت هۆکارێکی سەرەکی شکستی رێککەوتنەکانی بەغدا-کورد لە سەردەمی شۆڕشی کورددا، تورکیا بووە و خاڵی بەهێزی دەستێوەردانیشی لە عێراق و جوڵانەوەی سیاسی کوردستانیشدا خودی کەرکوک بووە، بۆ تورکیا هەم جیۆپۆلەتیکی کەرکوک و داهاتەکەی، هەم کلتور و مێژووی تورکمان بوونەتە دوو فاکتەری کاریگەر لە دیدی سیاسەتی گشتی ئەنکارا بۆ مامەڵە لەگەڵ عێراق و کوردستان، ئەمەش میراتێکە نەبەستراوە بە تورکیای ئەمڕۆوە، بەڵکو ریشەی بۆ سەردەمی رووەرگێڕانی عوسمانییەکان لە دەروازەی ڤێننای ئەوروپاوە بۆ رۆژهەڵات دەگەڕێتەوە و لە تورکیای هاوچەرخی ئەتاتورکیش بە دواوە لە ژێر کلیلەوشەی "ویلایەتی موسڵ"دا هەنگاوەکانی خۆی دەهاوێ.

تورکیا وەک هێزێکی کاریگەری ناوچەکە لەسەر ئاستی ناوخۆیی و دەرەکیش کاریگەری لەسەر سیاسەتی عێراق و کوردستان هەیە. دیدی ئەنکارا بۆ لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە و مەترسییەکانی، دەکرێت لەم خاڵانەدا کورتبکرێتەوە:

١. زیاتربوون و زێدە بایەخدارتربوونی قەبارە جیۆپۆلەتیکی هەرێمی کوردستان لە ئاستی نیشتمانیی و هەرێمایەتی.

٢. فەراهەمکردنی زەمینەی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و جیاکردنەوەی لە عێراق.

٣. مەترسی کاریگەری هەرێم بەسەر کوردانی تورکیاوە و کەوتنەبەرهەڕەشەی یەکپارچەیی خاکی تورکیا.

٤. بوژانەوەی بزوتنەوەی سیاسی کوردستانی تورکیا و مەترسیدارتربوونی هەڕەشەکانی پەکەکە لە سەر تورکیا.

٥. کەوتنەبەر مەترسی و لاوازبوونی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی تورکمانەکانی عێراق[٤١].

ئەگەر لەم نیگایەوە بڕوانرێتە کەرکوکی دوای ٢٠٠٥و تادەگاتە ٢٠١٤ و پاشتر ئەنجامدانی رفراندەم لەوشارەدا دەردەکەوێت تورکیا سیاسەتەکانی خۆی لە ناوچەکەدا روو لە لاوازی بینیوە. بەڵام هەندێ فاکتەر وایکرد ئەم مەترسییانە دوابخات و نیگەرانی ئەنکارا کەمبکەنەوە لەوانە:

١. نزیکبوونەوەیەکی کاریگەری ئابوری و مەیلی ئاشتیگەرایی تورکیای پێش ٢٠١٤ و روانینی بۆ کوردەکان و پەیوەندی یەکانگیرانەی هەولێر و ئەنکارا.

٢. بەبازاڕکەوتنی کاڵای تورکی لە بازاڕەکانی هەرێمی کوردستان.

٣. فرۆشتنی نەوتی هەرێم بە تاقانە رێگای بۆری تورکیادا.

---

٤١ زهرا احمدی پور و محمود مبارکشاهی، "موانع الحاق کرکوک بە دولت منطقهای کردستان (عراق)"، فصلنامە ژئوپلیتیک، شمارە دوم، سال یازدهم، ١٣٩٤، ص٥١.

بەڵام ئاڵۆزییەکانی دوای داعش، توندبوونی پەیوەندییەکانی تورکیا و ئەمریکا، لایەنگری ئەمریکا بۆ پەیەدە، نزیکبونەوەی ناچارییانەی ئابوری و سیاسی و ئاسایشی ئەنکارا و تاران و روسیا و لەمانەش زیاتر پرس نەکردنی هەرێم و تاوتوێنەکردنی راوێژکارییانەی پرۆسەی ریفراندەم لەگەڵ ئەنکارادا، دیسانەوە مەترسییەکانی نفوزی هەولێری بەسەر ناوچە جێناکۆکەکاندا بۆ تورکیا زیندووکردەوە. بە رادەی ئەوەی هاوتا باڵا سیاسیی و سەربازییەکانی تورکیا، ئێران، سوریا و عێراقی لەسەر مێزێکی هەماهەنگی کۆکردەوە تا تەکبیرێک لە کەرکوک بکەن و لەدەستی هەولێری بسەننەوە.

بەڵام ناکرێت ئەوەش نادیدە بگیرێت، کە کوردستانیبوونی کەرکوک چەندێک مەترسیداربێت بۆ قوڵایی ستراتیژی تورکیا، سەربە بەغدابوونیشی بە هەمانشێوەیە. بە تایبەت بەغدای پاش ٢٠٠٣ کە مایلی خەتی سیاسەتە گشتیەکانی ئێرانە و ناکۆکییان لەگەڵ تورکیادا فەرامۆش ناکرێت، هەمانشێوە گەر بەغدایەکی مەیلەو ئەمریکاش پاش هەڵبژاردنەکان بسازێت دیسانەوە، بە هۆی ناکۆکی و گرژی پەیوەندییەکانی ئەنکارا و واشنتۆن هەر مەترسیدارترە.

تورکیا لە ئێستادا و لە ناوچەکەدا لە هەر لایەنێک زێتر پێویستی بە ناساندنەوە و پێناسەکردنەوەی دۆستە سیاسییەکانێتی، ئەو لەم ساڵانەی دواییدا هێندەی لە سیاسەتی هاوپەیمانێتی کورتمەوەدادا خولاوەتەوە، خەریکە هاوپەیمانە ستراتیژیەکانی لەدەستدەدات، ئەو بە هەرێمی کوردستانەوە دەتوانێت رەگی ئابوری خۆی لە عێراقدا بەهێزتر بکات، هاوکات بە لاوازبوونی کورد لە کەرکوک واتای بردنەوەی تورکمان ناگەیەنێت تا شوناسە ئایدۆلۆژی و مێژووییەکە و قوڵاییە کلتورییەکەی تورکیا لە ناوچەکە پارێزراو بکات، چونکە کەرکوک و جێناکۆکەکان تەنها گۆڕدراوی کورد و تورکمان ئیدارەی ناکەن و نەیارە دێرینە عەرەبی و ئێرانییەکان کاریگەرتر دەبن تا هەژموونە تورکییەکە.

وا پێدەچێت لە دواجاردا و پاش هێوربوونەوەی دۆخ و رونبوونەوەی دۆستێی سوریا و دۆستێی پاش داعش، تورکیا بکەوێتەوە کێبرکێ لەگەڵ نەیارە هەرێمایەتییەکانیدا لە هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنەوەی هەرەشە ئابوریی و سیاسییەکانی لە ناوچەکەدا. بەتایبەت:

١. گەر فرۆشتنی نەوتی کەرکوک لە رێگەی ئێرانەوە زیاتر بکرێت (کە ئێستا ئەم پلانە لە پەرەپێداندایە) و ببێتە ئەو بەدیلەی کە هەرێمی کوردستان بۆ تورکیای دابین کردبوو بە ناردنەدەرەوەی نەوتی کەرکوک و هەرێم بە بۆرییە تورکییەکاندا.

٢. لە حاڵەتی مانەوەی هەرێمی کوردستان بەم قەیرانە ئابورییەی ئێستا و کەمبوونەوەی داهاتەوە (کە بەشێکی بەهۆی لەدەستدانی کەرکوکەوە دروستبووە و بەشێکیشی بەهۆی بەهێزبوونەوەی بەغدا و برینی مستەحەققات و بەشەبودجەی(١٧٪) هەرێم و پیادەنەکردنی

دەستوورەوە تووشی هەرێم هاتووە، کاریکردووە و کاریگەری زیاتریش دەکاتە سەر قەبارەی بازرگانی تورکیا لە هەرێمی کوردستان و چیتر ناتوانێت ئەو بازاڕە پڕ داهاتە بێت بۆ تورکیا.

٣. گەر ئێران لە ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانیدا دەستپێشخەربێت و پەیوەندییە ئابورییەکانیشی لە هەرێمدا پەرەپێبدات (کە بەرپرسانی ئیرانی پاش ١٦ی ئۆکتۆبەر ئاماژەی لەو چەشنە دەدەن) ئەوا دیسانەوە هەم بۆ هەرێم کارتێک دروستدەبێتەوە و بەدوریش نازانرێت هەڵبژاردنەکانی عێراق و جۆری هاوپەیمانێتی کورد لەگەڵ هێزە عەرەبییەکان و شیعەکان بە مەبەستی وەرگرتنەوەی هێمنانەی کەرکوک، هەولێر لە تاران نزیکتر بکاتەوە لەم حاڵەتەشدا دیسانەوە تورکیا و تورکمانە شیعەکان ڕەنگە زیانمەندی یەکەم بن.

لە دواجاریشدا ئەم سیناریۆ و گریمانانەی کە باسکران لە ئەگەری گەڵاڵەبوونیان، دوورنیە تورکیا ناچار بکەنەوە تا بگەڕێتەوە سەر سکە پێشووەکەی سیاسەت کە ساڵانێک بوو چەقی قورسایی سیاسی و ئابوری خۆی خستبوویە هەولێر لە بری بەغدا.

کۆتایی و ئەنجام

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵە بکەین، کە وەک سەرەتایەک بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی چارەنووسی کەرکوک بخەینەڕوو:

* ئەگەر میکانیزمەکانی ڕووبەڕوبونەوەی فرەیی ئیسنیی (Multiethnicity): ئاینی و قەومی و کەلتوریی و مەزهەبی، دوو جۆریی سەرەکی بن، کە ناودەبرێن بە (میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی) و (میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا)، ئەوا لەژێر دەسەڵاتی حکومەتە یەکلەدوایەکەکانی عێراقدا، بە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیستەمی پاشایەتی و هاتنەسەرکاریی سیستەمی کۆماریی لە ساڵی ١٩٥٨ وە تا ساڵی ٢٠٠٣، لە پێناو لاوازکردن و نەهێشتنی جیاوازی و فرەیی ئیسنی لە کەرکوکدا، میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی بەکارهێنراوە. ئەمەش لە پێناو هێنانەکایەی سەقامگیریی سیاسی بووە لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەریدا، بەڵام نەک هەر سەقامگیریی سیاسی دروستنەکردووە، بەڵکو نێوانی پێکهاتەکان و ڕۆڵی دامەزراوە فەرمیەکانی دەوڵەتیان زیاتر بەرفراوانکردووە.

* لەدوای ساڵی (٢٠٠٣) و کەوتنی ڕژێمی بەعس لە عێراقدا، هەلی بەگەڕخستنی میکانیزمەکانی دانان بە فرەیی ئیسنی لە عێراقدا هاتەئاراوە. لەم چوارچێوەیەشدا بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوک، وەک هەستیارترین ناوچەی جێناکۆک لە عێراقدا، لەهەریەک لە دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥) مادەیەکی تایبەت بە ئاساییکردنەوەی بارودۆخی ئەو ناوچانە و سڕینەوەی ئاسەوارەکانی ئەو میکانیزمە نادیموکرسیانەی لەلایەن دەسەڵاتی بەعسەوە بەگەڕخرابون، نوسرا. مادەی (١٤٠) ی دەستووری ٢٠٠٥ هەمیشەیی جەختی لە جیبەجێکردنی مادەی (٥٨)ی یاسای بەڕێوەبردنی کاتی ٢٠٠٤ کردەوە کە دەیویست بە سێ قۆناغ کیشەکانی کەرکوک چارەسەر بکات کە ئەوانیش: ئاساییکردنەوە، سەرژمێریی و ڕیفراندۆم بوون. بەپێی هەمان مادەی دەستوور دەبوو هەر سێ قۆناغەکە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ بەتەواوەتیی جێبەجێبکرانایە، بەڵام بە پێی ئەو داتایانەی لەبەردەستایە تەنها چەند هەنگاوێکی کەم لە قۆناغی یەکەم تەواوبووە، هیچ هەنگاوێکی ئەوتۆش بۆ جیبەجێکردنی قۆناغەکانیتر نەنراوە. بۆیە ئەم میکانیزمانە تا ساتی نوسینی ئەم ڕاپۆرتە زەمینەی چارەسەرێکی گشتگیر و هەمیشەیی بۆ کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان نەڕەخساندووە.

* یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی چارەسەرنەبوونی کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣ ەوە بریتییە لە کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرک و هەنگاوانەی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە خراوەتە ئەستۆی، کە بەپێی مادەی (٥٨)ی دەستووری کاتی (٢٠٠٤) و مادەی (١٤٠)ی دەستووری هەمیشەیی (٢٠٠٥) بەرپرسیارێتی کرداری و ڕاستەوخۆی لە

دابینکردنی پێداویستییەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان خراوەتە ئەستۆی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق.

* کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی لە چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوک جگەلەوەی پێشێلکردنێکی ئاشکرای دەقەکانی دەستوورە، هاوکات چەندین ئاکامی نەرێنیشی لێکەوتووەتەوە، وەک بێبەشکردنی هاوڵاتیانی کەرکوک لە پیادەکردنی زۆرێک لە مافی سیاسی و دارایی و کەسییان، هەروەها بێبەشکردنی کۆی نیشتەجێبووانی ئەم ناوچانە لە خزمەتگوزاری و پێداویستییە رۆژانەییەکانیان، هاوکات بووەتە هۆی لاوازی چاودێری حکومی بەسەر دامەزراوە کارگێڕی و ئەمنییەکانی ئەم ناوچەیە. هەموو ئەمەش دۆخێکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دارایی و کارگێری لە دەزگاکانی کەرکوکدا رەخساندووە. هاوکات بە هۆی سەرچاوەی نائارامی سیاسی و ئەمنی لە شارەکەدا کە بەردەوام هەرەشە بووە بۆ سەر گیان و ئاسایش و مافی هاوڵاتییانی، چ لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکان (وەک: داعش) یان لەلایەن دەزگا سەربازی و چەکدارییەکانی سەر بەحکومەتی عێراق (وەک: حەشدی شەعبی)، کە ئێستا بەشێوەیەکی نادەستووری حوکمداریی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانیتر دەکەن. لەسایەی بەردەوامی ئەم دۆخەشدا هەمیشە ئایندەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان بەرووی ئەگەری دەرکەوتنەوە و بەهێزبوونەوەی گروپە تیرۆریستییەکاندا کراوەیە.

- لاوازی و ئاڵۆزی ئەو ئامراز و پێداویستی و هەنگاوانەش کە لە مادەی (٥٨) و مادەی (١٤٠) وەک چارەسەر بۆ کێشەکە خراونەتەڕوو، هۆکارێکیتری یەکلانەبوونەوەی کێشەی کەرکوکن، لەبەرئەوەی هەندێک لەم ئامرازانە جگە لەوەی چارەسەری سەرپێی و رووکەشن بۆ دۆسییەکە، هاوکات ناتوانن لە ئایندەیەکی دووریشدا زامنی چارەسەری هەندێک رەهەندی دۆسییەکە بکەن، بەتایبەت کێشەی چارەنووس و شوناسی شاری کەرکوک و کێشەی چۆنیتی بەشدارپێکردنی دادپەروەرانەی پێکهاتەکانی شارەکە لە دەسەڵاتی سیاسی، کارگێڕی ودارایی پارێزگاکەدا.

* ئەگەر لە ئایندەدا "حوکمڕانی هاوبەش و تەوافوق" شێوازێکی گونجاوبێت بۆ چارەسەرکردنی زۆرێک لە رەهەندە فرە و ئاڵۆزەکانی کێشەی کەرکوک، ئەوا ئەم شێوازە، چەند مەرج ئامرازێکی گرنگی پێویستە، وەک دانانی یاسایەک بۆ دۆخی تایبەتی کەرکوک و کەمکردنەوەی کەموکورتییەکانی مادەی (١٤٠)، کاتێ دەزانین هەموارکردنی ئەم مادە دەستوورییە لە ئێستادا ئەستەمە، ئەگەر ئەمەش نەکرا دەکرێت ئەو کەموکورتیانە بە رێکەوتنێکی نوسراوی نێوان هەولێر و بەغداد کە بەناوەندگیری هێزێکی نێودەوڵەتی یان چاودێریی دەزگایەکی نەتەوەیەکگرتووەکان ئیمزاکرابێت چارەسەربکرێت.

* ئاسایشی کەرکوک لەبەردەم هەرەشەیەکی راستەقینەو راڤەی جیاواز و تێڕوانینی جیاوازی پێکهاتە و هێزە سیاسییەکانی کەرکوکدایە، بۆیە سیناریۆی ئایندەیی بۆ دۆسییەی

ئاسایشی کەرکوک لەبەردەم ئەم ئەگەرانەدایە: ١ـ هەموو پێکهاتەکانی کەرکوک لە چاوەڕوانی ئەوەدان کە دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک پیاچوونەوەی تێدابکرێت و بە هاوبەشی هەموولا بەڕێوەبچێت. ٢ـ پابەندبوون بە دەستوور و ڕێکەوتنی هێزەهاوبەشەکان زەمانەتی مانەوە و سەقامگیریی و ئاسایشە لە کەرکوک. ٣ـ بەبێ بەشداری پێکهاتەکان و بەشەمافی (ئیستحقاقاتی) نەتەوەیی و پەراوێزخستنی پێکهاتەیەک، کەرکوک ئارامی بەخۆوە نابینێت. ٤ـ دەبێت هێزەکانی هەرێمیی و نێودەوڵەتی لە نێوەندگیری هەرێم و بەغدا ڕۆڵی زیاتر ببینن.

* لە ڕووانگەی وڵاتە یەکرتووەکانی ئەمریکادا، چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووک و ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە سیاقی ئەو ستراتیژەدا لێکدانەوەی بۆ بکرێت کە ئەمریکا لە عیراق و ناوچەکەدا هەیەتی. بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و بە وردیی کاری بۆ دەکات، بە تایبەتی لە دوای تێکشکاندنی سەربازیی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکاش پەیوەستە بە سنووردارکردنی هەژموونی ئێران لە عێراق و تەواوی ناوجەکەدا. ئەمەش پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی کە ململانێی تایفی و ئەتنیکی و غیابی جێگیریی سیاسیی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی کە لەلایەن ئێرانەوە بەردەوام ئەم بۆشاییانە پرکراونەتەوە. چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووک و ناوچەجێناکۆکەکان فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، بۆیە پێدەچێت ئەمە ببێتە پێگەی گرنگپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە کەرکوک. یەکێك لە سیناریۆکانیش ئەوەیە کە ئەمریکا هەوڵبدات کە دۆسییەی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان لە ڕێگەی دەستووری عێراقییەوە چارەسەربکات. بەتایبەت جەختکردنەوەی حکومەتی عێراق لەسەر دەستوور بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەرێمی کوردستان، دەکرێت بکرێتە بنەما بۆ یەکلاکردنەوەی دۆسییەی کەرکووك لە نێوان هەولێر و بەغدا بەو پێیەی ماددەی ١٤٠ مادەیەکی دەستوورییەو نەخشە ڕێگایەکیشە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك و ناوچەجێناکۆکەکان.

* بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی ئێران و بەرژەوەندی و سنورەکراوەکانی لەگەڵ هەرێم و هەبوونی سیاسییانە و نەتەوەییانەی کورد لە ئێران، دەردەکەوێت ئێران بە دوو پاکێجی جیاواز مامەڵە لەگەڵ هەریەک لە هەرێمی کوردستان لەلایەک و کەرکوک و ناوچەجێناکۆکان لەلایەکیتر دەکات. هیچکات ئامادەی ئەوەنییە و هەموو ڕێکارێکیش دەگرێتەبەر تا هەولێر و کەرکوک نەبنە یەک پاکێجی سیاسەتکردن. هاوکات هاوکاریی ئێران بۆ هێزە عێراقییەکان و گرتنەوەی کەرکوک لە ١٦ی ئۆکتۆبەردا بەو مانایە نایەت کە ئێران کاری لەگەڵ هەولێردا تەواوبووە، بەڵکو ئەو تەنها ویستویەتی مەترسییەکی گریمانەکراوی کورد بۆ بەغدا و تاران کەمبکاتەوە و هەژموونی دەسەڵاتی کوردستان لە کەرکوک نەخشەی هەرێمایەتی و

هاوپه‌یمانێتییه‌كانی تاران تێكنه‌دات و هه‌ولێر و ناوچه‌كه‌ش نه‌كاته‌ جێ نفوزی ئیسرائیل و ئه‌مریكا.

* مامه‌ڵه‌ی توركیا له‌گه‌ڵ دۆسییه‌ی كه‌ركوك له‌ چوارچێوه‌ی پێویستی زۆری ئه‌م وڵاته‌یه‌ بۆ ناساندنه‌وه‌ و پێناسه‌كردنه‌وه‌ی دۆسییه‌ سیاسییه‌كانی، كه‌ له‌م ساڵانه‌ی دواییدا هێنده‌ی له‌ سیاسه‌تی هاوپه‌یمانێتی كورتمه‌ودادا خولاوه‌ته‌وه‌، خه‌ریكه‌ هاوپه‌یمانه‌ ستراتیژیه‌كانی له‌ده‌ستده‌دات. توركیا به‌ هه‌رێمی كوردستانه‌وه‌ ده‌توانێت ره‌گی ئابوری خۆی له‌ عێراقدا به‌هێزتر بكات، به‌هێزیی ئابووریی هه‌رێمیش به‌ كه‌ركوكه‌وه‌ به‌نده‌، هاوكات لاوازبوونی كورد له‌ كه‌ركوكدا واتای بردنه‌وه‌ی مسۆگه‌ری توركمان ناگه‌یه‌نێت تا شوناسه‌ ئایدۆلۆژی و مێژوویه‌كه‌ و قوڵاییه‌ كلتورییه‌كه‌ی توركیا له‌ ناوچه‌كه‌ پارێزراو بكات، چونكه‌ كه‌ركوك و ناوچه‌جێناكۆكه‌كان ته‌نها گۆڕدراوی كورد و توركمان ئیداره‌ی ناكه‌ن، به‌ڵكو گۆڕدراوی نه‌یاره‌ دێرینه‌ عه‌ره‌بی و ئێرانییه‌كانی توركیا كاریگه‌رتر ده‌بن نه‌ك هه‌ژموونه‌ توركییه‌كه‌. بۆیه‌ پێده‌چێت پاش هێوربوونه‌وه‌ی دۆخ و ڕونبوونه‌وه‌ی دۆسییه‌كانی سوریا و ئاسه‌واره‌كانی شه‌ڕی داعش، توركیا بكه‌وێته‌وه‌ كێبركێ له‌گه‌ڵ نه‌یاره‌ هه‌رێمایه‌تییه‌كانیدا [ئێران و وڵاتانی عه‌ره‌بی] له‌ هه‌رێمی كوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنه‌وه‌ی هه‌ڕه‌شه‌ ئابوریی و سیاسییه‌كانی له‌ ناوچه‌كه‌دا. به‌ڵام مانه‌وه‌ی هه‌رێمی كوردستان له‌ قه‌یرانی ئابوریی و كه‌مبوونه‌وه‌ی داهاتدا (كه‌ به‌شێكی به‌هۆی له‌ده‌ستدانی كه‌ركوكه‌وه‌یه‌) كاریگه‌ری زیاتر ده‌كاته‌ سه‌ر قه‌باره‌ی بازرگانی توركیا له‌گه‌ڵ هه‌رێمی كوردستان و چیتر ناتوانێت ئه‌و بازاڕه‌ پڕ داهاته‌ بێت بۆ توركیا، هه‌موو ئه‌مانه‌ش توركیا ناچارده‌كات پێداچوونه‌وه‌ی بۆ سیاسه‌ته‌كانی له‌گه‌ڵ هه‌ولێردا بكات.

کارنامەی توێژەران

د. ئومێد ڕەفیق فتاح

نازناوی زانستی پرۆفیسۆری یاریدەدەر، پسپۆری هزری سیاسی هاوچەرخ، خاوەنی شەش توێژینەوەی زانستی بلاوكراوەیە لە گۆفارە زانستیەكانی زانكۆكانی عێراق و كوردستان چوار تۆژینەوەی زانستیم لەسەر بابەتی ئاسایش هەیە. سەرۆكی سەنتەری لێكۆلینەوەی ئایندەیی

د. عابد خالد رسول

دکتۆرای فەلسەفە لە زانستە ڕامیارییەکان (پسپۆڕی سیستمە سیاسییە بەراوردییەکان)، پرۆفیسۆری یاریدەدەر لە (کۆلێجی زانستە ڕامیارییەکان لە زانکۆی سلێمانی)، سەرۆکی بەشی ئاسایش وسیاسەتی گشتی لە (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی)، خاوەنی (٤) کتێب و (١٥) توێژینەوەی زانستی لە بوارەکانی (زانستە ڕامیارییەکان، سیستمە سیاسییەکان، سیاسەتی بەراوردی، یاسای دەستوری، دەوڵەتی فیدراڵی، مافە سیاسییەکان)، بەشدار لەنوسینی چەندین کتێب و توێژینەوەی زانستی هاوبەشدا.

د. زمكان عەلی سەلیم

دکتۆرا لە سیاسەت و دیراساتی نێودەوڵەتی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، بوارەکانی توێژینەوە : سیاسەتی دەرەوەی وولاتانی رۆژهەلاتی ناوەراست و ئاسایشی هەرێمی.

د. جەلال حەسەن مستەفا

دکتۆرا لە زانکۆی نیوکاسڵ لە بەریتانیا (٢٠١٦)/ ماستەر لە زانکۆی سوانزی لە وەیلز/ خاوەنی چەند نوسین توێژینەوەیەک بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی/ دوا بڵاوکراوەی چاپەرێکە بە ناونیشانی (الفدرالیة الإثنیة وعدم الاستقرار السیاسي في العراق) لە کتێبی (المسألة الطائفیة وصناعة الأقلیات في المشرق العربي) کە لایەن پەیمانگای دەوحەوە لە ساڵی ٢٠١٧ چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

م. هەردی مەهدی میكە

مامۆستای یاریدەدەر لە زانکۆی سلێمانی، بڕوانامەی ماستەر و خوێندکاری دواقۆناغی دکتۆرای مێژووی نوێ و هاوچەرخی ئێران لە بەشی مێژووی زانکۆی تاران. بوارەکانی مێژووی سیاسی هاوچەرخی ئێران و کوردستان. بەڕێوەبەری ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی، یاریدەدەری سەرۆکی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی. خاوەنی دووکتێبی چاپکراو و چەند توێژینەوەیەکی زانستی بە زمانەکانی فارسی و کوردی.

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبليه

سەنتەرێکی توێژینەوەی زانستی ناحکومییە دامەزراوە بۆ سوودی گشتی

مركز غير حكومي تأسس لإجراء دراسات علميه بغرض تحقيق المصلحة العامة

cfs@cfs.edu.org

CFS©2016

ئامانج

١. پاڵپشتیکردنی پرۆسەی لێکۆڵینەوەی زانستی وهاندانی پسپۆر ولێکۆڵەران بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە وبەدواداچون بۆ ئەو بابەتانەی بایەخدارن بۆ پسپۆرییەکانی ئاینەدەزانی ستراتیژی وسیاسەتی گشتی ودەرەکی.

٢. بەشداریکردن لە پێشکەوتن و پەرەپێدانی فەلسەفەی لێکۆڵینەوەی زانستی لە هەرێمی کوردستاندا.

٣. پێشکەشکردنی ڕاوێژی زانستی و شارەزایی لێکۆڵینەوە بە دەزگا حکومییەکانی هەرێم.

٤. پێشکەشکردنی ڕاوێژی زانستی و شارەزایی لێکۆڵینەوە بە کەرتی تایبەت و دەزگا نا حکومییەکانی هەرێم.

٥. بەشداریکردن لە پەرەپێدانی پرۆگرامی خوێندن لەبوارەکانی پەیوەندیدار بە پسپۆڕییەکانی سەنتەر.

٦. ئەنجامدانی کۆنفراس و سیمیناری زانستی بۆ پشتیوانیکردنی پرۆسەی توێژینەوەی زانستی.

٧. هەماهەنگیکردن لەگەڵا سەنتەرە حکومی وناحکومییەکانی لێکۆڵینەوەی زانستی لەناوخۆ و دەرەوەی هەرێمی کوردستان و ناوخۆ ودەرەوەی عێراق لەپێناو گواستنەوە و ئالوگۆڕکردنی بیروڕا و شارەزایی زانستی.

٨. بەدواداچوون و پێوانەکرنی ئاڕاستەکانی ڕای گشتی بۆ ئەو بابەتانەی جێگەی بایەخی هاووڵاتیانن.

٩. ڕاهێنان و پێگەیاندنی توێژەر لەبواری پسپۆڕییەکانی سەنتەردا.

١٠. کارکردن لەسەر ئەو پرسە ستراتیژییانەی کە تائێستا لە کوردستاندا بەشێوەیەکی زانستی وبەپێی پێوەرە ئەکادیمییەکان کاریان لەسەر نەکراوە.

بواری چالاکی

١. نوسین و ئەنجامدانی لیکۆلینەوەی زانستی و بڵاوکراوەنەوەی.

٢. ئەنجامدانی کۆنفرانس وکۆنگرەی زانستی وکۆڕو سیمینار.

٣. بڵاوکردنەوەی لیکۆلینەوەی زانستی وکتێب وبلاکراوەیتر.

٤. ئەنجامدانی چاوپێکەوتن وبەرنامەی میدیایی.

٥. وەرگێرانی کتێب و جۆرناڵ وبڵاوکردنەوە سەرچاوەی بیانی پەیوەندیدار بە پسپۆڕییەکانی سەنتەر.

٦. سودوەرگرتن لە هۆیەکانی ڕاگەیاندن بەگشتی وئەنجامدانی ڕاپرسی بۆ ئاڕاستەکانی ڕای گشتی.

٧. کۆکردنەوەی داتا وزانیاری لەسەر سەرجەم کایەکانی سیاسەتی گشتی لە هەرێمی کوردستان وشیکردنەوە و بڵاوکردنەوەیان.